

Teorija **in** **P**raksa

Iz vsebine:

MITJA RIBIČIČ
Socializem in narod

JOŽE LEVSTIK
Polproletariat pri nas

BOJAN ČERNJAVIČ
Izredni študij

ANTON VRATUŠA
Dekolonizacija
in Jugoslavija

3

LJUBLJANA V MARCU 1966

Teorija in praksa — revija za družbena vprašanja
Izdaja Visoka šola za politične vede v Ljubljani

Urejuje uredniški odbor:

**Roman Albreht, Vlado Benko, Adolf Bibič, Stane Kav-
čič, Dragana Kraigher, Sergej Kraigher, Stane Kranjc,
Boris Majer, Lev Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter,
Rino Simoneti, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir
Tanko, Joža Vilfan, Boris Ziherl**

GLAVNI UREDNIK:

Stane KAVČIČ

ODGOVORNI UREDNIK:

Stane KRANJC

Tehnični urednik: Janez KOROŠEC, lektor: Mojca MOČNIK,
oprema: ing. arch. Branko SIMČIČ

UREDNIŠTVO:

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 10 39, 31 13 77

UPRAVA:

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 13 77 int. 232

**Letno izide 12 števil. Celoletna naročnina 30 N din (3000 starih dinarjev),
polletna 15 N din (1500 dinarjev), posamezen izvod 3 N din (300 dinarjev)**

Za tujino dvojna cena

Tekoči račun 504-603-13

Visoka šola za polit. vede — za revijo »Teorija in praksa«

Tiska ČP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna, Breg 12—14
Rokopisov ne vračamo

Teorija in Praksa

Letnik III. 1966 št. 3 revija za družbena vprašanja

VSEBINA

MITJA RIBIČIČ: Socializem in narod 355

JOZE LEVSTIK: Polproletariat pri nas 368

BOJAN ČERNJAVIČ: Izredni študij 379

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

GORAZD MAKAROVIČ: Dekoracija ali oblikovanje prostora 396

M. LESKOVIC - B. ZÓRAN: Tržišče in stroški distribucije 408

NADA SFILIGOJ: Vloga dohodka 415

JANEZ SKULJ: Prispevki in davki 424

MNENJA:

VINKO TRINKAUS: Delo in nagrajevanje 429

ODMEVI:

JOŽE ŠTER: Še o dijaških domovih 444

POLEMIKA:

Ekonomska upravičenost EKK Velenje 461

ANDREJ VERBIČ: Zakaj ni mogoče 469

LOJZE CAPUDER: Stanovanjska reforma z drugega vidika 472

MARKO RAINER: Ali res drugi vidik? 479

DEZELE V RAZVOJU:

ANTON VRATUŠA: Dekolonizacija in Jugoslavija 486

ZNANOST IN DRUŽBA:

TODD GITLIN: Lokalni pluralizem kot teorija in ideologija 498

PRIKAZI, RECENZIJE, BELEŽKE:

LAVO ČERMELJ: Slovenci in Hrvati pod Italijo (E. P.) 517

ROGER CAILLOISS: Igre in ljudje (Vlado Sruk) 519

Beležke o tujih revijah 522

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 525

CONTENTS

MITJA RIBIČIČ: Socialism and the Nation	357
JOZE LEVSTIK: Workers Owning Small Farms with Us	368
BOJAN CERNJAVIČ: Irregular Study	379

GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:

GORAZD MAKAROVIC: Decoration or Shaping of Space	396
M. LESKOVIC - B. ZORAN: Market and Distribution Costs	408
NADA SFILGOJ: The Role of the Income	415
JANEZ SKULJ: Contributions and Taxes	424

OPINIONS:

VINKO TRINKAUS: Labour and Total Payment	429
--	-----

ECHOES:

JOZE ŠTER: A World on Students' Hostels	444
---	-----

POLEMIC:

Economic Justification for Existence of EKK Velenje	461
ANDREJ VERBIČ: Why This is not Possible	469
LOJZE CAPUDER: Accommodation Reform from a Different Point of View	472
MARKO RAINER: Is This Really a Different Point of View?	479

DEVELOPING COUNTRIES:

ANTON VRATUSA: Decolonization and Yugoslavia	486
--	-----

SCIENCE AND SOCIETY:

TODD GITLIN: Local Pluralism as Theory and Ideology	498
---	-----

REVIEWS, NOTES:

LAVO ČERMELJ: Slovenians and Croats under Italy (E. P.)	517
ROGER CAILLOIS: Games and People (Vlado Sruk)	519
Notes on Foreign Reviews	522

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	525
------------------------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

МИТЯ РИБИЧИЧ: Социализм и нация	355
ИОЖЕ ЛЕВСТИК: Полупролетариат у нас	368
БОЯН ЧЕРНЯВИЧ: Заочное образование	379

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

ГОРАЗД МАКАРОВИЧ: Декорация или оформление помещения	396
М. ЛЕСКОВИЧ-Б. ЗОРАН: Рынок и расходы распределения	408
НАДА СФИЛИГОЙ: Роль дохода	415
ЯНЕЗ ШКУЛЬ: Взносы и налоги	424

МНЕНИЯ:

ВИНКО ТРИНКАУС: Труд и вознаграждение	429
---------------------------------------	-----

ОТЗЫВЫ:

ИОЖЕ ШТЕР: Еще раз об общезначимых школьничков	444
--	-----

ПОЛЕМИКА:

Экономическая целесообразность Электрического Калорического комбината Веленье	461
АНДРЕЙ ВЕРБИЧ: Почему нельзя?	469
ЛОИЗЕ ЦАПУДЕР: Жилищная реформа с другой точки зрения	472
МАРКО РАЙНЕР: В самом ли деле Другая точка зрения?	479

РАЗВИВАЮЩИЕСЯ СТРАНЫ:

АНТОН ВРАТУША: Деколонизация и Югославия	486
--	-----

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

ТОДД ГИТАЛИН: Местный плюрализм как теория и идеология	498
--	-----

РЕЦЕНЗИИ И ЗАМЕТКИ:

ЛАВО ЧЕРМЕЛЬ: Словенцы и Хорваты в Италии (Э. П.)	517
РОЖЕ КАУА: Игры и люди (Владо Срук)	519
Заметки о зарубежных журналах	522

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	525
----------------------------	-----

Socializem in narod

I

Živimo v stoletju silnega družbenega napredka, vzpona znanosti in modernizacije proizvodnega načina. Tehnološka revolucija je zmanjšala geografske razdalje in povečala razlike v razvitosti dežel. Vesoljski poleti kar mimogrede prekršijo suverenost državnih meja, odpirajoč človeštvu nova obzorja. Vsak dan prepelje reaktivno letalo milijon potnikov. V turistični sezoni sprejme Evropa večje število gostov, kakor šteje prebivalcev njena največja država. Sto milijonov televizijskih okenc ob istem času seznanja ljudi z najnovejšimi dogodki; velikanski radijski in časopisni trusti tekmujejo med seboj in s časom, kdo bo prvi in večji množici ljudi sporočil novice z vseh celin. Vsako pomembnejše znanstveno dognanje prevedejo danes v svetovne jezike. Vse, kar je človeštvo ustvarilo lepega in naprednega, postaja last vedno širših množic in narodov. Živimo in ustvarjamo torej v časih, ko se bolj ko kdaj prepletajo interesi in krepi medsebojna odvisnost vsega sveta in vsega človeštva.

Mogoče bi kdo pričakoval, da bodo v tako dinamičnem razvoju stopila nacionalna vprašanja v ozadje, kot manj pomembna ali celo družbeni napredek zavirajoča vprašanja. Toda če bi skozi povečevalno lupo bolj od blizu in globlje pogledali gospodarska, kulturna, družbena pretakanja sodobnega sveta, bi opazili, kako zelo so vsepovsod prisotna narodnostna gibanja. Narodnostno avtonomne težnje delujejo povsod, pojavljajo se znotraj kapitalističnega sveta, znotraj socialističnega sveta, v prebujajočem se svetu zunaj prvih dveh in na mejah obeh družbenih struktur, kjer dobivajo najbolj ostre oblike na robu vojne ali miru.

Uveljavljanje narodov kot subjektov in nosilcev lastnega gospodarskega in kulturnega razvoja ter obenem nosilcev spajanja in povezovanja z drugimi narodi je povezan in medsebojno odvisen proces. Čim več ima kak narod lastnih možnosti in svobode, toliko bolj in naravneje se bo povezoval v širših merilih.

Narodna gibanja, značilna za 19. stoletje evropskih demokracijskih revolucij, so se po drugi svetovni vojni razširila na nove celine, na nova širna prostranstva. Ta gibanja pa so tudi kakor bumerang udarila nazaj in odmevajo v Evropi na vseh področjih neurejenih nacionalnih odnosov.

Na razvalinah kolonializma vznikajo nove skupnosti in neodvisne države in države, boreč se za neodvisnost, proti napadam od zunaj, in se na vseh ravneh trudijo za samostojen ekonomski in kulturni razcvet.

Osvobodilna gibanja so povezana z vprašanjem vojne ali miru. Mislimo miru kot vse večje uveljavitve politike aktivnega sožitja ali vojne kot svetovnega atomskega spopada med »vzhodnim in zahodnim vetrom«. Kardelj je v »Socializmu in vojni« pred šestimi leti izredno globoko analiziral vso škodljivost enostranske usmerjenosti socialističnih sil, da bi družbena protislovja, narodnostne in mejne spore razreševale z vojnimi sredstvi. Vsa njegova teoretična izhodišča je potrdila praksa mednarodnega delavskega gibanja, v katerem se je medtem zaostril spopad naprednih socialističnih teženj s kitajskimi dogmatskimi, proti človeku in človeštvu naperjenimi izzivalci atomske vojne v imenu »revolucije«. Narodi, plemenske in druge skupnosti, ki se skušajo otresti varuštva in kolonialističnega jarma, vse bolj spoznavajo, da se v vojaške zaplete najlažje vpletajo interesi velikih sil. Zunanje sile hočejo reševati notranje probleme, namesto da bi prepustili odločanje avtohtonemu ljudstvu. Zgledi v Afriki dokazujejo, da so bili uspehi osvobodilnih gibanj največji v sorazmerno mirnem razdobju, v oseki hladne vojne in plimi miroljubnega sožitja.

V novo osvobojenih deželah se je začel uveljavljati socializem kot osnovni dejavnik v boju za neodvisnost in samostojni notranji razvoj. Kapitalistični sistem je postal preozek okvir za nove oblike povezovanja med narodi in deželami v svetovnem merilu. Matične kapitalistične dežele so se zapletle z enostranskim izkoriščanjem naravnih bogastev v kolonijah. Pa tudi nove oblike kapitalističnega gospodarskega vplivanja in povezovanja ne morejo spodbuditi celovitega ekonomskega in kulturnega napredka novo osvobojenih dežel.

Tudi nezaupljivost do novih oblik nadvladanja potiska vse te dežele k socializmu.

Toda ne k vsakemu »socializmu«! Pri malih, slabotnih, ekonomsko šibkih skupnostih je razširjen utemeljen strah pred velikimi, ekonomsko močnimi državami, ne glede na to, ali so na tem ali na drugem bregu, »kajti z velikim ne moreš biti enakopraven«. Mali vedo, da se različne oblike hegemonije danes maskirajo z velikimi cilji, ne le z obrambnimi interesi »svobodnega sveta« pred komunistično nevarnostjo, pač pa tudi s »socialističnim« internacionalizmom. Proti hegemoniji in lažnemu »revolucionarnemu« internacionalizmu pa vedno bolj rastejo nova spoznanja. Socialistične države, predstavniki socialističnega sveta, se teoretično in praktično čedalje bolj odrekajo stalinski razredni teoriji o državi in nacionalnem vprašanju, izvirajoči iz časov, ko je bila prva socialistična država obkoljena, temelječi na nezaupljivosti, avtarkični zaprtosti ter na togem, blokovsko geografskem povezovanju socialističnih držav.

Napredne sile, zastopajoče socializem — prevladujoč svetovni sistem v krilu kapitalistične družbe, ne morejo sodobnih problemov in zapletov uspešno reševati brez jasnih teoretičnih in praktičnih pogledov na nacionalno vprašanje, na probleme narodov in narodnosti, na osvobodilna gibanja in žarišča. Enakopravnost med narodi, enako vrednotenje malega nasproti velikemu partnerju, nove oblike medsebojnih odnosov, oblike pomoči brez političnih pogojev in pridržkov, sporazumi o sodelovanju in združevanju sredstev, novi načini mednarodne delitve dela na podlagi usklajevanja interesov — vse to je postalo sinonim za socializem. Samostojna in enakopravna odločitev za sodelovanje na mednarodnem in meddržavnem področju postaja podlaga naprednih oblik integracije. Tu se nacionalni interes demokratično usklajuje z internacionalističnim interesom. Oblike hegemonije, nasilna podrejanja, skriti interesi, neenakopravni odnosi — vse to označujemo ne glede na nosilca in geslo za regresivno, nazadnjaško, ker ustvarja zaplete, nacionalizem in šovinizem.

Leninova načela o nacionalnem vprašanju, o pravici do samoodločbe in odcepitve so postala prevladujoča načela v sodobnem svetu. To načelo temelji na spoznanju, da narod ni samo zgodovinsko že doseženi ali celo preseženi nivo družbene integracije in delitve dela, pač pa ima na današnji stopnji še vedno napredno vlogo. Avtohtoni nacionalni interesi so neločljivo povezani z interesi osvoboditve človeka. Mednarodno delavsko gibanje je čedalje bolj ustvarjalec možnosti za razvoj narodnoosvobodilnih gibanj in čedalje bolj pobudnik

boja za neodvisnost in suverenost narodov in narodnih skupnosti. V svetovnih razsežnostih socializem že uveljavlja nove oblike sodelovanja in enakopravnih odnosov med narodi in deželami. To vlogo je prva poprijela Jugoslavija leta 1948, dokazujoč Stalinu, da ni zapustila internacionalističnih osnov, gradeč tak gospodarski, kulturni in politični razvoj, ki je ustrezal težnjam in možnostim naših narodov. Vzdržala je pritisk blokovskih klešč obeh polov in je še bolj kot s svojim nadaljnjim obstojem dokazala s svojim gospodarskim in demokratičnim poletom nove možnosti in perspektive socializma.

Sodobni svet je nedeljiv in razklan obenem. Medtem ko najbogatejši in najrazvitejši v njem že razmišljajo, kaj bo človek delal, ko zaradi čedalje manjšega deleža svojega dela v proizvodnji ne bo več skoraj imel kaj delati, pa najrevnejši in nerazviti ne vedo, kako bi človek delal, da bi prehranil družino in otroke s kruhom in rižem. Če bi iskali skupni imenovalec vseh problemov različnih situacij in razmer v svetu, bi spoznali, da je to ekonomsko vprašanje, da so to možnosti lastnega ekonomskega razvoja, problemi ekonomske demokracije in odnosi delitve. V novo osvobojenih narodih in ljudstvih so skrite velikanske možnosti in stoletja dušena in preganjana energija; poganja jih sovraštvo ponižanih in razžaljenih do tujih izkoriščevalcev in spodbuja jih ljubezen do rodne grude, do svojega jezika in kulture, koristi jim poznavanje posebnosti, običajev in napad. Socializem je poklican, da odpre in podpre te nove izvore ljudske ustvarjalnosti, da upošteva individualni izraz vsakega naroda v pogledu samostojnega razvoja in napredka. Marx je zapisal, da delavci nimajo Domovine, misleč pri tem, da ne razpolagajo z rezultati svojega dela. Cilj socializma je večja produktivnost na osnovi osvoboditve dela, na osnovi upravljanja proizvodnih sredstev, in na osnovi delitve ustvarjene vrednosti. Ko bo to socialistično načelo uresničeno v širših družbenih skupnostih, narodnih in mnogonarodnih, bo delavec in ustvarjalec družbenega bogastva docela zaživel s svojo Domovino.

II

Za Jugoslavijo, deželo mnogih narodov in narodnosti, v kateri noben narod ni prevladujoč ter je vsak v manjšini v primerjavi z drugimi, je problem odnosov med narodi in narodnostmi med temeljnimi družbenopolitičnimi vprašanji. To ni bilo samo včeraj, v predrevolucijskem, v revolucijskem in v prvem porevolucijskem razdobju, ko se je utrje-

v pala ljudska oblast in zagotovila neodvisnost jugoslovanske poti v socializem, to je danes v vseobsegajočem samoupravnem sistemu in to bo eno temeljnih družbenopolitičnih vprašanj tudi jutri, ali bolje še mnogo časa, povezano z naporom za osvoboditev človeka in njegovega dela. Revolucija ni avtomatično, na mah, za vselej rešila vseh problemov, ki se tičejo odnosov med narodi Jugoslavije. Revolucija je izbojevala ustavno načelo samoodločbe in enakopravnosti med narodi. Izhajajoč iz tega, v ustavi zapisanega načela, ki ga ljudsko označujemo s Titovim geslom »Bratstvo in enotnost«, pa je treba odnose med narodi in narodnostmi, med ljudmi in delovnimi organizacijami, izpopolnjevati, razvijati, svežiti z novimi izvori, kar vse lahko bogati in krepi pisani mozaik socialistične Jugoslavije.

Jugoslovanske skupnosti narodov in narodnosti ne povezuje samo slovanski rod, ker živijo v njenem prostoru tudi neslovanski narodi. Ne povezuje je tudi zelo različna zgodovinska preteklost, niti pod vplivi različnih tokov ustvarjene nacionalne kulturne vrednote pa tudi ne klasični atributi države. Jugoslavijo povezuje napredek in socialistična perspektiva delovnih ljudi, narodov in narodnosti. Vezna proina enotnosti in trdnosti so napredne oblike neposredne demokracije, osvobojeno delo, samoupravne pravice delovnih ljudi in enakopravni odnosi med narodi. Jugoslavije ne moremo deliti na bolj ali manj »državotvorne« narode. Jugoslovanstvo ni večna ideja, neodvisna od različnih pogojev, v katerih so se razvili in živeli narodi in narodnosti. Med Slovenci je šele v revolucijskem razdobju »jugoslovanska zasnova prvič dobila jasno in povsem napredno smer, nerazdruženo povezano z bojem za narodno enakopravnost in za narodne pravice do samoodločbe« (Boris Kidrič, Delo, 1942).

Nedvomno je jasno izdelano stališče KPJ in ZKJ do nacionalnega vprašanja eden poglavitnih vzrokov, da je žela velike uspehe pri mobilizaciji najširših množic v revoluciji in po vojni. Jugoslovanski narodi so se borili proti socialni nepravčnosti in hkrati proti narodnostnemu zatiranju. Zmaga nad fašizmom je bila obenem zmaga nad zatiralci narodne enakopravnosti. »NOB bi bila fraza in prevara,« je dejal Tito leta 1942, »če ne bi razen vsejugoslovanskega smisla imela pomen tudi za vsak narod posebej.« Smrt fašizmu ter bratstvo in enotnost sta bili osnovni gesli revolucionarnega boja za ljudsko oblast in narodno osvoboditev. Jugoslovanski marksisti so v teoriji in praksi razčistili pomen in vlogo nacionalnega vprašanja. Opirajoč se teoretično na Leninova stališča v polemiki z anarhosindikalisti in avstromarksisti, ki

so v nacionalnem vprašanju videli zgolj kulturno avtonomijo, so proučevali nacionalna gibanja in težnje mnogonarodne jugoslovanske skupnosti, analizirali družbene vzroke narodnostnih spopadov, verskih bojov in drugih zapletov v dinastični Jugoslaviji, nič milejši »ječi narodov«, kakor je bila Avstro-ogrska monarhija. Spopadali so se z velikodržavnim srbskim šovinizmom in hegemonizmom in njegovo vodilno »jugoslovansko ideologijo«, katera je v aprilskem zlomu 1941 doživela »polom z vso svojo zlagano šaro, troedinim narodom, hrabro vojsko, v kateri je mrgolelo petokoloncev, in drugimi cvetkami, ki smo jih brali dan za dnem v glasilu kazinskih denarnih magnatov« (Boris Kidrič, 1942). — Vse to je pomagalo partiji, da je načelo samoodločbe postavila kot politično, družbenoekonomsko vprašanje, kot osnovo za mobilizacijo množic v socialistični revoluciji. Samoodločba ni pravica, ki jo je treba deklarirati, dati narodu, pač pa revolucionarna pridobitev, pravica in možnost, da se narod razvija samostojno, v skladu z rezultati svojega dela, v skladu s proizvajalnimi silami, izkoriščajoč svoje znanje, kulturo in narodno bogastvo, splošne in posebne možnosti za nenehen družbeni napredek.

Tako pojmovana samoodločba jugoslovanskih narodov, njih perspektiva za celosten, tj. ekonomski in kulturni napredek na osnovi socialne enakopravnosti in demokratičnih svoboščin, je postala nosilec in smoter revolucije, iz katere je izšla nova Jugoslavija, temelječa na federalnem načelu sožitja republik.

V prvi fazi krepitve ljudske oblasti, v boju za neodvisnost in ekonomske osnove mlade proletarske države, so močno prišle do veljave centralistične težnje in praksa. Zgodovinsko proučevanje bo moralo ugotoviti, koliko je bil v teh razmerah ta centralizem utemeljen in potreben. Opravičujejo ga prepričljivo s povojnimi razmerami, z gospodarsko krizo in revščino, z velikanskimi razlikami v posameznih predelih dežele, s pritiskom zunanjih intervencionističnih dejavnikov, z labilnimi mejami, z neurejenim tržaškim problemom in z nalogami politične utrditve socialističnega sistema. V tej nujno centralistični družbeni graditvi pa bi morali proučiti tudi vplive takrat prevladujočih teorij o državi. Čeprav je vsa naša revolucija pomenila spopad s stalinizmom, je vendarle v naši teoriji in praksi ter prvi ustavni ureditvi delovalo takrat prevladujoče Stalinovo pragmatistično pojmovanje demokratičnega centralizma, njegova teorija države kot nujnosti razrednega zaostrovanja. Celo po letu 1948 smo imeli še mnogo recidiv stalinizma in kompromisov z njim,

zlasti v kmečkem vprašanju, v odnosu do inteligence, v onanjanju razrednih nezaupljivosti v družbena vprašanja in v zaostajanju notranje partijske demokracije. Vendar se stalinizem v naših razmerah nikoli ni mogel utrditi kot načelo in trajnejši sistem, in prav v boju s stalinizmom smo, ko smo iskali najbolj ustrezne oblike za nadaljnji družbenoekonomski razvoj Jugoslavije, izoblikovali sistem delavskega in družbenega samoupravljanja ter osnove politike aktivnega sožitja. Zato tudi v nacionalnem vprašanju vpliv Stalinovih teorij nikoli ni mogel zanikati načela samoodločbe s pravico do odcepitve. Z razvojem samoupravljanja je pri nas to načelo pridobivalo na vrednosti in vsebini.

Program ZKJ je bil že izvirno navodilo za lastne demokratične oblike družbene evolucije. Nova ustava kot rezultanta te programske usmeritve, sprejeta v najširših množicah kot družbena listina in deklaracija človekovih pravic, je pomenila spopad s centralizmom in unitarizmom. V ustavni razpravi se je ta spopad zrcalil v težnji, da bi zelo jasno in natanko določili vlogo federacije. Federalna oblast naj bi obdržala samo tiste funkcije, ki naj bi zagotavljale skupno varnost socialistične Jugoslavije, zavarovanje revolucionarnih pridobitev in neodvisnost dežele, in tiste funkcije, ki naj bi izhajale iz naravnega procesa integracije človeštva na podlagi sodobne delitve dela. Ustavna razprava je okrepila vlogo republik (zavrgla je pripombe, naj bi se ne imenovale socialistične). Poudarila je družbene, gospodarske, politične in kulturne naloge republik. Republika naj bi bila kot predstavnik nacionalne suverenosti samostojno odgovorna za razvoj in napredek svoje narodne skupnosti. Federacija kot država ni več bila edini posredovalec med narodi, samoupravljanje je že začelo snovati nove oblike integracijskih gibanj in povezovanja neposredno v gospodarskem in kulturnem prostoru Jugoslavije in v širših razsežnostih.

Izredno pomembne so bile ustavne razprave o problemih narodnih manjšin, ki jih je ustava zaradi prizvoka zapostavljenoosti v izrazu preimenovala v narodnosti. Ustava je določila odnose med narodi in narodnostmi v samoupravnem in komunalnem sistemu. Dvojezičnost na narodno mešanem območju v vsem javnem življenju naj bi zagotovila najširši okvir skupnega sožitja. Zelo važno je bilo načelo odprtosti in opredelitev meje kot mostu med narodi.

Z novo ustavo smo začeli novo razdobje v obravnavanju nacionalnega vprašanja. Dotlej so bili problemi odnosov med narodi še pretežno prepleteni s problemi države, s smotrnostjo večje ali manjše centralizacije, funkcije fede-

racije in republik, pri čemer so marsikdaj republiko istovelili z nacionalnim interesom, federacijo pa s socialističnim interesom. Ko je bilo samoupravljanje na vseh področjih družbenega življenja uzakonjeno z ustavo, se je nacionalno vprašanje nujno moralo odlepljati od etatizma. Treba je bilo najti ustrezne odgovore v samoupravnem sistemu kot začetnem procesu odmiranja države.

V tem smislu je načel nove probleme VIII. kongres ZKJ. To je bila odprta, temeljita kritika stanja v mednacionalnih odnosih in analiza družbenih vzrokov za pozitivne in negativne tendence v tem občutljivem političnem vprašanju. Nakazana je bila osnovna smer za nadaljnji razvoj jugoslovanske socialistične skupnosti narodov in narodnosti v samoupravnem sistemu. Posebna skupina je pripravila obsežno, dragoceno gradivo za VIII. kongres ZKJ. Vsi vodilni referati, razprave in resolucije VIII. kongresa in republiških kongresov so v tej smeri obravnavali odnose med narodi.

VIII. kongres ZKJ je bil s svojimi stališči o nacionalnem vprašanju velikega pomena. Bil je edini marksistični kongres socialistične države, ki je tako široko odprl nove vidike narodnostnih odnosov. Legaliziral je temo in razpravljanje o nadaljnjem razvoju mednacionalnih odnosov. Pokazal je resne pomanjkljivosti v idejnem in teoretičnem razčiščevanju najbolj perečih protislovij v odnosih med narodi, ki so v različnih razvojnih fazah dobivali različne oblike in odtenke. Te pomanjkljivosti so povzročale, da so se v zavesti in glavah komunistov kopičili nejasni pogledi in idejna zmeda, da se komunisti v dnevni politični akciji niso enotno odločali glede teh pojavov ter niso znali začrtati ločnice med naprednim — nacionalnim in regresivnim — nacionalističnim. Poleg uravnilih teženj, naionih in primitivnih tolmačenj socialnih smotrov revolucije (uravnilovka je postala sinonim za bratstvo in enotnost), so se uveljavile tudi nacionalistične težnje, ki so postavljale narodne interese drugim narodom in socialističnemu družbenoekonomskemu sistemu nasproti.

Kakor je bilo za jugoslovanske komuniste sicer značilno, da so se vseh problemov lotevali realistično, kritično in ustvarjalno, svobodno, samozavestno in brez strahu, razmišljajoč o vseh temeljnih vprašanjih sodobnega sveta, ne moremo tega v celoti trditi za nacionalno vprašanje. Nejasnost, neenotnost, bojazljivost in omahljivost v obravnavanju problemov mednacionalnih odnosov so povzročile politično škodo. Kajti Zveza komunistov Jugoslavije je avantgardna organizacija tistih družbenih silnic, ki so bile hegemon nacionalne osvoboditve in morajo tudi sedaj te odnose med narodi

razvijati dalje. Nenavzočnost Zveze komunistov pomeni prisotnost drugih, celo tistih, ki jih je revolucija politično, vojaško in moralno premagala kot narodne izkoreninjenke in izdajalce, ali pa ji je uspelo izolirati jih od politike in države.

Stališča VIII. kongresa o nacionalnem vprašanju so povzročila nenavadno močan odmev doma in v svetu. To ni bila samo ponovitev že izdelanih marksističnih načel in ustavnih stališč, pač pa nov prispevek v teoriji in praksi naše socialistične skupnosti narodov. Prinesel je sveže tokove v odnose med jugoslovanskimi narodi in utrl nove poti za njihovo gospodarsko in kulturno povezovanje. Prepričljivost kongresnih dokumentov je spodnesla tla demokraciji in socializmu nasprotujočim nazadnjaškim težnjam, ki so hotele prikazati naše razprave in razmišljanja o mednacionalnih odnosih kot dokaz, da je načeta solidarnost delovnih ljudi Jugoslavije, znane po svojem stabilnem družbenem položaju in urejenosti.

Vzrok, da je to vprašanje v tako kratkem času prišlo na površje, ni bil v krizi naših načel o narodnostnem vprašanju, v krizi načela o samoodločbi, pač pa v krizi centralističnega državnega upravljanja. Šlo je za spopad med etatističnimi družbenoekonomskimi odnosi in nadaljnjim razvojem samoupravljanja.

Deločni ljudje so v vedno večji meri začeli izražati svoje neposredne interese v okviru samoupravljanja. Samoupravljanje se je razširilo na celotno področje delitve družbenega proizvoda. Tudi razširjeno reprodukcijo je začelo prevzemati »telo neposrednih proizvajalcev«. Ustavna načela so samoupravljanje razširila na vse delovne organizacije. Kulturne, zdravstvene, vzgojne in prosvetne institucije so postale samostojni nosilec upravljanja. Samoupravljanje je tako izpolnilo nacionalni prostor. Država se je začela umikati nosilcu celovitega nacionalnega razvoja, novemu demokratičnemu progresivnemu zastopniku narodnega interesa. Problemi dolgoročnejših naložb so doslej bili monopol zvezne države in skladov, centraliziranih ali s participacijo vezanih državnih sredstev; problemi tako imenovane »nadstavbe« pa so bili v proračunsko-administrativnem področju republike in komun. Vsi ti dejavniki, ki so vplivali od zunaj, v imenu družbe, niso bili pripravljeni kar sami od sebe prepustiti svoje vloge samoupravljanju, niso bili pripravljeni umakniti se v vlogo strokovnega pospeševalca, spremljevalca, analitika družbenega razvoja. Ni torej šlo za krizo samoupravljanja, pač pa etatizma, unitarizma, centralizma, vseh oblik zunanje vplivanja, ki so se utrdile in se še hočejo utrditi proti prodirajočim samoupravnim odnosom kot načelo in sistem.

Družbeno protislovje med samoupravnim in državnim interesom je zadobilo tudi obliko mednacionalnih zapletov. Ne le zato, ker v mnogonarodni državi vsako družbeno protislovje dobi obliko in nadene videz mednacionalnega trenja, temveč zato, ker so problemi novih naložb direktno povezani z nacionalnimi interesi, s problemi perspektive in možnostjo nadaljnjega ekonomskega razvoja nacije, zlasti tistih narodov, ki hočejo v hitrem tempu premagovati zaostalost. Prav tako so kulturni problemi v središču narodovega interesa. Samoupravljanje in družbeni napredek sta obe območji, ekonomsko in kulturno, povezala in združila z nacionalno odgovornostjo za celotni razvoj. Kritika dosedanjega ekstenzivnega gospodarjenja, ki je jedla zdravo substanco, in kritika odtujevanja in prelivanja sredstev ob sočasnem pomanjkanju materialne osnove za nekatere osnovne naloge je v središče potisnila probleme odnosov delitve v nacionalnem in celotnem jugoslovanskem prostoru.

Na VIII. kongresu smo razpravljajoč o ekonomskem aspektu mednacionalnih odnosov, opredelili narodovo ekonomsko samostojnost v socializmu kot specifično obliko samoupravljanja delovnih ljudi. Isto, kar velja za odnose med ljudmi, kar velja za posameznika, velja tudi za narod. Vsak narod ima pravico, da živi in se razvija v skladu s svojim delom, z razvojem proizvodjalnih sil, in nobena sila zunaj nje ga ne more razpolagati s plodovi njegovega dela. Ustavna pravica posameznika, da uživa sadove svojega dela po načelu »vsak po svojih sposobnostih — vsakemu po njegovem delu«, velja tudi za narod. Hkrati pa lahko ustavno dolžnost posameznika, da po svojih močeh prispeva k zadovoljevanju družbenih potreb, tudi razširimo na narodno skupnost v smislu snovanja vseh oblik pomoči manj razvitim. Kajti to, kar velja za posameznika, da ne more živeti sam in odrezan od drugih, velja tudi za narod, ki se lahko uveljavi le v širši skupnosti, vključujoč se v sodobne tokove in integracijska gibanja. Iz iste osnove, iz katere rastejo novi, socialistični odnosi med delovnimi ljudmi, rastejo tudi novi socialistični odnosi med narodi.

Samoupravljanje je prineslo v narodnostne odnose nove, sveže tokove. Oženje etatističnih in širjenje samoupravnih pravic in dolžnosti pomeni obenem uresničevanje samoodločanja naroda. Čim bolj bomo težili za tem, da se v samoupravljanju »izčrpa do kraja«¹ demokratična pravica samoodločanja, manj bo problemov in zapletov, kajti vsak korak k svobodi, k demokratičnemu odločanju, k večji vlogi človeka, je obenem korak h krepitvi narodne celostnosti.

III

Nedvomno je Slovenija dosegla od revolucije do današnjih dni velike uspehe. Če primerjamo dvajset let stare Jugoslavije z dvajsetimi leti nove, socialistične Jugoslavije, vidimo, da so prednosti socialističnega sistema velike. Vendar lahko zaznavamo tudi kritične pripombe od spodaj in od zgoraj, zlasti v pogledu odnosov delitve, zaostajanja sfere »nadstavbe«, pomanjkanja samoupravnemu sistemu primernega usmerjanja gospodarskih naložb, prešibke povezanosti in usklajevanja razvejanega samoupravnega sistema v SRS.

Treba je samo odpreti strani dnevnikov in revij, prebrati pisma bralcev, poslušati televizijske tribune, udeležiti se zborov volivcev in predkongresnih sestankov SZDL, pa lahko izluščimo kopico vprašanj, ki so vsi povezani z nacionalnimi problemi.

Našteli bi nekaj teh problemov: demografsko gibanje v SRS s stalnim populacijskim upadanjem; odtekanje delovne sile v tujino, tako da nastajajo poleg starih ameriških nova ekonomska naselja slovenskih delavcev v Evropi; razdrobljenost znanstvenega, zlasti operativno-raziskovalnega dela, neugodne perspektive znanstvenih ustanov, nagrajevanje umskih dosežkov; neuskkljenost načrtov gospodarskih organizacij s perspektivo razvoja, bohotenje prakticistično aktivističnih in lokalistično avtarkičnih rešitev, neracionalno drobljenje po enakih merilih v komunalnem prostoru, stanje v obveznem šolstvu, kjer več kot tretjina otrok ne konča osemletke, osipanje v visokošolskem študiju, enostranska politika štipendiranja, težave osrednjih kulturnih ustanov ob istočasnem širjenju provincializma, zaostajanje nekaterih dejavnosti, ki bi dvignile materialne in moralne, življenjske in delovne razmere na višjo raven (npr. otroško varstvo), jezikovne pravde zaradi neurejenosti odnosov, uporabe in razvoja slovenskega jezika, zaostanek terciarnih dejavnosti, prometa, turizma; urbanistični problemi, zaostajanje mestnih središč, zlasti Ljubljane, katere vloga osrednjega pospeševalca družbenega napredka pojema; birokratsko-administrativne ovire na odprtih mejah, itd.

Vsi ti in mnogi drugi problemi v majhnem slovenskem prostoru še močneje in ponavljajoč se odmevajo. Najbolj napredne sile na Slovenskem jih občutijo in zaznamujejo, rešujejo pa jih bolj delno in gasilsko kot v celoti in perspektivno. Drobnjakarski prakticizem na eni strani in megalomanske težnje na drugi, kar oboje dobiva hrano v partikularistični in avtarkični miselnosti v lokalističnem — komunalnem in

republiškem birokratskem odločanju mimo samoupravljanja in za hrbtno delovnih ljudi, v nezaupanju do inteligence in pomanjkanju smisla za demokratične integracijske procese, povzroča občutek nemoči in nezaupanja v lastne, najbolj napredne sile slovenskega naroda, čeprav so edino te sposobne rešiti probleme. To ustvarja neupravičeni prizvok nacionalne ogroženosti in nesmiselno vrtenje v krogu namesto enotnega prizadevanja in nenehnega odpiranja perspektiv dolgoročne progresivne nacionalne gospodarske in kulturne politike. Taka perspektiva bi prispevala k temu, da bi bili bolje uporabljeni v slovenskem prostoru mnogi že doseženi širši gospodarski okviri in možnosti (v zvezi z gospodarsko preobrazbo, z reformnimi ukrepi in z izpopolnjevanjem novega gospodarskega sistema); predvsem pa bi taka perspektiva prispevala k temu, da bi bila vloga Slovenije v podpiranju in izdelavi naprednih družbeno-ekonomskih teženj v Jugoslaviji mnogo bolj učinkovita in ustvarjalna, kot je danes.

Mogoče je v celotni mreži družbenoekonomskih zapletov poglavitno poiskati pravo stikališče med samoodločbo in razvijanim samoupravnim sistemom, najti take višje oblike samoupravnih mehanizmov, ki bodo sredotežna sila, vendar ne na podlagi birokratskega, etatističnega odločanja in vladanja, pač pa na podlagi demokratičnega usklajevanja interesov in problemov. To pomeni, da mora SRS snovati v svojem središču take oblike samoupravljanja, ki bodo na osnovi dosežene gospodarske in kulturne stopnje spodbujale potencialne možnosti za hitrejši razvoj, upoštevajoč naravne razmere, znanje ljudi in posebnosti na Slovenskem. Nedvomno je najbolj pomembno v tej smeri delo predstavniških organov, političnega zbora in strokovnih zborov skupščine ob stalni prisotnosti subjektivnih sil, organiziranih v SZDL, ki naj ugotavljajo želje, težnje in razpoloženje množic v uresničevanju osnov načrtane gospodarske in kulturne politike na Slovenskem.

Nahajamo se na važnem družbenem križišču. Povezati moramo v slovenskem prostoru razdrobljeno samoupravno iniciativo, opredeliti enotno smer in odpreti širše perspektive. Izoblikovati je treba izvirno slovensko pot v socialistični perspektivi Jugoslavije. Doseči moramo, da bo slovenski narod zadihal s polnimi pljuči. Na Kočevskem zboru smo ugotovili, da je slovenski narod doživel v revoluciji preobrazbo iz naroda hlapcev v narod junakov. Danes je na vidiku njegova metamorfoza v narod izobražencev, visoko sposobnih umskih in ročnih delavcev — upravljalcev.

Slovensko ljudstvo živi na majhnem koščku svoje zemlje; to je maloštevilčni narod, katerega zgodovina ne pozna domačih kraljev in dolgotrajne lastne državnosti; njegova edina vojaška tradicija so bili kmečki puntarji in v borbi proti uničenju ter za narodno in socialno svobodo ustvarjena partizanska vojska. Tak narod lahko gradi svojo perspektivo le na tem, da razvije vse svoje ustvarjalne sposobnosti in znanje, da na osnovi bogate kulturne dediščine poveže gospodarske in družbene napore s humanističnimi, etičnimi smotri ljudske revolucije. Vse to pa mora ustvarjati kot odprta družba, tako rekoč na dlani človeške družbe. Taka perspektiva lahko postane spodbuda za nov polet socialističnega patriotizma, zlasti mlade generacije. To pa je obenem prispevek in internacionalistična obveznost slovenskega naroda v družbi drugih narodov, to je ono posebno, žlahtno in vredno, kar plemeniti, bogati in utrjuje socialistično skupnost jugoslovanskih narodov in narodnosti.

MITJA RIBIČIČ

JOŽE LEVSTIK

Polproletariat pri nas

Kako aktualna je ta tema v sedanjem razvoju naše ekonomike in družbe, bomo razumeli, če pomislimo na to, da smo v kmetijstvu še vedno v prehodni fazi z mnogimi zelo različnimi elementi in zelo zapletenimi vprašanji, ki jih očitno še nismo dovolj proučili in ki se jih bomo morali lotiti z vso resnostjo.¹

V naši državi in v Sloveniji je število polproletarcev zelo veliko in se še nenehno veča. Število kmečke delovne sile, zaposlene v nekmetijskih dejavnostih zunaj domačega gospodarstva, se je v SR Sloveniji ob popisu leta 1960 povzpelo že na 139.000.

Šablonsko in poenostavljeno reševati problem polproletariata utegne biti zelo škodljivo tako v ekonomskem, družbenem kot tudi političnem pogledu.

Pri proučevanju družbenoekonomske kategorije polproletariata imamo opraviti z zelo gibljivo snovjo, še zlasti v naši deželi, kjer smo po vojni v zelo naglem tempu izvajali industrializacijo, in to ob zelo hitrem spreminjanju socialne strukture prebivalstva, ob relativno hitri urbanizaciji in odpravljanju nasprotja med mestom in vasjo, pri pospešenem širjenju in poglobljanju proizvodnega sodelovanja med družbenimi in privatnimi silami v kmetijstvu.

V klasični marksistični analizi kmetov kot družbenega sloja so kot polproletarci označeni siromašni in najsiromaš-

¹ Kratek izvelek iz raziskovalne naloge, ki je bila v okviru delovnega programa Kmetijskega inštituta Slovenije od »Sklada Borisa Kidriča« poverjena skupini agrarno-političnih strokovnjakov z biotehniške in ekonomske fakultete v Ljubljani ter Kmetijskega inštituta Slovenije. Avtor je s to temo sodeloval tudi na posvetovanju o procesih družbene diferenciacije v Sloveniji.

nejši kmetje, ki ne morejo živeti samo od malega posestva, ampak so prisiljeni iskati dodatni zaslužek pri večjem kmetu, v lokalni industriji oziroma zunaj svojega kraja.

Klasično pojmovanje, kaj so polproletarci, je bilo vse-skozi isto, da so to najrevnejši sloji, s trdim življenjem in zelo nizkim standardom. V preteklosti je to za pretežno večino primerov držalo in velja celo še danes za kraje, kjer vlada velika zaostalost, ki so industrijsko šibko razviti, kjer je agrarna prenaseljenost občutna, kjer so industrijska središča zelo oddaljena od vasi, kjer je delež domače hišne industrije še velik, nacionalna produktivnost dela nizka, delovni dan dolg, socialna zakonodaja slaba in predvsem, kjer je delavsko gibanje nerazvito.

V času razvitega kapitalizma, državnega kapitalizma in tim. polne zaposlitve ter ugodnejše socialne zakonodaje prihaja polproletarec do razmeroma boljše mezde; to mu omogoča določene investicije v njegovo malo gospodarstvo in njegov materialni položaj se marsikdaj tako izboljša, da prekaša celo položaj čistega kmeta, ki ima preveliko posestvo in si ne more poiskati dodatnega zaslužka zunaj kmetijstva. Ta sloj postaja boljši in močnejši potrošnik in s tem važen element notranjega trga. Podobno je tudi v socialističnih deželah. Tu igrajo v kmetijski proizvodnji in prehrani zelo pomembno vlogo mala parcelna gospodarstva (največkrat do 1 ha) v obliki ohišnic, ki so jih kmetje lahko obdržali za potrebe družine, ko so stopili v kmetijske delovne zadrage — kolhoze. Na drugi strani pa je dostikrat slišati pripombe, da so polproletarci najslabši obdelovalci zemlje in najslabši delavci.

Razvoj polproletariata v svetu

Pojem polproletarca v svetu ni enotno opredeljen. Za polproletarca štejejo v Zahodni Nemčiji tistega, ki si ustvarja del dohodka na malem kmečkem gospodarstvu v mejah od 0,5 do 2 ha, izjemoma tudi nekaj več ha, in drugi, večji del dohodka v nekmetijski dejavnosti. V Švici, Franciji in Belgiji štejejo med polproletarce samo delavca-kmeta, ne pa obrtnika-kmeta ali nameščenca-kmeta. V ZDA uporabljajo naziv »part-time« farmer za tistega, ki zasluži več kot polovico dohodka zunaj kmetijstva ali pa proda na leto samo za 250—2500 dolarjev kmetijskih pridelkov. Na Japonskem, kjer istovetijo gospodarstvo z gospodinjstvom, štejejo med part-timerje vsako gospodarstvo, kjer katerikoli član gospodinjstva dela zunaj kmetije.

Kategorija zase so vrtničkarji, ki jih ne štejemo med polproletarce. Nemci pravijo obratom, ki so manjši od 0,5 ha, »Kleinsiedlung« v Švici »Kleinpflanzer« ali »petit planteur«. V ZDA so »residential« — farme tista gospodarstva, ki prodajo na leto za manj kot 250 dolarjev pridelkov.

Vprašanje, kakšna je razširjenost polproletariata, zaradi neenotne opredelitve pojma tudi ni enotno obdelano. V Nemčiji in Švici je okoli 40% kmečkih gospodarstev polproletarskih. Nekaj več jih je v severni Italiji, kjer je industrija zelo razpredena po deželi. Med polproletarce je šteti tudi italijanske delavce, ki odhajajo v Nemčijo in Švico na delo, družina pa doma obdeluje malo posestvo. Na Danskem je okoli 20% kmetov polproletarcev. V ZDA je 12% part-timerjev in 30% resident farmerjev. Njihovo število se veča, njihov zemljiški fond pa ostaja nepomemben. Nad povprečjem so zastopani v tistih predelih ZDA, kjer je kmetijski dohodek nizek. Kot se veča njihovo število, tako nazaduje število pravih kmetij: od 4,7 na 3,1 milijona v obdobju 1929—1954, kar priča o izredno nagli koncentraciji zemljišč. Na Japonskem spada med polproletarce že 66% vseh kmetij, njihova proizvodnja je namenjena trgu. Na Poljskem priteka eni četrtini kmetij dobra polovica dohodka iz nekmetijskih dejavnosti, druga četrtina kmetij pa zaslужи 25 do 50% zunaj kmetijstva. Skupno je torej polovica poljskih kmetij mešanih.

Izvor polproletariata je v industrializaciji, ki povzroča, da se kmetje razslojujejo: mejni mali kmet prehaja med polproletarce, polproletarci pa med prave proletarce, medtem ko prave kmetije ostajajo in se večajo. Opekarska industrija, gradbeništvo, gozdarstvo in podobne sezonske nekmetijske dejavnosti ter industrija, ki zahteva dosti ročnega dela in malo kapitala — konfekcija, čevljarstvo, žagarstvo, pohištvo — ustvarjajo polproletariat. Pojav polproletariata je zakonit v začetku industrializacije, v času, ko se dežela ali predel spreminja iz agrarnega v industrijskega. Po končani industrializaciji, ko visoka produktivnost dela omogoča delavcu dostojen standard, začenejo polproletarci zginevati, spreminjajo se v vrtničkarje, residential-farmerje. Sodobna prevozna sredstva, skrajšan delovni čas, izboljšano socialno varstvo v industriji so bili prvi pogoj za nastanek polproletariata. Male kmetije so znamenje neugodne agrarne strukture in prav je, da se uresniči omenjeno razslojevanje.

Produktivnost polproletariata je pretežno enaka ali celo večja kot na pravih kmetijah. Polproletarci so večinoma

bolje opremljeni in izkoriščajo zemljišče ne le za preskrbo, temveč tudi za trg. Z uporabo malega traktorja so zelo izboljšali obdelovanje zemlje in tako imajo več možnosti pridelovati za prehrano ljudi (vprega je namreč zahtevala, da so na najmanj 1,5 ha pridelovali krmo). Ko začnejo polproletarci prehajati med proletarce, začne se seveda produktivnost v kmetijstvu pešati, vse dotle, da se spremenijo v vrtničarje. Ankete v Zahodni Nemčiji so pokazale, da je produktivnost polproletariata v tovarni enaka ali celo nekoliko boljša kot pri proletarcih. Razlog je v tem, da polproletarec ni premakljiv, ker ga veže zemljišče, in se zato boji, da bi ga odpustili.

Dohodek polproletarcev je večji kot dohodek kmetov in proletarcev, ker si polproletarec sam pridela večino živeža, za kar porabi mestni potrošnik 60% svojega dohodka; zato je njegova kupna moč za industrijsko blago razmeroma večja. Drugače je seveda v zelo razvitih industrijskih predelih ZDA in v Nemčiji. Tu ima proletarec večji dohodek kakor polproletarci v sosednih manj razvitih predelih. Upoštevati je treba dejstvo, da je polproletariat olajšal industrializacijo s tem, da je prihranil sredstva za stanovanja v korist gospodarskih investicij in omilil pritisk na kmetijski trg. Polproletarci so tudi tvorci kapitala s svojimi hranilnimi vlogami in lastnimi investicijami. Ankete pričajo, da polproletarci navadno ne razmetujejo svojega dohodka za luksuzne potrošne predmete.

Perspektiva polproletariata je v negativnem razmerju z razvito industrializacijo in visokimi mezdami. Boljše socialno varstvo, všteti pokojnine, manj otrok v družini, boljša preskrba z živili in podobni razlogi pospešujejo, da institucija polproletariata izgineva. Vendar bo ta institucija dokaj trajna v zaostalih predelih celo zelo industrializiranih dežel. V ZDA pomagajo zaostalim predelom tako, da v njih pospešujejo industrijo, temelječo na ročnem delu, in turizmu. Zahodnoevropska ekonomska skupnost priporoča regionalno industrializacijo, ki naj bi zaposlila odvečno kmečko delovno silo, torej prispevala k omenjenemu razslojevanju. Institucija polproletariata je za posameznika včasih le kratkotrajna, za vso kategorijo polproletariata pa je normalna in redna v začetku industrializacije; v predelih, kjer so možnosti za razvoj kmetijstva slabe, je dokaj trajna, ker si mora polproletariat ustvarjati za življenje potreben drugi del sredstev v sezonski nekmetijski dejavnosti. Gleđano daleč v prihodnost, je institucija polproletariata prehodna in bo izginila, ko bo omenjeno razslojevanje končano.

Pri tem pa enega vendarle ne smemo pozabiti: kar smo doslej tu povedali o opuščanju »kmečko-delavskih posestev« in poklicev mešanega tipa v dobi visoke stopnje industrializacije, politike polne zaposlitve in državnega kapitalizma ter v dobi visoke gospodarske konjunktore, je zakon, ki velja le za to stopnjo razvitosti, ne pa tudi za vse dežele v svetu in njihove predele, ne glede nato, na kaki stopnji razvoja je kak predel oziroma dežela. V deželah, ki šele doživljajo industrijski razvoj ali so celo na začetku industrializacije pa tudi v zaostalih predelih visoko razvite industrijske dežele kot celote, je mešani poklic še vedno normalen in nujen, pač iz razlogov, ki smo jih navedli v začetku poglavja, ker je to pozitivno povezan pojav z delno nerazvitimi industrijskimi področji.

Razvoj polproletariata v Sloveniji

Iz podatkov uradne statistike je videti, da je zaradi industrializacije zdrknil delež kmečkega prebivalstva v Sloveniji od 49% v letu 1948 na 30% v letu 1961. V obdobju 1953—61 je zapustilo kmetijstvo 93.000 delavcev, od katerih se jih je 43.000 odselilo, 50.000 pa jih je ostalo na vasi, in ti so novi polproletarci. Že prej (stanje leta 1953) je živel na vasi 61% rudarjev, 56% industrijskih delavcev, 70% gradbenih delavcev, 90% gozdarskih delavcev, skratka, večina prebivalstva. Razen malih kmetov so prehajali med polproletarce v zadnjem času vse bolj tudi srednji kmetje, zlasti hribovski. Razen tega, da je delo v kmetijstvu slabše ovrednoteno, so še drugi sekundarni razlogi, da ljudje opuščajo kmetovanje. Eden od teh je iz leta v leto slabša opremljenost kmetij z vprežnimi stroji in mehanizacijo, ki bi olajšala naporno delo in nadomestila pomanjkanje delovne sile na vasi. Razlika v opremljenosti kmetij med sosedno Avstrijo in Italijo ter našo deželo je velikanska. Kmet tudi v hribovskih predelih ni začutil trdnih tal v naših družbenoekonomskih razmerah in zato ne vidi edine prihodnosti zase zgolj v kmetovanju. V zadnjem času imamo namen z davčnimi olajšavami zavreti odtekanje kmečkih ljudi s hribov.

V Sloveniji imajo mešana in nekmečka gospodarstva v lasti 35% zemljišč. Danes je v Sloveniji še okrog 90.000 pravih kmečkih gospodarstev, druga, dobra polovica, pa so mešana in nečkmečka gospodarstva. Leta 1953 je bilo zunaj kmetijstva stalno zaposlenih 47.000 članov kmečkih družin, leta 1960 pa že 139.000, kar je zelo veliko, če upoštevamo,

da je takrat bilo vse kmečke delovne sile 363.000. Povprečna velikost kmetije je bila 1930. leta 8,27 ha, leta 1960 pa 6,79 ha, od tega 2,77 ha gozda in 4,02 kmetijskih zemljišč z 1,2 ha orne zemlje. Posestva manjših kategorij pripadajo večinoma polproletarcem. V kategoriji od 0,1 do 0,5 ha je polproletarskih 73%, od 0,5 do 1 ha 63%, od 1 do 2 ha 58%, med največjimi, od 10 do 20 ha, je še vedno 32% polproletarcev.

Po statističnih podatkih je v Sloveniji živinoreja najbolj intenzivna na manjših gospodarstvih. Na 100 ha obdelovalne zemlje redijo:

	0,5—1 ha	3—4 ha	8—10 ha
konj	3,5	5,9	14,4
govedi	100	115	100
prašičev	209	151	111

Z malo anketo, ki so jo izvedli študenti, smo hoteli, obračajoč se neposredno na mala in mešana gospodarstva polproletarcev, dobiti natančnejšo in konkretnejšo podobo o sloju polproletariata v SR Sloveniji. Med drugim je bil namen ankete ugotoviti, kje so vzroki, da kmečki ljudje v našem času tako hitro in radi opuščajo kmetijstvo kot svoj glavni poklic, toda razmeroma redkeje zapuščajo tudi vas in kmečko hišo kot kraj svojega bivališča. Prav tako je bil namen ankete dognati tisto mejno velikost polproletarskih malih in mešanih kmetijskih gospodarstev, pri katerih v danih razmerah že začenjajo ekstenzivirati svojo agrarno proizvodnjo in na ta način že postajajo zaviralen element pri naših družbenih načrtih v kmetijstvu.

In slednjič: anketa naj bi bila nekakšen pripomoček pri izdelavi analiz o tem, ali je to polkmečko oziroma poldelavsko prebivalstvo pri nas v Sloveniji za svoja dela najslabše, srednje dobro ali najbolje plačano, kakšno je po strukturi kvalifikacije, kolikšen je njegov skupni dohodek in kakšna njegova potrošnja ter njuna struktura. Anketa naj bi pokazala, kako se ta sloj hrani, koliko je fizično zdržljiv, ali se res nagiblje k luksuzni potrošnji, dalje, če je njegov standard višji, ali je bil dosežen s špekulativnimi in neproduktivnimi posli ali zaradi tega, ker se je zaposlila vsa družina, ali vlagajo določen del svojega nekmetijskega dohodka v modernizacijo kmetijske proizvodnje.

Rezultati ankete, s katero so zajeli 100 polproletarskih gospodarstev in ki je bila v okviru te teme v Sloveniji namensko izvedena, so takšne:

Polproletarska družina šteje povprečno 4,42 osebe. To-
rej več, kakor znaša republiško povprečje, ki je 3,47. Za-
poslenih je 2,8 osebe od teh dela samo na gospodarstvu 1,48,
ne računajoč gospodinj. Zunaj gospodarstva dela 1,32 osebe,
ki zvečine (87%) pomagajo pri delih na gospodarstvu. Od
skupne delovne sile, potrebne za gospodarstvo prispevajo
26% zaposleni zunaj domačega gospodarstva, 38% gospo-
dinje in 36% tisti, ki so na gospodarstvu stalno zaposleni.

Posestva polproletarcev so manjša (4,82 : 9,79 ha), imajo
pa skoraj enako obdelovalno površino (2,33 : 2,50 ha) in celo
več orne zemlje (1,32 : 1,20 ha) v primerjavi s povprečno
slovensko kmetijo. Gnojil uporabljajo polproletarci mnogo
več kot pravi kmetje (391 : 185 kg/ha njiv). Dobro gnoje
tudi travnike (360 kg na ha). Na 1 ha obdelovalne zemlje
rede polproletarci 1,4 glave velike živine, medtem ko kaže
republiško povprečje 1,1 glave. Njihovi pridelki poljščin na
ha tudi presegajo republiško 10-letno povprečje za zasebni
in družbeni sektor.

Po podatkih ankete so se njivske površine na anketira-
nih polproletarskih gospodarstvih zmanjšale od leta 1945 do
danes za 8,6%, skupna površina pa se je v tem času zmanj-
šala za 10,5%. Zanimiv je podatek, da želi 17% polproletar-
cev, ki so že našli drugje polno zaposlitev, zemljo prodati;
zanjo največkrat ni kupcev.

Vrednost gospodarskih poslopij je pri polproletarcih so-
razmerno večja kot na pravih kmetijah. V tem pogledu tudi
sicer prednjači Slovenija: na gospodarska poslopja pride
67%, v Švici 41%, v ZDA le 26% vrednosti zemlje. Polpro-
letarci srednje dobro vzdržujejo gospodarska poslopja, sta-
nje inventarja je slabše, ker 78% polproletarcev po vojni
ni kupilo nobenega omembe vrednega stroja, medtem ko so
skoraj vsi (94%) investirali v poslopja. Manjša poslasta ob-
delujejo polproletarci v kooperaciji z zadrugo. Tržni pre-
sežki so znašali 33% pri mleku, 33% pri prašičih in 100%
pri govedu. Od 100 anketiranih polproletarcev samo trije
niso ničesar prodajali.

Tudi naša anketa šteje med tržno blago samo pridelke,
ki gredo na trg ali v odkup, čeprav spadajo med prodane
(tržno blago) tudi tisti pridelki, ki jih konsumira 47% dru-
žinskih članov, ki stanujejo doma, zaposleni pa so drugod.
Na ta način postane količina pridelkov za prodajo vsaj za
četrtno večja.

Polproletarska poslasta so ustvarila povprečni letni
dohodek 310.000 dinarjev, in sicer 230.000 dinarjev v naravi
ter 80.000 dinarjev čistega denarnega dohodka (po odbitku

materialnih izdatkov in dajatev). Na 1 ha ornega ekvivalenta se narodni dohodek giblje med 125.000 in 270.000 dinarji, in sicer je večji na manjšem posestvu. Od skupnega dohodka polproletarcev izvira 58% ali 427.000 dinarjev iz zaposlitve zunaj posestva in 233.000 dinarjev letno ali 19.000 dinarjev mesečno iz kmetijstva. Nekmetijski zaslužek presega kmetijskega za 37%. V Evropi ocenjujejo, da se že pri razliki 20 do 25% prične opuščanje kmetijstva.

Življenjski standard polproletarcev presega povprečni standard kmetov. Od 100 polproletarcev ima 94 gospodinjstev radio, 85 kolo, 39 moped, 12 kopalnico, 95 jih naroča časopise. Kljub temu je 42% dedičev polproletarcev odgovorilo, da ne žele ostati doma.

Produktivnost dela in delovna disciplina polproletarcev v industriji sta povečini takšni kot pri pravih delavcih, ponekod pa celo nekoliko boljši. V nekaterih industrijskih podjetjih ugotavljajo, da se v sezonskih konicah glavnih kmetijskih del delovna storilnost polproletarcev nekoliko zmanjša. Tudi pri nas so si mlade industrije, ki so zaposlile predvsem polproletarce iz okoliških kmetij, olajšale v prvi fazi lastno graditev, ker so prihranile investicije za delavska stanovanja. Institucija polproletariata je med drugim prav gotovo tudi odločilno prispevala k temu, da doslej zaradi naraščanja življenjskih stroškov nismo imeli hujših socialnih težav.

Odnos do polproletarcev in njihovih posestev

Na ekonomsko-družbeni pojav polproletariata je treba gledati kot na razvojni proces, ki ima svoj zgodovinski razvoj in svoje razvojne zakonitosti. Gre za zelo kompleksen problem, ki ga ne smemo poenostavljati in šablonsko reševati. K takemu poenostavljanju moramo šteti v določenih situacijah tudi ostro postavljeno alternativo polproletarcem: »Bodite ali samo delavci ali samo kmetje!« Spreminjanje kmetov v polproletarce in nato v prave proletarce ni niti hiter niti preprost proces.

Tako za Jugoslavijo v celoti kot tudi za Slovenijo je značilen neenakomeren gospodarski razvoj. Vpliv prvotne industrializacije je bil mnogo večji v severnozahodnih predelih dežele kakor pa v vzhodnem agrarnem pasu Slovenije. Vključevanje kmetov v industrijo se je v različnih predelih različno razvijalo. Vsak predel Slovenije ima posebne možnosti in svoje specifične značilnosti. Prav zaradi tega ne more in ne sme biti gledanje na problematiko polproleta-

riata šablonsko in togo in statično. Silna dinamika procesov in pojavov na tem področju je še toliko bolj razgibana in zapletena pri nas v Jugoslaviji, kjer smo hkrati, ko pospešeno industrializiramo našo deželo, tudi sredi največjih naporov, da bi utrdili v kmetijstvu družbeni sektor. Ko snujemo ekonomsko politiko do polproletariata, se moramo zavedati, kje so naši kratkoročni cilji ter po drugi plati končni cilji. Razvoj v svetu pa tudi pri nas dokazuje, da je od ekonomske razvitosti nekmetijskih panog odvisno nastajanje in zaviranje institucije polproletariata.

Sam nastanek in obstoj polproletarskih oziroma polkmečkih malih in mešanih gospodarstev v različnih oblikah kakor tudi opuščanje teh gospodarstev — vse to je v tesni zvezi z našim celotnim ekonomskim in družbenim razvojem. Od stopnje ekonomske razvitosti in učinkovitosti predvsem gospodarskih panog zunaj kmetijstva je odvisno, če v nekaterih predelih naše dežele nastajajo nova mešana gospodarstva polproletarcev in se že obstoječa še vedno krčevito držijo zemlje oziroma da se polproletarci že začenjajo omejevati ali celo opuščati kmetijsko proizvodnjo, ker so se jim zaslužki iz delovnega razmerja tako povečali, da ni več potrebe še po drugem viru dohodka, namreč po dohodku iz kmetijskega gospodarstva.

Stvar čisto konkretne ocene je, da presodimo, kakšno stopnjo gospodarske oziroma industrijske razvitosti je že dosegel kak naš predel, in temu primerno določimo našo politiko do sloja polproletarcev in njihovih gospodarstev. Pri tem moramo upoštevati vso pestrost gospodarskih razmer pri nas in silno dinamiko v našem gospodarskem razvoju ter dejstvo, da je v določenih fazah gospodarskega razvoja nastanek polproletariata nujen in njegov obstoj celo družbeno koristen.

Ta mala gospodarstva so v našem prehodnem času zelo pomembna, ker prinašajo na eni strani ekonomsko korist samim malim gospodarstvom, ki izkoriščajo rezerve delovne energije, katere bi se sicer verjetno porazgubile, na drugi strani pa so koristna tudi za našo družbo. Poleg blagovne proizvodnje, ki je v slovenskih razmerah na malih gospodarstvih zelo močna, je prav tako pomembna naturalna potrošnja vseh tistih pridelkov, ki jih konsumirajo doma stanujoči, a drugod zaposleni člani malih in mešanih gospodarstev. Pri tem je treba poudariti, da ta naturalna potrošnja niti malo ne ovira procesa širjenja trga. Dohodek, ki ga realizirajo polproletarci iz obeh virov svoje gospodarske dejavnosti, se sicer večidel ne pojavlja kot efektivno pov-

praševanje na trgu agrarnih produktov, ki je tako deficiten in katerega razširitev je prvi pogoj našega gospodarskega razvoja. Ta družinska gospodarstva so močnejši potrošniki in s tem važen element notranjega trga. Skratka, ta mala in mešana gospodarstva igrajo v kmetijski proizvodnji in prehrani zelo pomembno vlogo.

Prav v procesu nadaljnje socializacije kmetijstva in širjenja družbenih posestev se bo hkrati večalo tudi število malih gospodarstev, če računamo, da bo lastnikom zemlje ob podružbljenju ostala ohišnica. Tako računajo, da bo Slovenija imela leta 1970 približno 78.000 takih malih gospodarstev. Ta mala gospodarstva polproletarcev bodo vir delovne sile za vse naše gospodarstvo, z lastno proizvodnjo bodo krila precej svojih potreb in ustvarjala tudi precej tržnih presežkov. Zaradi navedenih razlogov naša družba ne more biti indiferentna do kategorije malih in mešanih gospodarstev. Od tega, kakšno skrb in koliko pozornosti posveča družba delovnim naporom teh slojev, je v marsičem odvisen večji ali manjši uspeh njihovih proizvodnih panog in s tem tudi njegov življenjski standard.

Zelo zanimiva je novica iz Sovjetske zveze, da je nova Kosiginova vlada sklenila kolhoznikom povečati ohišnice in dodeliti zemljo vsem prebivalcem, ki živijo na vasi, četudi so zaposleni zunaj kmetijske proizvodnje.

Podatki uradne statistike o kmetijski proizvodnji LR Bolgarije kažejo, da se tudi pri njih živinoreja ne razvija normalno in da povzroča pomanjkanje živinorejskih proizvodov Bolgarom precej skrbi.

Med vsemi socialističnimi deželami — razen seveda Sovjetske zveze — je Bolgarija prva izvedla popolno kolektivizacijo kmetijstva. V privatni lasti je samo še tako imenovana ohišnica. Vsaka družina, ki je članica kolhoza, sme imeti 20 arov zemlje, ki jo je mogoče intenzivno obdelovati, kjer goje povrtnino, sadje in druge kulture, poleg tega pa še do pol hektara drugih zemljišč. Na tej posesti sme imeti eno kravo ali bivolico s teleti, eno do dve svinji s prašički, tri do pet ovac z jagnjeti (v hribovitih krajih 5 do 10) ter neomejeno število perutnine in čebel. Na ohišnicah naj bi zadrugniki pridelali oziroma vzredili toliko, da bi v glavnem zadovoljili svoje potrebe po mleku in mesu, sočivju in sadju.

Ker so upravni sveti kmetijskih zadrug dostikrat imeli ohišnico za nekaj, kar je popolnoma odveč, in lastnike ohišnic prej ovirali, kot pa jim pomagali, da bi jih smotrno izkoriščali, je CK KP Bolgarije predlani začel akcijo za po-

večanje števila živine na ohišnicah. V ta namen so v šestih mesecih popisali vso zemljo, ki ni primerna za intenzivno obdelovanje, ki pa ustreza za pridelovanje živinske krme, in jo razdelili kmetom. Zadruga pa so dolžne po svoji plati pospeševati proizvodnjo na teh malih gospodarstvih s semeni in plemensko živino ter s strokovnimi nasveti.

Zanimiva je misel, ki je bila ob tej akciji zapisana v uvodniku »Otečestveni front«: »V prihodnje ne bomo več presojali uspeha v kmetijstvu samo po napredovanju proizvodnje v družbenem sektorju, ampak tudi po tem, kakšno je stanje živinoreje na privatnih posestvih zadružnikov.«

Naša študija o ekonomski in družbeni problematiki polproletariata doma in v svetu nakazuje, da bi bilo treba v naših razmerah o tem globlje razmisliti in urediti nekatera vprašanja iz tega področja, kot na primer:

V naši statistiki bi kazalo jasno določiti po kriterijih, ki so zlasti pomembni za določevanje praktične ekonomske politike glede kmetijske proizvodnje, kategorije vrtničarjev, malih gospodarjev-polproletarcev in mešanih kmetij. Nejasni in neprecizno opredeljeni pojmi iz tega področja so marsikdaj krivi napačnih analiz in sklepov.

Do polproletarcev, ki so razmeroma intenzivni proizvajalci in ki še imajo na razpolago nekaj delovne sile, bi kazalo voditi aktivno spodbujajočo politiko. Kmetijske zadruge in družbena kmetijska gospodarstva naj bi kar najbolj vsestransko kooperirala tudi z njimi. Tu se nam ponujajo možnosti, za specializirano tržno proizvodnjo, zlasti v živinorejskih panogah, kot je govedoreja, prašičereja in perutninarstvo. Zelo pomembno področje take dejavnosti bi bila tudi kooperacija v zelenjadarstvu.

Ko širimo družbeni sektor v kmetijstvu in ustvarjamo socialistično koncentracijo zemljišč, moramo misliti na to, da želijo dosedanja lastniki, ki se bodo zaposlili zunaj kmetijstva, večinoma ohraniti nekaj zemlje za potrebe malega gospodarstva ali vsaj za vrtničkarstvo. Tem malim gospodarjem moramo dati dolgoročnejšo perspektivo s tem, da jasno določimo, koliko meri in kaj je ohišnica, ki naj jo obdrže ljudje na vasi za individualno izkoriščanje. Stvar bo treba prožno zasnovati in razlikovati področja izrednega družbenega pomena, kakor tudi področja, ki so še danes neobdelana ali slabo obdelana.

Davčna politika naj bi bolj kot doslej spodbujala napore polproletarcev v kmetijski proizvodnji. Politiko otroških doklad do teh družin malih gospodarjev bi bilo vsekar treba na novo urediti.

BOJAN ČERNJAVIČ

Izredni študij

Mnenja o izrednem študiju na visokošolskih zavodih so danes ne le pri nas, marveč tudi v svetu, zelo različna. Marsikje gledajo na izredni študij kot na prehodni pojav, bolj kot na politično akcijo kot pa na zahtevo sodobnega gospodarskega in družbenega razvoja.

Pri nas vidijo nekateri v izrednem visokošolskem študiju »koncesijo primitivizmu«, ker je z izrednim študijem omogočeno, da si tudi manj prizadevni in sposobni laže pridobijo diplome. Nekateri tudi menijo, da se z izrednim študijem omogoča le prekvalifikacija starejših kadrov in se z njim po nepotrebnem odvzemajo sredstva, ki bi jih sicer dobili za redno šolstvo.

Temu nasprotujoče pa so ugotovitve, »...da si mora v prihodnjem obdobju ZK še bolj prizadevati, da bi se razvoj izobraževanja in vzgoje popolneje uskladil s potrebami družbenoekonomskega gibanja, da bi realneje doumeli čedalje večje potrebe v izobraževanju in vzgoji... Vse to terja nenehno izboljševanje kvalifikacijske strukture delovnih ljudi, izobraževanje in dviganje kulturne ravni prebivalstva... Naloga komunistov je, da posvetijo največje pozornost izpopolnjevanju sistema izobraževanja, ki bo postopoma omogočil delovnemu človeku, da se bo izobraževal med svojim delom, sistema, ki bo še naprej povezoval pouk z družbenim delom in bo razvil takšne šolske metode, ki bodo ustrezale današnji družbeni vlogi šole...« (Iz resolucije VIII. kongresa ZKJ, dec. 1964.)

Glede na to, da postajajo vprašanja izrednega študija v zvezi z izvajanjem gospodarske reforme še posebno aktualna, bom skušal v tem sestavku vprašanja izrednega študija osvetliti z nekaterih vidikov.¹

Stanje kadrov

Sedanji gospodarski ukrepi ustvarjajo marsikje pri nas mnenje, da imamo že preveč visoko kvalificiranih kadrov določenih strok. To mnenje utrjuje prehodna nezaposlenost visoko kvalificiranih kadrov nekaterih strok in odpor neustrezno usposobljenih kadrov. Menim, da vzrokov za širjenje tega mnenja ni iskati v »hiperprodukciji« kadrov nasploh, temveč v številnih trenutnih anomalijah, kot npr.:

— prehod od 35 na 40-letno delovno dobo ter neurejenost zaposlovanja upokojencev povzroča, da se je prehodno zmanjšalo število delavcev, ki odhajajo vsako leto v pokoj. Zaradi tega še niso prosta tista delovna mesta, za katera smo še pred leti menili, da se bodo ob tem času izpraznila;

— nekatere delovne organizacije trenutno ne sprejemajo novih strokovnih kadrov, čeprav analize kažejo, da bi jih nujno potrebovale, izgovarjajo pa se na to, da morajo prej preizkusiti, kakšen bo njihov položaj po novih gospodarskih ukrepih. T. i. notranje rezerve iščejo v kadrih in izobraževanju in ne upoštevajo, da je njihov položaj oziroma poslovanje odvisno predvsem tudi od števila in kakovosti strokovnih kadrov;

— nepravilno zasedena delovna mesta na eni strani in pa trenuten zastoj pri odpiranju novih delovnih mest na drugi strani;

— prizadevanje ljudi, da bi se zaposlili v republiškem središču in še nekaterih večjih mestih, je povzročalo trenutno zasičenost s kadri v mestnih središčih in ne odpravlja pomanjkanja kadrov v drugih krajih;

— neurejeno planiranje kadrov in neurejeno usmerjanje mladine v poklice povzroča preveliko zanimanje samo za nekatere »moderne« poklice in premajhno zanimanje za določene stroke, kjer je pomanjkanje visoko kvalificiranih kadrov občutnejše.

Če se želimo uvrstiti med razvite dežele, moramo najprej ugotoviti, kakšna je danes kadrovska politika kot sestavni del daljnosežnejše poslovne politike in kakšna so

¹ Ta sestavek je dopolnilo razprave »Ekonomičnost in kvaliteta visokošolskega študija« (»Teorija in praksa«, št. 10/1965). Zato se bom izogibal navajanju podatkov, ki so bili objavljeni v tem ali drugih sestavkih v »Teoriji in praksi«.

danes prizadevanja pri izobraževanju visoko kvalificiranih kadrov drugje in pri nas.

Današnja gibanja v vseh deželah kažejo, da se razmerja med ročnim in umskim delom nenehno spreminjajo, in sicer v prid umskemu delu. Eden izmed kazalcev o razvisti dežele je danes tudi število ročnih delavcev, ki delajo neposredno v proizvodnji, na enega umskega delavca (tehnika, mojstra, inženirja, administratorja itd.). Janez Jerovšek navaja (»Naši razgledi«, št. 11 — 1963) za industrijo in rudarstvo tale razmerja: Slovenija 1957. leta 1 : 6,84, 1960. leta pa 1 : 4,64, medtem ko je v drugih deželah to razmerje bilo l. 1959 takšnote: v ZDA 3,24, v Kanadi 3,49, v Danski 3,80, v Švedski 4,07, v Nemčiji 4,26. Struktura zaposlenih se spreminja zaradi družbenega in tehničnega razvoja, ki z vsakim dnem postavlja pred človeka nove probleme in naloge. Poleg ekonomskih in tehničnih činiteljev vplivajo na produktivnost sposobni kadri z ustrezno stopnjo strokovnosti. Zboljšanje izobrazbene ravni je prvi pogoj za uporabo sodobnih kulturnih, tehničnih in drugih dosežkov ter pomemben činitelj za hitrejši gospodarski in družbeni razvoj države. Še posebej pa terja višjo raven splošnega, kulturnega, ekonomskega in tehničnega znanja delovnih ljudi razvoj sistema samoupravljanja. Na delovnih mestih, za katera je pred leti zadoščala osnovnošolska izobrazba, se danes zahteva srednja šola, a za delovna mesta, kjer je zadoščala srednja šola, zahtevajo danes višjo ali visoko šolo.

Glede na število študentov na 10.000 prebivalcev (Statistični koledar Jugoslavije za leti 1961 in 1965, izdal zvezni zavod za statistiko) je vrstni red nekaterih držav takšenle:

1. ZDA (1957)	160	1. ZDA (1962)	223,7
2. ZSSR (1959)	108,2	2. ZSSR (1961)	121,1
3. Japonska (1957)	61,2	3. Bolgarija (1962)	105,7
4. ČSSR (1959)	58,5	4. Nizozemska (1961)	96,1
5. Jugoslavija (1959)	56,9	5. ČSSR (1962)	92,1
6. Bolgarija (1958)	55,5	6. Kanada (1961)	87,4
7. Poljska (1959)	54,6	7. Jugoslavija (1963)	84,4
Jugoslavija (1956)	40,4	Jugoslavija (1964)	85,8
Slovenija (1956)	43,5	Slovenija (1964)	77,8

Najvišjo izobrazbeno strukturo imajo v ZDA in na Švedskem, prav tako pa tudi najvišji dohodek na prebivalca. V letu 1964 je na ameriških univerzah in collegeih študiralo okoli 5.200.000 študentov oziroma 70% več kot pred 15 leti. Takrat je študiralo 43% vseh prebivalcev v starosti

18—23 let. Carnegiejeva fondacija predvideva, da bo leta 1980 v ZDA 10,200.000 študentov ali 60% mladine stare od 18 do 23 let.

V ZSSR je bilo leta 1928 okoli 47.000 diplomiranih inženirjev, leta 1961 pa že 1,116.000. V ZSSR je bilo leta 1959/60 2,400.000 študentov (>Pravda< 5. 7. 1961), v letu 1964/65 pa že 3,258.000 (>Delo<, 15. 10. 1965).

Pri nas se je število zavodov in študentov večalo takole:

	Zavodov	Študentov
SFRJ 1938/39	26	16.978
1963/64	260	160.959
SR Slovenija 1938/39	4	2.000
1963/64	29	13.889
1964/65	29	12.229

Leta 1961 je bilo v Sloveniji 125.000 prebivalcev, starih 20—24 let, in 123.000 prebivalcev, starih 15—19 let.

Čeprav smo glede povečanja števila zavodov in študentov dosegli napredek v svetovnem merilu, pa vidimo že omejeno ekstenzivnost našega visokošolskega študija iz primerjave izobrazbene strukture zaposlenih (Janez Vipotnik v >Teoriji in praksi<, št. 7—8/1965, in >Večer<, 13. 11. 1965), ki je takale:

	SFRJ 1964	SR Slovenija			ZSSR 1955
		1961	1964	plan	
Višja in visoka izobrazba	4,9	2,6	3,6	3,9	3,7
Srednja in poklicna šola	27,9	23,2	30,8	31,7	55,6
Popolna ali nepopolna osnovna šola	67,2	74,2	65,6	64,4	40,7

V ZSSR je 1963. leta več kot 50% vsega zaposlenega prebivalstva imelo končano visoko ali popolno srednjo šolo. V letih 1953—61 je zaposlovanje pri nas doseglo indeks 173, hkrati pa je strokovna usposobljenost dosegla indeks 189. (Roman Albreht, >Naši razgledi< št. 15/1963.) Leta 1961 so delovne organizacije precenile, da bi potrebovale 6,2% zaposlenih z višjo in visoko izobrazbo (ibid.). Leta 1964 se je v družbenem sektorju zaposlilo novih 250.000 delavcev, od katerih je bilo več kot 50% s podeželja brez kvalifikacije.

Podaljševanje študija in osipanje študentov je vzrok, da imajo države z manjšim številom študentov na 10.000

prebivalcev (povečini 50—70) danes ugodnejšo izobrazbeno strukturo zaposlenih. Tako je npr. vrstni red nekaterih držav glede števila zdravnikov na 10.000 prebivalcev takšenle:

1. ZSSR (1958)	17,5	1. ZSSR (1962)	20,1
2. Avstrija (1956)	16,4	2. Avstrija (1962)	19,8
3. ČSSR (1958)	16,3	3. ČSSR (1962)	18,6
4. Madžarska (1958)	14,9	4. Madžarska (1962)	17,1
5. Italija (1956)	14,5	5. Italija (1960)	16,4
6. Švica (1957)	14,4	6. Bolgarija (1962)	16,0
...		...	
25. Jugoslavija (1956)	6,8	24. Jugoslavija (1963)	8,1

Po podatkih ankete je v 6 najmočnejših gospodarskih panogah v Sloveniji 57,9% vodilnih in strokovnih kadrov, ki imajo le nižjo strokovno izobrazbo (Tilka Blaha, »Teorija in praksa«, št. 7—8/1965). Izobrazbena struktura delavcev na vodilnih delovnih mestih je danes v občini Maribor-Tezno takšnale (po »Večer«, 26. 10. 1965):

S popolno ali nepopol. osnovno šolo	193 ali 18%
Z nepopolno srednjo šolo	556 ali 51,9%
S popolno srednjo šolo	224 ali 20,9%
Z višjo šolo	31 ali 2,9%
Z visoko šolo	68 ali 6,3%

Omenjeni podatki nam kažejo, da pri nas še ne gre za »hiperprodukcijo« visoko strokovnih kadrov, temveč je pomembna predvsem pravilna razporeditev kadrov na delovna mesta in pravilno usmerjanje mladine v študij. Če pa upoštevamo, da se pri nas v naslednjih letih število rednih študentov ne bo več bistveno večalo, predvsem še, če upoštevamo naloge, ki nas čakajo na področju strokovnega izobraževanja na 2. stopnji, kar je razvidno iz ocenitve prirastka prebivalcev in starostne sestave prebivalcev, vidimo naloge na področju izobraževanja odraslih in s tem v zvezi z izrednim študijem na visokošolskih zavodih.

	SFRJ		SR Slovenija	
	milijonov	%	milijonov	%
Prebivalcev 1961	18,6	100	1,591	100
1972	20,9	112	1,724	108
1981	23,0	124	1,847	116

Na prebivalce v starosti do 19 let (kandidati za visokošolski študij) bi naj v prihodnjih letih odpadlo 1961 — 35,10%, 1971. leta 33,42% in 1981. leta 32,03% (Jugoslovanski pregled, marec 1964).

Izredni študij v svetu

Reformna gibanja na področju šolstva so značilna za celotno pedagoško dejavnost v povojni dobi. V številnih deželah je v zakonih o reformi šolstva poudarek na izobraževanju odraslih, ki je zajeto v okvir sistema izobraževanja in vzgoje v dani državi. Michel Philibert ugotavlja, da je treba študij razširiti, vriniti v aktivno življenje. Visokošolski zavodi morajo biti ustanove, ki so v pravem pomenu besede namenjene za izobraževanje odraslih. Otroška, mladostniška in mladeniška doba niso edine faze v življenju, ki so primerne za študij in urjenje razuma. V življenju si danes sledita druga za drugo doba strokovnega dela in študija. Precejšnje število neuspehov, umikov in revnih rezultatov izvira iz tega, da se mladina prezgodaj usmerja, da je prisiljena odločiti se za smer svojega visokošolskega študija, čeprav sama sebe še ne pozna dobro in se še ni preizkusila v praksi. Zato sistem izobraževanja ne sme zapirati vrat visokih šol tistim, ki jim ta ali oni razlog brani, da bi za visokošolski študij izkoristili ugodni trenutek po končani srednji šoli.

Izredni študij v svetu danes ni več osamljen in zapostavljen sektor kulturno-prosvetne in kadrovske politike, temveč se enakovredno vključuje v enoten sistem izobraževanja in vzgoje. Ni prehodni pojav, značilen za dežele z nerazvitim šolskim sistemom, temveč nasprotno, ob najbolj razvitem šolskem sistemu se tudi najbolj uspešno in sistematično razvija izredni študij. To kažejo spodnja dejstva:

V ZDA je bilo 1915. leta ustanovljeno nacionalno združenje za izredni študij na univerzah in je leta 1961 imelo 83 članov. Leta 1939 je bilo ustanovljeno združenje večernih univerzskih collegeov, ki ima 142 članov. Tudi zelo znane univerze v Alabami, Indiani, Pennsylvaniji, Winsconsinu so ustanovile centre za izredni študij v raznih krajih. 73 članov omenjenega nacionalnega združenja je imelo 1960/61. leta 325.760 študentov, od tega 58.928 odraslih v večernih oddelkih.

V ZSSR je bil sprejet leta 1958 poseben zakon o povezavi izobraževanja z življenjem. Z izrednim študijem se ukvarja 30 samostojnih večernih in dopisnih visokih šol ter 880 fa-

kultet za izredni in večerni študij, ki so ustanovljene v velikih podjetjih, razen tega tudi univerze in VUZ (specialne visoke šole in politehnični inštituti), ki jih je leta 1964 bilo 783. Leta 1960 je od 2.400.000 študentov bilo 1.000.000 izrednih, ki študirajo v posebnih večernih oddelkih (20%) ali po dopisnem sistemu (80%). V letu 1964/65 je bilo 3.258.000 študentov, med njimi 1.876.000 izrednih, ki so študirali ob delu. Na leto diplomira okoli 400.000 študentov, med njimi 40% izrednih. Tudi med tistimi, ki jim je študij edini poklic, je več kot polovica takih, ki so pred vpisom na visoko šolo že najmanj dve leti delali. Posebnost je v tem, da imajo pri vpisu prednost tisti z delovno prakso. Izrednim študentom dajo podjetja poleg rednega dopusta še 30—40 dni plačanega študijskega dopusta, ko pripravljajo diplomu, pa 4 mesece. Na visoko šolo sprejemajo samo študente s končno srednjo šolo.

V Franciji je bil 1957. leta sprejet vladni odlok, da se na visoke šole lahko vpišejo delavci brez formalne šolske izobrazbe, če opravijo sprejemni izpit. Leta 1951 so uvedli t. i. visokošolsko napredovanje ob delu (promotion du travail) do diplomiranega inženirja. Organizacija tega študija predvideva, naj bi študentje v zadnjem študijskem letu prekinili delo ter za ta čas prejemali štipendije ali posojila od države ali pa subvencije od podjetij (Tilka Blaha, diplomsko delo iz 1964. leta »Izobraževanje odraslih v SRS«).

Iz zgoraj povedanega vidimo, da vključujejo danes univerze v svetu v svoj redni program sistematično pomoč izrednim študentom: od predavanj in vaj do konsultacij, pošiljanja učnih pripomočkov in navezovanja neposrednih stikov s študenti. Centri za večerna predavanja so tudi v večjih industrijskih središčih in večjih podjetjih zunaj sedežev fakultet in drugih visokošolskih zavodov. Prek izrednega študija se organsko povezujeta teorija in praksa in se v ta sistem vključuje širok krog strokovnjakov iz prakse. V splošnem zaznamuje organizirani izredni študij v svetu velike uspehe.

Izredni študij pri nas

V uvodnem delu ustave SFRJ in ustave SRS je rečeno, da osvoboditev dela zagotavlja med drugim razvoj tehnike, znanosti in drugih področij kulture in pa nenehno večanje izobrazbe za vse. To načelo neprestanega izobraževanja je prišlo do veljave v dosedanjih zakonskih predpisih. Izvaja se v okviru šol, podjetij in zavodov ter drugih specializira-

nih delovnih organizacij, ki se kakor koli ukvarjajo z izobraževalno dejavnostjo. Priporočilo skupščine SR Slovenije o nalogah na področju izobraževanja odraslih priporoča, naj izobraževanje odraslih v okviru šol postane sestavni del njihove osnovne in ne le dopolnilne dejavnosti, in sicer od osnovnih do višjih in visokih šol.

V zadnjih letih je pri nas za izredni študij značilno iskanje in preizkušanje raznih metod izobraževanja; pri tem so se pokazala številna nasprotujoča si mnenja in stališča glede uspešnosti in učinkovitosti tega sistema in metod izobraževanja. Oglejmo si nekaj rezultatov:

Razmah visokega šolstva, ki je močno povečal število študentov, je v veliki meri posledica večanja števila izrednih študentov. Število študentov se je v SFRJ večalo takole (Statistički godišnjak SFRJ, 1965):

Študenti	Redni	Izredni	Skupaj
1938/39	16.978	—	16.978
1956/57	52.851	7.395	60.246
1961/62	103.261	54.749	158.010
1964/65	106.959	63.540	170.499

Čeprav ima Slovenija izrazito nizko stopnjo izrednih študentov (tj. število izrednih študentov na 10.000 prebivalcev), ki je pod jugoslovanskim povprečjem 29,6, kar kaže, da v Sloveniji izredni študij še ni tako razširjen kot drugod, je vendar tudi za nas značilno, da se njihovo število veča. V zadnjih letih je bila $\frac{1}{4}$ do $\frac{1}{3}$ vseh študentov izrednih. Iz pregleda je videti, da je tudi pri nas vpliv višjih šol na razvoj izrednega študija pozitiven. Število izrednih študentov se je večalo v Sloveniji takole:

	Fakultete in visoke šole	Višje šole	Skupaj izredni	Skupaj redni
1935/36	9	—	9	1.774
1959/60	641	895	1536	—
1961/62	1549	1598	3147	—
1963/64	1389	2237	3626	10.416
1964/65	1110	3776	4886	10.781

V omenjenih razpredelnicah so zajeti vsi novinci, vpisani v 1. letnik in le tisti študenti višjih letnikov, ki imajo status študenta.

Večanju števila izrednih študentov pa ni ustrezalo večanje števila diplomirancev iz vrst izrednih študentov, kar se za Slovenijo vidi iz pregleda:

	skupaj	Diplomiranci izredni študenti	
		fakultete in visoke šole	višje šole
1959	38	24 (2. stop.)	14
1961	79	30 (2. stop.)	49
1963	287	37 (2. stop.)	250
1964	381	137 (1 + 2. stop.)	244

Dve temeljni vprašanji je treba reševati, če hočemo, da bo izredni študij pokazal boljše rezultate, in sicer:

a) vprašanje podaljševanja študija izrednih študentov in

b) vprašanje osipanja izrednih študentov;

obe vprašanji pa sta med seboj povezani, saj praksa kaže, da dober del študentov, ki ne opravlja redno izpitov, ki podaljšuje študij, sčasoma tudi neha študirati.

Če upoštevamo večletno povprečje, vidimo, da redno napreduje iz 1. v 2. letnik takšne število študentov:

	fakultete	višje šole
redni	30—55%	35—60%
izredni	2—20%	10—25%

Kot vidimo, ni bistvenih razlik v relativnih številih, temveč se razlike pojavljajo, glede na število vpisanih študentov, šele pri absolutnih številih. Povprečen čas študija diplomiranih izrednih študentov se danes močno približuje dvojnemu številu vpisanih semestrov.

Za izredni študij je značilno predvsem to, da veliko število študentov študij opusti. To so neaktivni študenti, ki so na šoli le formalno vpisani, niso pa v 2 letih opravili niti enega izpita. Višja ekonomsko-komercialna šola v Mariboru (VEKŠ) je ugotovila, da je to število pri rednih študentih 16—22%, pri izrednih študentih pa je bilo pri prvih treh generacijah povprečno 66%, pri zadnjih treh generacijah 37%, kar priča o boljši in učinkovitejši organizaciji izrednega študija. Na beograjski univerzi so ugotovili, da 53% izrednih študentov ni opravilo v 2,5 letih niti enega izpita za 1. in 2. letnik.

Strinjam se s tistimi, ki mislijo, da naj izredni študij deluje v smislu premagovanja neenakosti in uveljavljanja talentov, ki se naj kaže tudi v spreminjanju socialne strukture študentov s tem, da bo več intelektualcev prišlo iz vrst neposrednih proizvajalcev. Menim, da bo ravno ustrezna organizacija izrednega študija zmanjšala vpliv pokrajinskega faktorja na možnosti za študij na visokih šolah. Ta pokrajinski faktor je pri nas danes še zelo očiten. V letu 1963/64, ko je stopnja rednih in izrednih študentov (skupaj) v republiškem merilu (tj. število študentov na 10.000 prebivalcev) znašala 77,8 (v SFRJ 83,8, v Srbiji 91,5, v Hrvaški 85,5), je pri nas največji del študentov prihajal iz večjih mest. Stopnja študentov glede na stalno bivališče je bila takrat v Sloveniji takšne (»Jugoslovanski pregled«, februar-marec 1965):

25,1—50	severovzhodna Slovenija
50,1—75	zahodna in južna Slovenija
75,1—100	koroško-štajersko področje
100,1—150	— — — —
nad 150	Ljubljana (od tega redni 127, izredni 35,2)

Da pa so najboljše rezultate v izrednem študiju dosegli ravno v manjših krajih, dokazuje tale analiza:

VEKŠ je ugotovila, da je kljub razvitemu omrežju centrov in sekcij za izredni študij (16 — vsi slovenski visokošolski zavodi so imeli 36 centrov) v letu 1964/65 organizirane oblike izrednega študija uporabljalo le okoli 35% izrednih študentov, okoli 28% jih je študiralo individualno, 37% pa jih sploh ni študiralo. Ko sem analiziral rezultate izrednega študija v posameznih centrih in sekcijah, sem za VEKŠ za čas od 1/10-1963 do 1/7-1965 prišel do tehle ugotovitev (glej tabelo na naslednji strani):

V razpredelnici so zajeti samo pozitivno ocenjeni izpiti. Zajeti so vsi izredni študenti (63% aktivnih), tako študenti, ki so študirali v okviru centra, kot študenti, ki so študirali individualno. Z naporu študentov in šole (povečano število seminarjev in obiskov učiteljev v centrih in sekcijah) se je v enem letu posrečilo zmanjšati povprečni čas, ki ga izredni študent porabi za pripravo enega izpita, od 2,5 do 5,5 meseca na 2,5 do 3,9 meseca oziroma povprečno od 4,2 na 3,5 meseca. Če upoštevamo število predmetov in izpitov na šoli (18), je razumljivo, da traja povprečni študij izrednega študenta 3 do 4 leta. Nadaljnje uspehe bi bilo mogoče doseči, če bi se večje število študentov, ki danes individualno študirajo, vključilo v študij v okviru centra oziroma sekcije

	Generacija 1963/64 vpisanih 435 študentov za 21 mesecev		Generacija 1964/65 vpisanih 825 študentov za 9 mesecev	
	% neaktiv.	povpr. iz- pitov na aktiv.	% neaktiv.	povpr. iz- pitov na aktiv.
1. Novo mesto	12,5	8,4	22,2	3,6
2. Kočevje	—	—	30,5	3,7
3. Nova Gorica	20	8,1	47,1	2,5
4. Trbovlje	15,8	7,5	33,5	2,8
5. Kranj	30,7	6,6	27,7	2,7
6. Koper—Piran	31,2	5,4	15,4	2,8
7. Maribor	36,7	5,3	43	2,4
Skupno povprečje	36,7	5,0	38,2	2,6

za izredni študij. Strinjam se tudi z mnenjem dr. Ljuba Bavcona (»Naši razgledi«, 23. 1. 1965), da so bili dobri rezultati pri izrednem študiju doseženi zaradi nečloveških naporov ljudi, ki so poleg službe žrtvovali prosti čas, noči, zdravje in družine, pa tudi zaradi vsestranske pomoči visokošolskih učiteljev. Zato je treba reformirati miselnost, po kateri je izredni študij popolnoma zasebna stvar študenta in šole. Nadaljujem z mnenjem dr. Živka Kostiča (»Ekonomska revija«, št. 2-1965), da kljub težavam določeno število izrednih študentov konča študij z zadovoljivim uspehom, pogosto boljšim, kakor so povprečni rezultati rednih študentov. Takšnim, ki so pripravljeni vztrajati, je družbeno koristno in upravičeno pomagati pri pouku.

Že omenjeno priporočilo skupščine SR Slovenije naveda, da uspešnejši razvoj izrednega študija na visokih in višjih šolah zavira neurejeno financiranje in precejšnje nerazumevanje delovnih organizacij za tiste člane, ki izredno študirajo. Menim pa, da so še drugi činitelji, ki jih bom skušal pojasniti v naslednjem poglavju.

Sklepne ugotovitve

Če upoštevamo razvojna prizadevanja v svetu in pri nas, vidimo, da je izredni študij danes dejstvo in nujnost. V okviru stalnega izobraževanja je pomembna oblika izobraževanja odraslih, ki jo kaže pospeševati, ne pa zavirati. Izredni študij postaja danes v svetu vse bolj oblika strnjene študija, ki se čedalje bolj približuje rednemu študiju.

Zato v tujini ne uporabljajo izraza izredni študij, temveč izraze večerni študij, dopisni študij, Fernstudium, študij v delovnem razmerju itd. Danes že marsikje v svetu spričo prednosti povezave teorije s prakso zahtevajo tudi od rednih študentov, da opravijo določeno delovno prakso. Danes pomen izrednega študija ni v preusmeritvi delavcev, ampak v boljši usposobitvi delavcev za delo na določenih delovnih mestih. Če gledamo na izredni študij z omenjenih vidikov, ni nevarno, da bi nam njegovo pospeševanje povzročalo težave pri naši kadrovski politiki, da bi dosegli neracionalno izobrazbeno strukturo kadrov ali celo v tej strukturi prehiteli razvite dežele. Če pa želimo, da bi izredni študij dal ustrezne rezultate, je nujno prizadevanje in sodelovanje vseh činiteljev, od katerih je odvisen uspeh izrednega študija, in sicer

1. izrednega študenta,
2. šole,
3. družbenopolitične skupnosti,
4. delovne organizacije.

Študent danes kaže zanimanje in voljo za izredni študij. V letu 1963 sem izvedel anketo med 362 absolventi ekonomskih srednjih šol prejšnjega mariborskega in celjskega okraja, ki so končali ESS v letih 1961 in 1962 kot redni dijaki (»Naše gospodarstvo«, št. 2-1964). Dobil sem te podatke: 23% študira redno takoj po končani ESS, 18% je zaposlenih in študira izredno, 59% je zaposlenih in ne študira. Vendar je od le-teh 94% izrazilo željo in potrebo po dopolnilnem izobraževanju v raznih oblikah, od tega 43% na visokošolskih zavodih. Vprašanje je, ali je v interesu razvoja našega gospodarstva, da ta prizadevanja pospešujemo ali zaviramo, posebej še, če imamo pred očmi, da gre pri prehodu iz srednje šole na visokošolski zavod le v manjši meri za preusmeritev. Od 150 absolventov ESS študira na ekonomski fakulteti in višji ekonomsko komercialni šoli 114, na pravni fakulteti 16, na drugih visokošolskih zavodih 20. Ko na eni strani ugotavljamo voljo do izrednega študija, pa ne smemo precenjevati možnosti in sposobnosti. Na podlagi dosedanjih izkušenj lahko ugotovimo tele razloge, ki spodbujajo delavca, da se vpiše na visokošolski zavod kot izredni študent:

a) želja, da nadaljuje kot izredni študent študij, ki ga je pretrgal kot redni študent iz raznih osebnih, gmotnih in drugih razlogov;

b) želja po višji izobrazbi zaradi izboljšanja zaslužka in materialnega položaja, družbenega položaja, napredovanja, življenjskih razmer družine ter zaradi boljše kvalitete dela, ki ga opravlja;

c) želja po izboljšanju strokovne izobrazbe, zato da bo lažje in uspešneje opravljal delo na svojem delovnem mestu in zaradi uestalitve na delovnem mestu, ki mu ustreza;

č) želja po preusmeritvi iz zdravstvenih razlogov, zaradi neuspeha pri dosedanjem delu, nezadovoljnosti z delom v dosednji stroki in delovnem mestu;

d) želja po pridobitvi statusa študenta in s tem določenih privilegijev v službi (izredni dopust, določene funkcije, lažje delo, skrajšan delovni čas itd.), ki v največji meri povzroča formalni in špekulativni vpis;

e) razni drugi osebni razlogi.

Ravno ti številni in nasprotujoči si razlogi v veliki meri vplivajo na rezultate izrednega študija. Vplivajo tudi na to, da so nekateri študenti popolnoma neaktivni in opuščajo študij, drugi pa študij podaljšujejo. Pogosto povzročajo nepravilno poklicno usmeritev in precenjevanje lastnih zmožnosti za študij. Poleg omenjenih subjektivnih razlogov lahko odkrijemo za neuspešnost izrednega študija tudi objektivne razloge, kot so: pomanjkljiva poprejšnja izobrazba in neustrezno poprejšnje znanje za uspešen študij, nera zumevanje v delovni organizaciji in preobremenjenost z delom na delovnem mestu, razne individualne razloge, kot npr. bolezni, poroke, porodi, majhni otroci itd., kakor tudi neustrezna organizacija izrednega študija in premajhna pomoč pri izrednem študiju. Vprašanje je, kako bi pri teh številnih razlogih za izredni študij in proti njemu napravili pravilno selekcijo izrednih študentov, ki naj izboljša rezultate izrednega študija kot celote. Ali se da s sprejemnim izpitom ali testom najti ravno tistega izrednega študenta, ki bo študij uspešno končal v določenem času? Menim, da bo izredni študij vedno zahteval izredne napore, s katerimi je rednemu študentu prizaneseno. Zaradi tega bo za izredni študij vedno značilna naravna selekcija: opuščanje študija, odstopanje od izpitov. Tudi na tem področju nam določena kvantiteta lahko da določeno kvaliteto. Zato je selekcija med študijem normalna in so ukrepi proti njej neracionalni. V neki meri bi bilo mogoče izrednega študenta tudi materialno zainteresirati, da študij čimprej konča. Ne samo da mu za študij nudimo pogodbeno določene ugodnosti na delovnem mestu (plačani izredni dopusti, potni stroški, nabava

učbenikov, sofinanciranje seminarjev in inštrukcij itd.), temveč ga tudi zavežemo, da vsako leto do diplome, in ne samo ob vpisu v semester ali letnik, s plačevanjem določenih prispevkov (šolnin) poleg družbenopolitične skupnosti in delovne organizacije tudi sam delno financira svoj študij, ker bo od njega imel pač koristi. Te prispevke bi lahko plačeval tudi tako, da bi najel ustrezen kredit. Saj danes tudi redni študentje krijejo del svojih študijskih stroškov tako, da najamejo kredite, ki jih bodo pozneje odplačevali iz svojih osebnih dohodkov, ki bodo višji, ker bo zaradi ustrezne izobrazbe in znanja tudi njihova produktivnost dela višja.

Za šolo pomeni izredni študij neposredno povezavo teorije s prakso v raznih krajih in podjetjih. Izredni študentje prihajajo na šolo z nekaterimi delovnimi izkušnjami, ki jih potem šola samo dopolnjuje, razširja in jim daje določen teoretičen okvir. S svojimi izkušnjami spodbujajo šolo, da tesno sodeluje s prakso, delovnimi organizacijami, ne samo pri dopolnjevanju učnih programov, izpopolnjevanju učiteljev in asistentov, temveč tudi pri uvajanju takšnih metod dela, ki predavanja v šoli močno približa praksi (ekskurzije, predavanja in vaje v delovnih organizacijah, predavanja zunanjih strokovnjakov v šoli, šolska praksa itd.). Mislim, da pri tem ne gre za vprašanje, ali naj zastarela praksa vodi sodobno teorijo ali pa naj se praksa ravna po teoriji, temveč za obliko sodelovanja in možnost neposrednih stikov med teorijo in prakso. Izredni študentje izboljšujejo socialno strukturo študentov in odpravljajo vpliv geografskega činitelja na možnosti za študij.

Šola je dolžna ustrezno organizirati izredni študij in izrednim študentom pomagati pri študiju. Ta pomoč je možna v raznih oblikah, ki so pač odvisne od števila izrednih študentov, če hočemo, da bo študij racionalen in kolikor toliko rentabilen. Na oblike izrednega študija vplivajo tudi kadrovske možnosti šol, razpoložljivi prostori, finančna sredstva, čas, ki ga imajo učitelji in študenti na razpolago, prometne zveze itd. Izrednim študentom lahko šola pomaga v tehle oblikah:

a) organizira posebne centre in sekcije za izredni študij v raznih krajih;

b) organizira delni ali kompletni popoldanski ali večerni pouk za izredne študente na šoli ali v centrih za izredne študente;

c) organizira razna posvetovanja, seminarje, vaje, pogovore z izrednimi študenti na šoli ali v centru za izredni študij;

č) organizira posebne izpite za izredne študente na šoli ali v centrih za izredni študij v izrednih izpitnih rokih;

d) omogoči vpis v šolo v centrih za izredni študij;

e) obvešča izredne študente o izpitnih rokih, učnem programu, izpitnem režimu in izpitni snovi;

f) zagotovi izrednim študentom potrebne učbenike in učne pripomočke;

g) se v raznih oblikah poveže z izrednimi študenti (pogovorne ure učiteljev in funkcionarjev šole itd.) in njihovimi inštruktorji.

Upoštevati je treba, da terja uspešna organizacija izrednega študija tudi dodatne napore pedagoškega osebja in seveda ustrezna dodatna finančna sredstva. Uspešno organiziran izredni študij tudi spodbuja študente k intenzivnejšemu študiju ter tako skrajšuje čas študija. Če je redni študij (center) blizu kraja, kjer študent biva in je zaposlen, je s tem študentu in njegovi delovni organizaciji marsikaj prihranjeno (potni stroški, izredni dopusti, porabljena energija in čas itd.), kar se pozitivno zrcali v produktivnosti in dohodku tako študenta kot njegove delovne organizacije.

Družbenopolitične skupnosti so doslej vse premalo sodelovale pri pospeševanju izrednega študija. Zadovoljile so se z raznimi priporočili glede izvajanja tega študija ter ugotovitvami, kakšni so njegovi rezultati. V letu 1965 je skušal sklad SR Slovenije za šolstvo prvič preiti na načrtno delno financiranje izrednega študija. Za ta namen so šole sestavile podrobne delovne programe za izredni študij, analize in izračune o stroških. Sklad je predvidel določena sredstva, vendar je vse ostalo, zaradi pomanjkanja sredstev v drugem polletju, le pri željah. Tudi za prihodnjih nekaj let, glede na potrebe v zvezi s financiranjem rednega študija, verjetno ni mogoče pričakovati, da se bo to stanje bistveno izboljšalo. Toda če gospodarska načela uvajamo tudi na področje šolstva in kulture, je nujno, da družbenopolitična skupnost ugotovi, da ima izredni študij zanjo ravno takšen družbeni pomen kakor redni študij, ter skuša zato v prihodnje bolj poskrbeti, da bo lahko delno tudi ona financirala izredni študij.

Delovne organizacije so doslej marsikje naredile najmanj za razvoj izrednega študija. Le nekatere delovne organizacije načrtno usmerjajo svoje delavce k določenemu študiju in jim pri tem pomagajo s tem, da jim za študij in oprav-

ljanje izpitov dajejo izredne plačane dopuste, da delno krijejo potne stroške študentov, da krijejo študentom del stroškov za učbenike, seminarje, izpite, šolnine in podobno. V večini delovnih organizacij pa status izrednega študenta ni določen, izredni študenti niso deležni razumevanja in zaradi tega pogosto tudi prikrivajo, da izredno študirajo.

Delovna organizacija je prva poklicana, da, sebi v prid, tiste svoje delavce, ki so se izkazali pri delu, usmerja k študiju in tako skrbi za njihovo izpopolnjevanje. Načela in politiko izobraževanja odraslih ter s tem izrednega študija naj bi formulirala v svojem statutu, status izrednega študenta, njegove pravice in dolžnosti pa določila v ustreznih pravilnikih. Pri pospeševanju izrednega študija bi delovne organizacije morale izhajati iz gospodarskega načela, da želeni učinek in dohodek terjata tudi naložbe ustreznih sredstev. Ker pa gre pri izpopolnjevanju delavcev in izrednem študiju za obojestranske interese in koristi, tako delavca kot delovne organizacije, je treba medsebojna razmerja, pravice in dolžnosti pogodbeno urediti in si stroške za izredni študij razdeliti glede na korist, ki jo pričakuje od izrednega študija ena ali druga stran. Pri tem ne pozablajmo na neko pozitivno izkušnjo, ki so si jo pridobili v tujini in tudi pri nas: delovna organizacija naj omogoči izrednim študentom, ki so uspešno študirali, pokazali ustrezne rezultate in napredek, da študij v zadnjem letniku dokončajo kot redni študentje, ne da bi se s tem pretrgalo delovno razmerje, ter jim tudi gmotno pomaga.

Urejeno *financiranje* izrednega študija je eden izmed pogojev za njegov uspeh. Izredni študij naj bi financirali vsi činitelji, ki jim njegovi rezultati koristijo: študent, družbenopolitična skupnost oziroma njen sklad in delovna organizacija.

Republika naj bi krila predvsem stroške, ki nastajajo v zvezi z izrednim študijem na šoli. Fiksni stroški šole naj bi ne obremenjevali izrednih študentov. Prav tako naj bi krila tudi dodatne režijske stroške v zvezi z izrednim študijem, ki jih je pogosto težko razmejiti (npr. stroške za administracijo, elektriko, kurjavo, vzdrževanje prostorov in za učila, za poštna storitve). Če le mogoče pa tudi osebne dohodke, ki nastajajo zaradi posebnih predavanj, seminarjev, tečajev, izpitov za izredne študente v sami šoli.

Izredni študent naj bi sam plačeval posebni prispevek ali šolnino, ki pa bi morala biti stimulatívna (kot že omenjeno) in ne pretirana. S tem prispevkom bi kril določene funkcionalne in režijske stroške šole, ki nastajajo v zvezi

z njim: obveščanje in razne oblike stikov šole s študentom, opravljanje izpitov na sedežu centra (saj je to posebna ugodnost, kajti če je 20 kandidatov, pride na študenta le 1/20 stroškov, ki bi jih imel sicer, če bi šel sam opravljat izpit v kraj, kjer je šola), stroške za učbenike in učne pripomočke in podobno. Od razumevanja njegove delovne organizacije je odvisno, kateri del teh stroškov za izredni študij bi prevzela delovna organizacija.

Delovne organizacije in občine (ker je del izrednih študentov zaposlen tudi v družbenih službah in morajo skrbeti tudi za splošen razvoj in napredek na svojem področju) pa naj bi prevzele stroške v zvezi z načrtnim izrednim študijem (v centrih) na svojem področju (za predavanja, seminarje, tečaje, vaje v centru), potne stroške študentov, stroške za izredne plačane dopuste in podobno.

Če se bodo za izredni študij zavzeli vsi omenjeni štirje: študent, šola, družbenopolitična skupnost in delovna organizacija, lahko pričakujemo, da se le-ta v prihodnje ne bo več stihijsko razvijal kot doslej, temveč načrtno, in bo zato dal tudi ustrezne boljše rezultate.

Dekoracija ali oblikovanje prostora

Dandanes menda ni več mogoče najti človeka, ki se ukvarja z arhitekturo ali urbanizmom in ne bi vedel povedati, da je arhitektura oblikovanje prostora. Vendar se zdi, da le malokdo ve, kaj to pomeni. Ali pa oblikovanje prostora kljub temu zanemarjamo, zakaj pri sodobnih urbanističnih posegih in novih gradnjah v Ljubljani prostor praviloma sploh *ni oblikovan*, ampak samo *omejen in dekoriran*. Namen članka je orisati in opredeliti ta pojav.

Dekoriranje namesto prostorskega oblikovanja *zunanjšine* želimo predočiti z najbolj dominantno stavbo, ki je bila v zadnjem času zgrajena v Ljubljani s stavbo »Metalke«. Ima obliko pokončnega pravokotnega kvadra s posnetimi vertikalnimi robovi. Pritličje in prvo nadstropje je na treh fasadah nekoliko pomaknjeno proti notranjščini — pred umikom stojijo v marmor oblečeni stebri. Zgornji del fasade sestavljajo enakomerno razporejena okna, ornamentalno izbočena podokenska polja in vertikalno postavljeni H profili, ki tečeje med okni po vsej fasadi.

Tako zasnovane fasade so, največ po zaslugi arhitekta Miesa van der Rohe, v današnji arhitekturi že dokaj običajne. Stavba »Metalke« je formalno posneta po skupini stavb omenjenega arhitekta v Chicagu na Commonwealth Promenade. V tej skupini, ki je bila zgrajena leta 1957, so štiri takšne stavbe, kot je »Metalka«. Postavljene so tako, da tvorijo pravokoten trg z eno odprto stranico: Stebri v pritličju in lokali za njimi so v medsebojnem razmerju s trgom, ki je zasajen z drevesi. Opazovalec, ki hodi po trgu v najrazličnejših smereh, zajame s pogledom v normalnem vertikalnem zornem kotu 30° drevesa in lokale, medtem ko je enolična struktura fasad zanj le kulisa, ki ustvarja občutek varnega in zaprtega prostora. Oblikovalski smisel H profilov, ki tečeje med okni, je v spreminjanju fasad za poglede opazovalca, ki se giblje. Ta vidi fasade en face kot enolično površino oken, od strani pa samo

vertikale profilov, ki okna za te stranske poglede skrijejo. Ti profili delujejo torej podobno kot žaluzije. Smisel tega je v spreminjanju fasad, njihovih značajev in pomembnosti glede na opazovalca, ki se premika v prostoru (za človeka, ki prihaja na trg med te stavbe, sta fasadi dveh sosednjih stavb samo koridor vertikal, ko pa pride na trg, postanejo fasade zanj le običajna pročelja z okni in prostorska kulisami). Takšne fasade torej za človeka spreminjajo vrednost in značaj prostora okoli stavb — ga oblikujejo. Skladno s tem imajo prostorsko oblikovalsko funkcijo tudi posneti robovi stavb. Ti optično nakazujejo pot na trg, ki je, kot smo povedali, sestavljena iz vertikal H profilov.

Višina stavb, posneti robovi, profili med okni in razmestitev stavb, vse to je torej v medsebojnem razmerju, katerega namen je ustvariti opazovalcu prilagojen — človeško dimenzioniran prostor. Smisel in vloga arhitektonskih členov na zunanjščini sta pri oblikovanju zunanjega prostora torej jasna.

»Metalkina« stavba je skoraj do pike podobna Roheovim stavbam, le da stoji sama in da je površinska struktura fasad s podokenskimi polji drugačna. Če se vprašamo, kakšno vlogo imajo miesovske arhitekturne komponente na stavbi »Metalke« pri oblikovanju zunanjega prostora, smo v zadregi. Posneti robovi ne odpirajo pogledov, niti ne nakazujejo poti. Smisel vertikalnih profilov med okni ni jasen, saj se fasade za gibajočega se opazovalca izpreminjajo mehanično, ne da bi poudarjale različno vrednost posameznih mest v zunanjem prostoru. Razmerje arhitekturnih komponent do arhitektur in urbanističnega prostora v neposrednem sosedstvu je popolnoma indiferentno; nobenega razloga ni za dvom, da ne bi arhitekt na katerem koli drugem prostoru postavil prav takšno stavbo.

Odvisnosti med naštetimi komponentami, urbanističnim prostorom in opazovalcem ni. Zunanjščina stavbe torej ne oblikuje prostora, ni človeško dimenzionirana, arhitektonsko oblikovana, ampak samo omejena.

Arhitektu bi bili zelo krivični, če ne bi priznali, da je stavba postavljena z dokajšnjo mero dobrega okusa. Arhitektonski členi na »Metalki« so metrično razporejeni. Karakteristična je zlasti novost — podokenska ornamentalna polja, ki so ob praktični funkciji zamišljena izrazito dekorativno. Res pa je, da med naštetimi komponentami niti ena ne oblikuje prostora. Ob praktični funkciji so postali arhitektonski členi samo še dekorativni. Prav zato zunanjščina

»Metalke« ne sodi v arhitekturo, ampak v kategorijo gradbeništva. Sodobne arhitektonske komponente so izgubile svojo oblikovalsko funkcijo, s tem pa tudi sodobnost. Zato je »Metalkina« stavba modna in moderna samo navidez.

Tudi za objekte, pri katerih je arhitektonsko najpomembnejša *notranjščina*, je vodilno aranžersko načelo, ki nadomešča oblikovanje prostora.

Najbolj ambiciozna notranjščina, ki je nastala v zadnjem času v Ljubljani, je samopostrežna restavracija »Emona«. V zgornji prostor restavracije gost lahko pride skozi dva vhoda. Tisti, ki vstopi s Cankarjeve ceste, obstane pred baldahinsko kuhinjo, številnimi, bolj ali manj poljubno razporejenimi jedilnimi pulti in mizami. Blagajni sta levo in desno ob vratih, kamor so jih postavili šele gostinci, saj so, dokler so stale na servirnih mizah, povzročale legnečo; gostje, ki so plačevali, in oni, ki so sprejemali jedila in pijačo, so ovirali drug drugega. Prostor arhitektonsko ni oblikovan, saj gostu sploh ne nakaže logične poti, ki jo mora ubrati, če želi biti postrežen, kar velja seveda za tistega, ki lokala prej še ni videl ali ne sprašuje, kako in kam. Gost, ki vstopi s Titove ceste, pride v prostor z mizicami; pogled proti blagajnam in točilnim mizam mu zakriva zaprta lopa nad stopnicami (pred kratkim so jo odstranili), ki vodijo v spodnje prostore. Ko pride gost do servirnih miz pri baldahinski kuhinji, ne more slutiti, da je v ozadju previdno skrita še ena točilna miza, in brez primerne navdiha tudi ne more ugotoviti, kje lahko dobi to ali ono vrsto hrane ali pijače.

Prostor arhitektonsko torej ni oblikovan v skladu s potrebami takšnega lokala. Logično pot do postrežbe oziroma orientacijo v prostoru bi bilo treba gostu nakazati z arhitektonskimi sredstvi — z oblikovanjem prostora. V zgornjem prostoru restavracije arhitekt tega ni naredil, zato pa je v spodnjem prostoru to »rešil« z najbolj grobim omejevanjem, saj je pot kar ogradil.

Prostor v tej restavraciji arhitektonsko ni oblikovan, zato pa je bogato dekoriran. Stebri so obloženi z marmorjem. Del sten je obložen z lesenimi ploščami, del spet z marmorjem. S stropa visijo luči-lampijoni, ki so strnjeni v skupine, kar ne ustreza niti enakomerni razsvetljavi prostora niti poudarjanju pomembnejših delov notranjščine; razvrščeni so po dekorativnem vodilu. Posebno poglavje v dekoraciji restavracijskih prostorov so skledaste kamnite oblike, ki stojijo na raznih mestih, kamor gostje ne zaidejo.

Ti kamniti okrasji so delani s kiparskimi pretenzijami; po kiparskih merilih so izraziti primeri diletantizma in nerazumevanja sodobne plastike, z arhitektonskimi pa jih ne kaže obravnavati, ker niso v strukturni zvezi s prostorom, ampak so preprosta mašila, stojijo tam, kjer se gosti ne gibljejo. V notranjščini restavracije je opazen en sam element mikro oblikovanja prostora — svetilne pregrade med mizicami, ki ustvarjajo ločene intimnejše prostore.

Načelo dekoraterstva, ki je zamenjalo oblikovanje prostora, je očitno tudi pri *posegih v starejšo arhitekturo*.

Kot mnoge druge hiše so »arkadno« predrli tudi secesijsko stavbo nasproti gostilne »Vino Koper«. V pritličju fasade so ostali le vitki slopi, ki so oblečeni v okrase kahlice. Nekdanji hišni portal je ohranjen kljub temu, da se mu je funkcija popolnoma izgubila. Še več, ob »arkadnih« odprtinah v pritličju, ki so širše in prehodnejše kot portal, je ta postal ne samo nesmiseln, ampak arhitektonsko optično gledano prav bedast.

Adaptacijski koncept, ki je bil izveden na tej stavbi, je izraz arhitektonsko diletantskega načela, po katerem je treba posege v starejšo arhitekturo stilno uskladiti. Ta koncept je diametralno nasproten pojmovanju arhitekture kot likovne panoge oblikovanja prostora. Arhitektonsko vodilo pri posegih v starejšo arhitekturo je strukturno usklajevanje starejših in sodobnih stilnih elementov — zgolj stilno usklajevanje pa je izraz dekoraterskega pojmovanja. Vsak pravi arhitektonski oblikovalec bi v tem primeru nekdanji portal popolnoma razvrednotil ali odstranil, slope v pritličju pa bi oblikoval v sodobnih formah tako, da bi bili v strukturni odvisnosti z zgornjim delom fasade. S tem bi se stavba sicer spremenila vsaj toliko, kot se je, vendar bi nastal nov, smiseln arhitektonski organizem. Lahko pa trdimo, da je pri vseh posegih v starejšo arhitekturo, ki smo jim priča v Ljubljani, uveljavljen le dekoraterski princip, katerega omenjena adaptacija ilustrira v zadostni meri.

Analizirali smo tipične primere zunanjščine, notranjščine in poseg v starejšo arhitekturo. Te analize želijo ilustrirati morda najizrazitejšo značilnost sodobne ljubljanske arhitekture — nadomestiti oblikovanje prostora z omejevanjem in dekoriranjem. Oblikovalska funkcija arhitektonskih členov je pri tej arhitekturi razvrednotena — ti členi imajo ali zgolj praktično funkcijo ali pa so deli raznih dekorativnih sistemov. Dela, ki ne oblikujejo, ampak

omejujejo prostor, seveda ne morejo izpolnjevati specifične družbene funkcije arhitekture. Ker pa ta dela zavzemajo mesto, ki naj bi ga imela v družbenem dogajanju arhitektura, jih moremo označiti kot izrazit primer psevdokulture.

Struktura vsakega resničnega arhitektonskega objekta zajema praktične, humanistične in estetske momente, ki pa lahko polnovredno obstajajo le v medsebojnem organskem razmerju. *Ta opredelitev arhitekture je neločljivo povezana s pojmovanjem, da je arhitektura oblikovanje prostora, da vsebuje človeško skalo in da ima odnos arhitekture do človeka za poglavitno vsebino arhitektonskih prostorov.* Takšna dela so lahko umetniška spoznanja sveta, ker morejo odkrivati in oblikovati zgodovinsko spreminjajoča se razmerja človeške osebnosti do realnega prostora.

S to opredelitvijo je ostro postavljena meja med arhitekturo in gradbeništvom v ozkem pomenu besede. Tako usmerjena arhitektonska dela so lahko bolj ali manj dosledno ustvarjena, med njimi obstaja gradacija v umetnostni kvaliteti, dela, ki ne oblikujejo prostora, pa sodijo v drugo kategorijo in so s tem s stališča arhitekturne kritike oziroma zgodovine arhitekture že zadostno opredeljena.

V celotnem družbenem dogajanju ima torej arhitektura določeno specifično funkcijo — prostorsko osveščanje človeka. Nobena druga dejavnost ne more opravljati te funkcije, zato nastane vsakokrat, kadar arhitektura te svoje funkcije ne opravlja, v harmoničnem družbenem razvoju huda praznina, ki ima lahko hujše negativne posledice.

Pojav, ki smo ga v sestavku ilustrirali s tremi analizami, ni specifično naš. Kadar govorimo o arhitekturi Zahoda, si navadno predstavljamo dela Nervija, Neutre, Niemeyerja, Aalta, Wrighta itd. itd. Vendar je ta predstava močno zgrešena, saj tovrstne stvaritve zavzemajo le majhen del celotnega arhitekturnega delovanja in povsod prevladuje dekorirano gradbeništvo, ki simulira arhitekturo. Osnovno vprašanje, ki se zastavlja ob tem pojavu, je: v kakšnem okviru in ob kakšnih pogojih se pri nas uveljavlja ta tendenca?

V okviru našega družbenega razvoja si danes prizadevamo zediniti kulturno dejavnost s celotnim družbenim dogajanjem. V okviru tega prizadevanja arhitektura pomeni »najsocialnejšo umetnost«, umetnostno oblikovanje, ki ima najštevilnejšo »publiko«, oblikovalski faktor, ki je prisoten v življenju vsakogar in opazno ali neopazno deluje na zavest posameznika. Ta ugotovitev potrjuje izredno pomemb-

no vlogo arhitekture v omenjeni integraciji. Sredstvo učinkovanja je pri arhitekturi oblikovan prostor kot okvir človekovega delovanja. Če kaka arhitektura ne oblikuje prostora, potem sploh ne more obstajati kot umetniški dejavnik. Zato moremo postaviti kot prvi pogoj problemu zedinjevanja arhitekture z družbenim dogajanjem vprašanje oblikovanja prostora, ali z drugimi besedami, vprašanje arhitektonske kvalitete. Koncept omejevanja in aranžiranja prostora v arhitekturi kot specifični dejavnosti ne more imeti mesta v družbenem angažiranju v socializmu, katerega pglavitni smoter je osvoboditev človeka. Takšen koncept nujno ustvarja relacijo do človeka le kot do člena proizvodnega procesa v najširšem pomenu te besede. Takšen koncept v arhitekturi ne more ustvarjati interakcije med posamezno človeško osebnostjo in arhitekturnim objektom na človeški ravni, kar je arhitektonski izraz tolikokrat abstraktnega humanizma. Zato nam pomeni v članku opisani pojav uveljavljanje tehnokratskih tendenc v arhitekturi.

Tudi v arhitekturi je bila važna prelomnica naša revolucija. Najvidnejša dejavnika, ki sta oblikovala porevolucijsko pojmovanje arhitekturne funkcije in s tem idealne podobe arhitekture, sta bila zlasti potreba po postavitvi in obnovi uničenih objektov in potreba po reprezentiranju dosežkov v novem družbenem sistemu. Tako je ločeno nastal dvojni ideal arhitekture: arhitektura kot gradbeništvo in arhitektura kot reprezentanca. Utrditev teh dveh pojmovanj je bila pogojena zlasti v okviru centralistične, administrativne faze socializma kakor tudi s pojmovanji arhitekture, ki so k nam sporadično prihajala iz Sovjetske zveze. V tej družbeni fazi to pojmovanje ni doživelo negativnih kritik, saj je bilo v skladu s formalno kolektivizacijo, moralnim načelom čimbolj absolutnega podrejanja individualnih interesov kolektivnim in prepričanja, da je individuum v sedanosti pomemben predvsem kot ustvarjalec boljše prihodnosti za zanamce. V tej družbeni fazi je arhitektura, ki je bila zgolj praktična ali reprezentativna in se je obračala k množicam in ne k posamezniku, ni oblikovala prostora, ampak ga je le omejevala in dekorirala, v okviru takratnega pojmovanja opravljala svojo smiselno, dasiravno ne specifično arhitektonsko funkcijo.

Druga faza socialističnega razvoja, za katero je prav gotovo najznačilnejše samoupravljanje, je omogočila širša in jasnejša spoznanja o smotru našega družbenega razvoja,

ustvarila pa je tudi realnejše možnosti zavestnim prizadevanjem za postopno uresničevanje vsestranskega osvobajanja človeka. Prav ta proces ni uresničljiv, če se ne združijo vse kulturne dejavnosti v splošen družbeni razvoj, in ta proces nujno zahteva oblikovanje arhitektonskih prostorov.

*

Arhitektura prve povojne družbene faze ni oblikovala prostora, ampak ga je predvsem omejevala ali ustvarjala »arhitektonske«
reprezentančne spake. Stilno formalno je ta arhitektura temeljila na tradiciji. V arhitekturi najbližje preteklosti pa opazimo le kvantitativne spremembe. Arhitektonski členi so bili prevzeti iz zahodne arhitekture, prostor pa je predvsem le omejen in prilagojen praktičnim potrebam proizvodnega procesa v širokem pomenu besede, aranžiranje in dekoriranje pa maskira ta značaj in simulira arhitekturo. Ti objekti se ne obračajo k posamezniku, saj so zamišljeni predvsem kot uporaben prostor procesu materialne proizvodnje v širokem pomenu besede, kateri je v tem primeru posameznik popolnoma podrejen — skratka takšna arhitektura obravnava človeka kot objekt in ne kot subjekt.

*

Arhitekturni koncept, ki ga obravnavamo v članku in se danes pri nas bolj ali manj izključno uveljavlja v praksi, se torej ne vključuje v zavestna prizadevanja za osvoboditev človeka, kar bi moralo biti vodilo druge faze našega družbenega razvoja. Nasprotno. Kot smo v sestavku že omenili, je takšna arhitektura danes izraz psevdokulture. To pomeni, da je na mestu, na katerem bi morala biti v strukturi družbenega dogajanja umetnostna arhitektura. Duhovne funkcije psevdokultura ne more uresničevati, ker pa onemogoča resnično umetniško ustvarjalnost in daje vtis, da ni nikjer nobene praznine oziroma da je vse v redu, je celo močno družbeno škodljiva. Zato se moramo vprašati, katere okoliščine omogočajo uresničevanje in sprejemljivost tega arhitekturnega koncepta v naši stvarnosti, saj ne dvomimo o tem, da je lahko na današnji stopnji družbenega razvoja in spoznanja edinole arhitektura, ki oblikuje prostor in se obrača k posamezni človeški osebnosti, družbeno angažirana.

*

Poglavitni vzrok za uveljavljanje dekoriranega gradbeništva na mestu arhitekture vidimo v različnih, medsebojno vplivajočih in pogojujočih se dejavnikih: v neuveljavljanju dejanskega samoupravljanja na področju arhitekturne dejavnosti — v strokovnosti, ki je potrebna pri obravnavi arhitekture, v preživelih neoficialnih oblikah administrativnega sistema in v uveljavljanju tehnokratskih tendenc.

Ob splošnih težavah, ki nastajajo pri dejanskem uveljavljanju samoupravljanja in odločanja na kateremkoli družbenem področju, zavira družbeno odločanje na arhitekturnem področju tudi potrebna strokovnost. Arhitektura je strokovno področje, katerega je treba odločujočim, ki niso umetnostni zgodovinarji ali arhitekti, ob konkretnih načrtih oziroma predlogih primerno predstaviti. Ta predstavitev pa mora biti avtentična, kar pa je lahko samo ob primerni ravni umetnostne zgodovine, ki zajema teorijo in kritiko arhitekture. V praksi je predstavitev omejena največkrat samo na tlorise, narise in prečne rise, aksonometrične podobe, makete in tehnične podatke. Takšen način predstavitve je v bistvu velika dezinformacija, kajti omogoča le odločanje o praktičnih straneh arhitektonskih rešitev, kar zavaja v praktikizem in tehnokratsko gledanje, kateremu pa takšna predstavitev seveda ustreza. Tehnokratskim težnjam takšna praksa omogoča uresničitev, zato jo seveda podpirajo in prikazujejo kot zadostno. Naj ob konkretnem primeru prikažemo neadekvatnost takšne predstavitve.

Najširša oblika družbenega odločanja o arhitektonskih projektih je tako imenovana razgrnitev urbanističnega plana. Vizualno podobo projektiranega področja najodločilneje prikazuje maketa. To gledamo s ptičje perspektive. Takšen pogled v nobenem primeru brez primerne komentarja ne more posredovati človeške dimenzioniranosti prostorskih relacij med stavbami. Ravno maketa pa je silno varljiva, saj nestrokovnjaku zbuja prepričanje, da ima pred sabo ponazoritev resničnega stanja, v resnici pa nastopa samo v Gulliverjevi vlogi, ko opazuje mesto pritlikavcev in razume njihove praktične potrebe, ne more pa vedeti, kakšne umetnostne vrednosti ima ta arhitektura za pritlikavce, ki so majhni in imajo vse relacije zanje drugačen pomen in vrednost.

Doslej ni bilo menda niti pri eni razgrnitvi urbanističnega plana ali pri predložitvi takega drugega arhitektonskega projekta komentarjev, kakšni bodo prostorski odnosi v resnici, kako bo oblikovan prostor, ko bomo gledali stavbe, arhitektonske člene in druge oblikovalce prostora od

spodaj, in kako je realizirano človeško merilo na različnih mestih in poteh v projektiranem prostoru. Človeško merilo seveda ne obstaja v statičnem razmerju, kot to opažamo predstavljeno na nekaterih arhitektonskih skicah. V naivnem prepričanju, da je s tem ponazorjena človeška skala, je na teh skicah ob objektu preprosto narisanih nekaj človeških figur. Človeško merilo je nujno dinamično, izraža se v oblikovanju dinamično izpreminjajočih se pogledov, nakazovanju poti itd., gibajočemu se opazovalcu in mora biti prilagojeno njegovim normalnim optičnim in drugim sposobnostim (normalni vertikalni zorni kot okoli 30° , zelo širok horizontalni zorni kot, ki ga oblikuje v veliki meri arhitekt z nakazovanjem fiktivnih smeri-poti, hitrost gibanja, pozornost opazovalca, ki je v skladu z namenom objekta itd. itd.).

V skladu s tem postane jasno, da današnji družbeni razvoj zahteva drugačno arhitekturo kakor v tem primeru posredno tudi drugačen koncept umetnostne zgodovine. Za to zgodovinsko disciplino velja, da je ohranila teoretičen koncept, ki je bil pogojen, ki se je izoblikoval in ustrezal potrebam drugačnega družbenega sistema. *Naj bo tako ali drugače, vsekakor posredno zahtevajo tudi praktične potrebe predstavitve arhitektonskih objektov umetnostno zgodovinsko obravnavo, ki mora preseči pozitivistične okvire in se posvetiti tudi posamezni umetnini kot enkratnemu organizmu, pač danes s kako inačico strukturne analize in v okviru tako imenovanega sociološkega zgodovinopisja.* Pri tako koncipirani vedi nujno izginejo razni izgovori, češ da je potrebna za zgodovinsko obravnavo časovna odmaknjenost od materiala. Takšna veda vsebuje tako teorijo kakor tudi kritiko umetnin, ves znani material pa je zanjo historičen in potreben obravnave, saj za zgodovinarja ni sedanosti, ki je le fiktivna, nedimenzionalna cezura med preteklostjo in prihodnostjo.

Tovrstna umetnostna zgodovinska obravnava more tudi načelno nakazati vsakokratne družbene potrebe in ekvivalente v arhitekturi, oz. oblikovanju prostora. Definicija arhitekture, ki smo jo navedli v članku, seveda zajema vse prostore, v katerih živi in dela človek, od zunanjih prostorov, pokrajine in urbarskega prostora, do notranjih prostorov, stanovanja, tovarne, delavnice, pisarne, šole, gostilne, etc. Kot ugotavljamo v sestavku, ima lahko v okviru prizadevanj za uresničitev socialistične družbe svoje mesto le arhitektura, ki oblikuje prostor in je človeku prilagojena.

Naj na tem mestu osvetlimo principialne možnosti za realizacijo takšne arhitekture.

Zamislimo si tovarniško dvorano. Ta je prilagojena proizvodnemu procesu, ki pa zahteva samo omejen prostor. Ker pa so v tem procesu prisotni tudi ljudje, nastane zahteva po pogojih, v katerih lahko delavci delajo (primerna svetloba, zračenje). Tudi realizacija teh pogojev pomeni zaenkrat samo odgovor na zahteve proizvodnega procesa. Takšen prostor je lahko prilagojen človeku le kot biološkemu bitju, kot členu proizvodnega procesa in ne kot človeku-osebnosti. Zahteva po oblikovanem prostoru (humaniziranem prostoru) ima najmočnejšo oviro v dokaj razširjenem mnenju, po katerem mora biti tovarniški prostor zaradi proizvodnega procesa takšen in takšen in potemtakem oblikovanje prostora (kot ga opisujemo v članku) tu nima kaj iskati. To mnenje je statično in enostransko. Dinamično pojmovanje arhitekture kot oblikovanja prostora postavlja temu mnenju nasproti spoznanje, po katerem mora biti takšen objekt sinteza proizvodnih in individualnih človeških potreb. Ta sinteza se največkrat pokaže koristna za proizvodnjo in posamezno človeško osebnost. V prostoru, ki je okvirno določen s proizvodnim procesom, prevzema oblikovalsko vlogo največkrat usmeritev svetlobe in zlasti ostalo mikrooblikovanje prostorov za gibanje, oblikovanje manjših prostorskih enot v velikem tovarniškem prostoru, ki je seveda mehanično dimenzioniran. Delavec se v takšnem prostoru dobro počuti, človeka vredno, in je tudi produktivnejši. V tem smislu rabi oblikovanje prostora (zlasti z raznobarvnimi opleski in svetlobo) tudi produktivnejši proizvodnji. Na Zahodu so to spoznali že pred desetletji; zlasti pomemben opozorilec pri vprašanju, kaj in kako oblikovati, je bila v tem primeru industrijska psihologija. Vsekakor pa moramo reči, da v družbi, ki gradi socializem, to ne more in ne sme biti edini argument za oblikovanje takšnih prostorov. Če so na Zahodu zgolj ekonomski, rentabilnostni vzroki zadostni, so v družbi, katere namen je osvoboditev človeka, lahko le del zahteve po oblikovanju teh prostorov.

Pri tovarniškem prostoru jasno vidimo obe osnovni potrebi, oz. v idealnem primeru komponenti arhitektonske sinteze. Isto velja za vse ostalo arhitektonsko delovanje in tudi za urbanistični prostor, ki pa je specifičen. Ta je rezultat zgodovinskega razvoja, v katerem prav tako lahko analitično spoznamo obe sintetizirani komponenti. Vsak čas je imel svoje potrebe in je dani urbanistični prostor temu primerno izpreminjal. Tudi naše urbaniziranje ni v tem smislu

nobena izjema. Urbanisti preteklosti pa so morali računati prav tako kot mi s tem, kar je že dano in ustvarjeno in ne ustreza več sodobnim potrebam. Urbanisti so gradili na že danih vrednotah in jih zanikovali dialektično, tako da so jih vključevali v nove oblikovne strukture. V Ljubljani pa smo v zadnjem času priča absolutnemu in statičnemu zanikovanju vseh starejših vrednot pod neko krinko napredka, ki pa more biti zgolj tehničnega značaja. Da je takšen odnos nesmiseln, nam pove praksa sama, saj bi po tem konceptu to, kar smo zgradili včeraj, v hitrem razvoju postalo jutri že neustrezno in bi statično zanikovanje starejšega, torej tudi tega, kar smo zgradili včeraj, zahtevalo spet popolno urbanistično preorientacijo ali celo rušenje. Razumljivo je, da tako nikoli ne bi zgradili urbanistične strukture, s katero bi bili lahko zadovoljni in katera bi ustrezala potrebam. Prav v osveščanju v tem smislu in sodelovanju pri ustvarjanju novih, sodobnih urbanističnih struktur je osnovna naloga spomeniškega varstva, ki tako lahko vrši pomembno družbeno funkcijo in lahko mnogo pripomore k napredku v humanističnem in praktičnem smislu. Statično pojmovanje spomeniškega varstva, ki se izraža v načelu, čimveč statično konservirati, pa je resnično konservativno in lahko zavira razvoj. Takšno pojmovanje ni prav nič drugega kot proti pol in ekvivalent statičnemu, tehnokratskemu in praticističnemu pojmovanju arhitekture, kot ga prikazujemo v sestavku.

Nakazane misli omogočajo obrisno podobo arhitekture, ki naj odigra pomembno vlogo pri nadaljnjem socialističnem razvoju. Ta naj bo čimbolj moderna, ustrezati mora današnjemu načinu življenja in proizvodnemu procesu v najširšem pomenu besede — istočasno pa mora biti prilagojena potrebam posameznih človeških osebnosti. Enako velja za urbanizem, katerega strukture morajo biti sodobne, in ustrezati današnjim potrebam, morajo pa obdržati tudi pomembne starejše humanistične vrednote in prav z dialektičnim negiranjem — vključevanjem starejših vrednot v novo — ustvarjati nove vrednote te vrste.

Brez avtentične umetnostnozgodovinske predstavitve ni moči uresničiti polnovrednega odločanja na arhitektonskem področju. Prav gotovo je, da doslej tudi zaradi neprimerne predstavitve ni bilo mogoče dejansko realizirati družbenega odločanja o arhitektonskih projektih, saj se le-to omejuje le na utilitarno in estetsko (po subjektivnem okusu, češ, »to je lepo, to ni lepo« itd.) plat arhitektonskega projekta oziroma predloga.

Vprašanje strokovnosti v arhitekturi pa zadeva tudi arhitekta. Delo arhitekta-umetnika, oblikovalca prostora, je zelo težavno, delo arhitekta-gradbenika, omejevalca prostora in dekoraterja, pa je razmeroma preprosto in lahko. Prvi mora ustvariti prostorski organizem, sintezo izredno številnih komponent, drugi mora samo zadovoljiti praktične potrebe in dober okus. V današnji situaciji pa so žal arhitekti-gradbeniki in dekoraterji močneje stimulirani kot oblikovalci prostora in tako vpliva ta linija manjšega odpora tudi na osebne izobrazbene interese in intelektualni profil dela arhitektov in s tem seveda tudi na njihova dela. Ta stimulans izvira iz družbene situacije opisanih majhnih možnosti resničnega družbenega odločanja o arhitektonskih delih in iz vulgarno pojmovanega principa rentabilnosti oziroma materialnega merjenja duhovnih vrednot. Posamezne resnične arhitektonske stvaritve ni mogoče vrednotiti z materialnimi merili — na področju resnične arhitekture je odločanje zgolj z materialnimi merili skrajno neadekvatno. Zavedati se moramo, da na področju arhitekture kot duhovne dejavnosti nujno širši družbeni interes prerašča interese posameznega naročnika.

Tudi uveljavljanje osebnih zvez, razni pritiski na odločujoče pri izbiri projekta, izdelava večjih arhitektonskih del brez natečajev ali celo delovni zakup celega področja (slovenska morska obala), vse to je seveda mogoče samo v neoficialnih linijah preživelega administrativnega sistema, kar onemogoča družbeno odločanje na arhitekturnem področju in stimulira površno dekoratersko gradbeništvo.

Spričo gospodarske reforme se problem vključevanja duhovnih aktivnosti v celotno družbeno dogajanje še bolj zaostreje. Pokazalo se je, da ne gre zgolj za gospodarsko reformo, ampak da imajo ti ukrepi daljnosežne posledice tudi na drugih področjih. Zdi se, da nadaljnji socializaciji najbolj škodijo tehnokratske interpretacije, ki se poenostavljeno izražajo v že prej znani misli, češ, najprej moramo ustvariti primerno materialno bazo, na tej pa se bo nato izoblikovala primerna nadstavba. To mišljenje, ki je v praksi spet močno oživelo ob gospodarski reformi, onemogoča vrednotenje, resnično in polnovredno integracijo duhovnih aktivnosti, med njimi tudi arhitekture, v celoten družbeni razvoj. Prav gotovo je, da si ni mogoče zamisliti nadaljnjega resničnega razvoja socializma brez enakovrednega sodelovanja in dopolnjevanja duhovne in materialne proizvodnje. Zato se prav ob reformi postavljata na področju duhovnih aktivnosti kot temeljni problem značaj ozi-

roma kvaliteta duhovnih aktivnosti. Med temi ima trenutno zelo važno mesto arhitektura, ki ima najštevnejšo »publiko« in zato trenutno izredno moč oblikovanja človeka v negativnem ali pozitivnem smislu. Zato je pri obravnavanju in vrednotenju arhitekture nujno potreben poglobljen družbeni interes.

GORAZD MAKAROVIC

Tržišče in stroški distribucije

I

Do danes v podjetjih še nismo kaj bolj uveljavili tržne raziskave, ki edina omogoča, da vodstvo na stvarni osnovi oblikuje poslovno politiko in sprejema investicijske odločitve. Če je bilo možno odločati po praksi in intuiciji o poslovni politiki in investicijah pri maloserijski, to ni več mogoče pri vse bolj koncentrirani proizvodnji. Zakaj velikoserijska in množična proizvodnja zahtevata dolgoročna predvidevanja. Zdaj je pri nas še malo podjetij, ki bi uporabila tržno raziskavo za to, da bi dobila na objektivni način vsaj najpotrebnejše podatke o sedanjem stanju trga, kot na primer: o njegovem obsegu, o tržnem deležu podjetja, o geografski porazdelitvi trga, o socialni in demografski strukturi kupcev, o njihovih preferencah, potrebah in zahtevah, o krogu potencialnih kupcev itd., kaj šele, da bi skušala predvideti razvoj in bodočo strukturo trga. Čeprav največkrat še ne poznamo osnovnih podatkov o trgu, pa nas razmere že silijo k proučevanju specifičnih vprašanj s področja marketinga, tako na primer rentabilnosti posameznih prodajnih poti in stroškov distribucije.* S pričujočim prispevkom skušamo osvetliti nekatere negativne strani naše distribucije in s tem poudariti potrebo, da usmerimo pozornost ne samo na stroške proizvodnje, ampak tudi na stroške distribucije.

Grobi podatki kažejo, da smo z deležem stroškov distribucije v drobnoprodajni ceni naših proizvodov že nad ravni, ki je značilna za nerazvite dežele. Naš delež stroškov

* Pojem »distribucijski stroški« vključuje vse stroške, ki nastajajo z distribucijo pri proizvajalcih, pa tudi stroške, ki nastanejo pri vseh posrednikih v verigi prodajnih poti do končnega potrošnika ali porabnika.

distribucije v ceni na drobno ni nič manjši kot v nekatereh zahodnih deželah, npr. v Franciji, na Nizozemskem. Zaradi ugotovljene zakonitosti, da delež distribucijskih stroškov v končni prodajni ceni izdelkov narašča, kolikor bolj se dežela gospodarsko razvija, bo problem distribucijskih stroškov tudi pri nas vedno bolj pereč. V ZDA, kjer je ta delež največji (60%), so se že pred desetletji ustavili pri tem problemu in je povsem običajno, da raziskujejo stroške distribucije tako posamezni proizvajalci za svoje izdelke kot državni organi z vidika družbenih koristi. Razumljivo je, da so zaradi pretežnega deleža, ki ga imajo stroški distribucije v maloprodajni ceni, gospodarstveniki še posebej pozorni na to vprašanje. Racionalizacija distribucije v ZDA, po zadnji vojni pa tudi v Evropi, je posledica študija tega problema; s tem so pa začeli Amerikanci že pred tridesetimi leti. Lahko rečemo, da smo ostali zunaj toka sprememb, ki je zajel distribucije drugih dežel. Elementi, na katere se opiramo pri tej trditvi, se kažejo v pretiranem razvoju grosističnega posredovanja ne samo trgovini na drobno, ampak tudi porabnikom v proizvodnji, v premajhni koncentraciji trgovine na drobno in v tem, da ne razvijamo novih organizacijskih oblik trgovine na drobno, ki bi omogočale neposredno povezavo s proizvodnjo. To pa kaže, da nismo uresničili temeljne zamisli moderne distribucije — da je potreben v menjavi dobrin tak tip trgovskega podjetja, ki bo sposoben nabavljati blago pri proizvajalcih tako ekonomično kot grosist, prodajati pa ga končnim kupcem po normah detajlistične trgovine. Preobrazba distribucije, ki jo v svetu imenujejo komercialna revolucija, ima za svoje težišče prav to načelo. Na zunaj se kaže preobrazba v tipoloških in strukturnih spremembah distribucijskega aparata: v koncentraciji trgovine na drobno — združevanje malih detajlistov za skupno nabavo neposredno pri proizvajalcih, razvoju velikih detajlistov, v poseganju proizvajalcev na področje distribucije in končno v močno okrnjeni vlogi grosistov kot posrednikov dobrin.

V nasprotju z razvojem distribucije v zahodnoevropskih državah pa kaže naš razvoj nekatere povsem drugačne tendence. Pri nas še zdaleč ne moremo govoriti o zastoju ali celo o krizi grosističnega posredovanja, ki se že pojavlja v zahodnih deželah, nasprotno, ta dejavnost je pri nas v konjunktornem vzponu. Čedalje močnejša rast grosističnega prometa povzroča predvsem iz leta v leto naraščajoče grosistično posredovanje porabnikom v proizvodnji (indeks 1964/1955 = 625). Kot merilo za razvoj grosističnega prome-

ta lahko vzamemo razmerje med številom zaposlenih v trgovini na debelo in številom zaposlenih v trgovini na drobno. Iz primerjave z nekaterimi drugimi državami, ki pa je lahko le indikativna zaradi ne povsem primerljivih podatkov, lahko sklepamo, da imamo pri nas na enega zaposlenega v trgovini na drobno dvakrat toliko zaposlenih v trgovini na debelo kakor na primer v ZDA, Italiji ali na Finskem. V Sloveniji je to razmerje še bolj neugodno. Tako je v Sloveniji leta 1963 prišlo na 100 zaposlenih v trgovini na drobno 81 zaposlenih v trgovini na debelo; na prav tolikšno število zaposlenih v trgovini na drobno je prišlo leta 1958 v ZDA 43 zaposlenih v trgovini na debelo, 1961. leta v Italiji 23, na Finskem pa 1952. leta 31. Formalni deleži grosističnega posredovanja trgovini na drobno, izračunani iz statističnih podatkov, upadajo, stvar pa je drugačna, če upoštevamo, da so pri nas veliki detajlisti obenem grosisti in da svojim prodajalnam zaračunavajo prav tolikšne grosistične marže kot tujim. S tem da se grosisti prelevijo v velike detajliste, ohranijo pa status grosista, nismo ničesar spremenili, da bi skrajšali pot med proizvodnjo in potrošnjo ter zmanjšali distribucijske stroške. Kvalitativna razlika je le v tem, da so si grosisti zagotovili krog stalnih odjemalcev. Velik obseg grosističnega posredovanja trgovini na drobno je nedvomno tudi posledica majhne koncentracije trgovinskega omrežja na drobno. Upoštevati moramo, da smo razvili tip občinskega podjetja malega obsega, ki v poprečju v Jugoslaviji nima več kot 16 prodajal in s svojo dejavnostjo ne sega čez občinske meje. Taka koncentracija trgovine na drobno pa je v primeri s koncentracijo, ki teče v zahodnih državah (združevanje detajlistov v prostovoljne verige za skupno nabavo, ki štejejo nekaj sto ali tudi nekaj tisoč članov), premajhna, da bi naša trgovinska podjetja na drobno lahko izključila posrednike. Kaže, da so grosisti tako močni posredniki zato, ker je prodaja trajnih dobrin preveč razpršena po manjših krajih. Grosistično posredovanje trgovini na drobno je namreč pri nekaterih dobrinah trajne rabe celo stoo odstotno. Primer za trg trajne dobrine z zelo razpršeno prodajo po manjših krajih in celo vaseh je trg s pohištvom. V Sloveniji prodajamo pohištvo na 154 prodajnih mestih, od teh pa imajo specializirani detajlisti (Slovenija-les, Lesnina in Šipad) le 12 prodajnih mest. Kako zelo je razpršena prodaja pohištva, osvetljuje podatek, da na 114 prodajnih mestih po manjših krajih in vaseh prodajo trgovska podjetja z mešanim blagom skoraj četrtino vsega pohištva. Posledici tako razpršene prodaje traj-

nih dobrin, ki bi jih normalno morali prodajati v komercialno gravitacijskih centrih, sta manjša izbira v takih centrih ter večji stroški zaradi razpršenih zalog. Skorajda je večja verjetnost, da bo dobil potrošnik dobrino trajne rabe, za katero se je odločil, prej v kakšnem manjšem kraju kot pa v komercialno gravitacijskem centru. Pri naših velikih detajlistih prevladuje grosistična miselnost. Na primeru velikih detajlistov s pohištvo vidimo, kako malo se zanimajo, da bi povečali svoj delež na detajlističnem trgu. Ne moti jih, da prodaja pohištvo veliko število lokalnih trgovskih podjetij v najbližji okolici večjih središč, na pr. 15 do 20 km, od Maribora ali Celja. Namesto da bi jih izrinili s trga in skušali pritegniti vsaj najbližje potrošnike k svojim prodajnim mestom, jemljejo za posrednike nespecializirana trgovinska podjetja v najbližji okolici tudi takole: potrošnik si ogleda in izbere pohištvo v prodajalni velikega detajlista, proda in izroči mu ga pa lokalno podjetje z mešanim blagom. Ob tem primeru si je res težko misliti, da se bodo kdaj naši veliki detajlisti, če bodo ostali »grosisti — veliki detajlisti«, odločili in uveljavili moderne oblike distribucije; pri pohištvo in drugih trajnih dobrinah na primer prodajo po katalogu (Mail order house). Za cene pohištva, ki ga prodajajo veliki detajlisti, smo ugotovili, ne samo da niso nižje, ampak da so v nekaterih primerih celo višje kot pri trgovskih podjetjih z mešanim blagom, ki specializirano prodajo pohištvo in ga nabavljajo neposredno od proizvajalcev.

Nastanek in razvoj velikih detajlistov v zahodnih deželah je odločilno vplival na zniževanje distribucijskih stroškov in sprožil proces, v katerem se spreminja organizacijska in tipološka struktura distribucijskega aparata. Poudariti pa je treba, da so te spremembe nastopile tudi zato, ker se je spremenila vloga proizvajalcev, ki čedalje bolj posegajo v distribucijo. Z nastopom velikih detajlistov pa tudi zaradi poseganja proizvajalcev v distribucijo se čutijo grosisti in mali detajlisti ogrožene. Grosisti se skušajo obdržati tako, da revidirajo stroške in reorganizirajo svoje poslovanje, da bi ga prilagodili novo nastalemu položaju. Mali detajlisti pa, da ne bi bili dražji kot veliki detajlisti, se začenjajo združevati v prostovoljne verige ter nabavljati blago tako kot veliki detajlisti neposredno od proizvajalcev. Zaradi tega bi lahko pripisali velikim detajlistom v zahodnih deželah vlogo povzročitelja in pospeševalca evlucijskih procesov na področju distribucije. Dokler pa bodo naši veliki detajlisti obenem tudi grosisti, take vloge od

njih, kot kažejo dosedanje izkušnje, ne moremo pričakovati.

V zadnjih letih se je pri nas precej spremenilo razmerje sil med posameznimi nosilci prodaje na drobno. Vedno večji delež pri prodajalnah in opravljenem prometu na drobno pripada grosistom, ki so se začeli ukvarjati s prodajo na drobno. Hkrati pa se zmanjšuje delež trgovskih podjetij, ki se ukvarjajo samo s prodajo na drobno; njihov delež v detajlistični prodaji se je na primer zmanjšal od 37 % leta 1962 na 27 % leta 1964. Nasprotno pa se delež grosistov v prodaji na drobno iz leta v leto povečuje. Leta 1962 je znašal 21 %, leta 1964 pa že 34 %. Ker imamo opraviti z večletnimi tendencami, lahko pričakujemo, da se bodo grosisti še v večji meri ukvarjali s prodajo na drobno.

Če skušamo sintetizirati različne analitične podatke o spremembah in razvoju posameznih nosilcev prodaje na drobno, se nam pokažejo tele značilne črte v razvoju detajlistične prodaje:

- manjša vloga trgovskih podjetij na drobno v detajlistični prodaji,

- stagnacija trgovskih podjetij na drobno s pravico prodaje na debelo,

- in ekspanzija trgovskih podjetij na debelo tudi v prodaji na drobno.

Ekspanzije trgovskih podjetij na debelo v detajlistični prodaji pa si, kot smo že omenili, ne smemo predstavljati tako, da so se grosistična podjetja spremenila v velike detajliste ameriškega ali zahodnoevropskega tipa, ampak da so hkrati s posegom v prodajo na drobno ohranila neokrnjen status grosista, oziroma da so še povečala svoje grosistično poslovanje. Če bi sodili po številu trgovskih podjetij na debelo, teh je vedno manj, in po deležu grosističnega posredovanja v prodaji na drobno, ki po statističnih podatkih upada, bi res lahko sklepali, da se zmanjšuje vloga grosistov v distribuciji in da se blago pretaka v vse večji meri po najkrajši poti neposredno od proizvajalcev k detajlistom. Nekateri navajajo k taki presoji tudi podatki o koncentraciji trgovskih podjetij na drobno, ki smo jo dosegli v zadnjih letih in ki se kaže v večjem številu prodajaln, ki odpadejo na eno trgovsko podjetje na drobno. Dosežena koncentracija trgovskih podjetij naj bi po njihovem mnenju že omogočala neposredno povezavo med proizvodnjo in trgovskimi podjetji na drobno.

Drugače pa sodimo o razvoju naše trgovine, če upoštevamo:

— prvič, da je dosežena stopnja koncentracije v prodajnem omrežju še relativno majhna, saj pride v Jugoslaviji na eno trgovinsko podjetje na drobno (leta 1964) povprečno komaj 16 prodajaln (prav toliko tudi v Sloveniji). Če primerjamo ta podatek s podatkom o koncentraciji, ki so jo dosegli v tujini s prostovoljnimi verigami detajlistov in drugimi podobnimi organizacijami za skupno nabavo, si je težko predstavljati, kako bi bila naša trgovska podjetja na drobno s takimi dimenzijami (s prometom, ki ga opravijo poprečno v šestnajstih prodajalnah) že sposobna, da bi se neposredno povezala s proizvajalci;

— in drugič, naša trgovska podjetja na debelo, ki so se začela ukvarjati s prodajo na drobno, poslujejo v večini primerov z lastnimi prodajalnami kot grosisti.

Dejanski deleži grosističnega posredovanja trgovini na drobno (če upoštevamo interno grosiranje lastnim prodajalnam na drobno) nam zavračajo hipotezo, da se zmanjšuje razdalja med proizvajalci in potrošniki. Nasprotno, opozarjajo nas, da se vedno večje količine blaga pretakajo v potrošnjo prek grosistov. To, da ima dobršen del grosistov lastne prodajalne na drobno, še ne prispeva k racionalizaciji distribucije, kajti grosiranje je še vedno tu, le da je skrito v novem tipu trgovinske organizacije na debelo, ki si je priključila prodajalne na drobno ali pa jih je na novo odprla.

Če izvezamemo primere, kjer je z narodnogospodarskega vidika grosistično posredovanje nujno, ker je cenejše v primerjavi z neposrednim povezovanjem trgovine na drobno s proizvajalci ali pa proizvajalcev med seboj; torej kjer so potrebne tradicionalne funkcije grosistov (zbiranje, porazdeljevanje, kondicioniranje izdelkov in podobno), pa bi se morala naša distribucija razvijati tako, da bi čimbolj izločili grosistične posrednike.

V distribuciji bi se morali angažirati tudi proizvajalci. Doseči bi morali neposrednejše komercialno poslovanje proizvajalcev z drugimi proizvajalci — odjemalci njihovih izdelkov in s trgovino na drobno. Prizadevanje velikih in zaradi skupne nabave združenih lokalnih detajlistov, da se približajo proizvajalcem, bi se moralo srečati z nasprotnim prizadevanjem proizvajalcev, da približajo svojo ponudbo tako trgovini na drobno, porabnikom v proizvodnji kot tudi končnim kupcem. Da bi pa zagotovili večjo izbiro in s tem rentabilnejše poslovanje industrijskim prodajalnam tudi v manjših krajih, bi jih morali ustanavljati različni proizvajalci enakovrstnega ali komplementarnega blaga.

Conditio sine qua non sodobne proizvodnje je njena koncentracija; prav takšen pogoj pa je za racionalno distribucijo koncentracija distribucijskega omrežja in še prav posebej koncentracija nabavne funkcije. Nerešeno pa je v tržnem gospodarstvu vprašanje, do kakšne meje dopustiti razvoju koncentracije prosto pot, oziroma vprašanje optimalnega razmerja med nujno koncentracijo z ene strani ter vsaj do neke meje zagotovljeno konkurenčnostjo z druge strani. V iskanju takšnega ravnovesja pa ne bomo orali ledine, ker ga iščejo tudi v drugih deželah s tržnim gospodarstvom. Vprašanje ravnotežja med koncentracijo in konkurenčnostjo ni predmet proučevanj samo posameznih držav, ampak tudi njihovih ekonomskih skupnosti.

II

Danes posvečajo v svetu vse večjo pozornost distribuciji. Osnovni problem je ustvariti množični proizvodnji adekvaten sistem množične distribucije. Ni pa to samo naloga distributerjev in oblastnih organov, ampak je življenjskega pomena tudi za proizvajalce, ker je zaostala distribucija ozko grlo za množično proizvodnjo.

Kako naj bi se proizvajalci lotili študija distribucije za svoje izdelke, pa skušamo prikazati z naslednjim postopkom.

1. Prvo, kar bi moral proizvajalec ugotoviti, če bi se ravnal po metodi, ki smo jo uporabili pri proučevanju distribucije pohištva v Sloveniji, so vse prodajne točke za detajlistično prodajo dobrine, ki je predmet njegovega proučevanja. Iz kartograma prodajnih točk je razvidna njih koncentracija ali razpršenost. Iz strukture prodajnih točk — obseg opravljenega prometa z dobrino, pripadnost k različnim tipom trgovinskih podjetij, specializiranost ali nespecializiranost, bo ugotovil, kdo in kje prodaja ter kako in koliko prodaja na posameznih območjih.

Hkrati pa bo po istih kriterijih ugotovil prodajo svoje dobrine. Tako si bo lahko odgovoril na vprašanje, ali prodajajo njegove proizvode na tisti vrsti prodajnih točk (specializirani veliki detajlisti) in na tistih območjih (z veliko aglomeracijo prebivalstva in visoko kupno močjo), ki bi mu zagotovila kar največjo prodajo.

2. Da bi ugotovil cenejše in dražje poti, mora spoznati najprej prodajno ceno na posameznih vrstah prodajnih točk, nato pa tudi celotne razlike, ki so nastale med proizvajalčevo ceno in cenami na posameznih vrstah prodajnih točk. Ko bo primerjal stroške distribucije za svoje izdelke

s temi podatki, bo dobil osnovo za presojo, ali se njegovi izdelki pretakajo potrošnikom po najcenejših prodajnih poteh, in če se ne, po katerih prodajnih poteh bi jih moral usmeriti na trg. Splošna raven distribucijskih stroškov za dobrotno mu daje tudi osnovo za presojo, ali ne bi kazalo,

a) da s svojo prodajno organizacijo nadomesti nekatere člene — posrednike blaga (grosiste) in ustanovi lastna prodajna zastopstva, agenture in skladišča;

b) ali pa da se celo odloči za lastne industrijske prodajalne (samo za prodajo svojega blaga ali pa tudi enakega ali celo komplementarnega blaga drugih proizvajalcev).

Opisano metodo za proučevanje distribucije in njenih stroškov smo praktično preizkusili in se je izkazala kot cenena in hitra. Značilnost te metode je, da smo začeli proučevati distribucijo pri prodajnih točkah in njih drobnoprodajnih cenah ter šli nazaj prek drugih posrednikov do proizvajalcev. Lahko pa bi proučevali distribucijo prav nasprotno, da bi nam bili za izhodišče proizvajalci.

Naj omenimo verjetno prvi primer, da se je prav na osnovi proučevanja distribucije proizvajalec (večji slovenski proizvajalec pohištva) odločil, da organizira sam prodajo svojih izdelkov, ker je spoznal, da bi bilo zanj ugodneje, če naveže neposredne stike z detajlisti in velikimi potrošniki.

M. LESKOVIC - B. ZORAN

Vloga dohodka

Za naš nadaljnji socialistični razvoj niso odločilnega pomena ugotovitve, da se naša ekonomska praksa in teorija v nekaterih pogledih ne ujemata s postavkami, ki jih najdemo v delih klasikov marksizma, in da sprejema vrsto elementov iz meščanske prakse in teorije. Bistveno se mi zdi, da najdemo v ekonomski teoriji take teoretične rešitve, ki ustrezajo naši praksi oziroma ki na prakso lahko pozitivno vplivajo. Prav tako menim, da je za izgradnjo socializma važno, da se giblje v pozitivni smeri,¹ vsa mnogoličnost pojavov, skozi katere poteka ta proces, pa lahko od-

¹ Pod gibanjem v pozitivni smeri razumemo v ekonomski teoriji takšno gibanje, katerega trend je usmerjen navgor.

stopa od zamisli klasikov marksizma. Mislim, da je nujno, da se zavedamo razlik, ki obstoje med klasično zamislijo socializma in njegovo konkretno izvedbo, in da si zgradimo novo kompleksno teorijo ekonomskega razvoja socializma. Takšne teorije seveda ni možno oblikovati čez noč, ampak je to dolgotrajen proces, ki mora nujno skozi fazo razčiščevanja pojmov o posameznih ekonomskih kategorijah.

Ena temeljnih ekonomskih kategorij, ki se pojavlja v naši sedanji socialistični praksi, je dohodek. Obstoj dohodka v konkretni realnosti terja nedvomno ustrezno teoretično opredelitev te kategorije. Pričujoči sestavek nima teh pretenzij, ampak predstavlja samo razmišljanje o vlogi dohodka v našem ekonomskem življenju.²

Preden bomo analizirali vlogo dohodka v našem gospodarstvu, želim opozoriti na vlogo, ki jo ima profit v kapitalističnem gospodarstvu. To je nujno, če hočemo opredeliti dohodek, saj pogosto govorimo o tem, da ima dohodek pri nas isto vlogo, kot jo ima profit v kapitalizmu. Profit je v kapitalizmu cilj gospodarske aktivnosti kapitalistov, obenem pa je lov za profitom gibalna sila kapitalizma. V socializmu je cilj gospodarske aktivnosti po nekaterih teoretičnih predpostavkah maksimalna osebna potrošnja. Ali je torej maksimalna osebna potrošnja gibalna sila socializma ali pa je gibalna sila socializma maksimalni dohodek, in to v taki neposredni obliki, kot je v kapitalizmu profit? O tem pri nas ni enotnega mnenja. Postavljata se dve vprašanji, ki nista le teoretičnega, ampak tudi praktičnega pomena:

— ali je maksimalizacija osebne potrošnje specifični cilj socializma in ali je obenem težnja maksimirati potrošnjo gibalna sila socializma;

— ali deluje v socializmu dohodek kot gibalna sila ekonomskega razvoja.

Iz obeh vprašanj sledi pravzaprav še trejste — ali nista oba motiva (potrošnja in dohodek) tesno medsebojno povezana, tako da pravzaprav predstavljata enega? Na ta vprašanja bomo poskušali v tem sestavku odgovoriti.

Najprej moramo ugotoviti, da skuša vsaka družba v danih pogojih z relativno redkimi sredstvi doseči optimalno zadovoljevanje potreb. To je naravna zakonitost, ki je immanentna človeški družbi sploh. Ta splošna zakonitost se v posameznih družbenih redih, ustrezno doseženi stopnji razvoja proizvodjalnih sil in proizvodnih odnosov, kaže v obliki posebnih zakonitosti, ki so specifične za dani družbeni red.

² Obravnavam samo dohodek, ki se oblikuje v materialni sferi.

Tako je za kapitalizem značilen zakon profita in izkoriščanja, ki je osnovni zakon tega družbenega reda. Težnja kapitalistov, da bi dosegali maksimalni profit, je osnovna gibalna sila kapitalizma. Kapitalizem je v primerjavi z dotodanjim razvojem izredno razvil proizvodjalne sile.³ Ta razvoj proizvodjalnih sil temelji na neposrednem materialnem interesu kapitalistov.⁴ Prav gotovo pa je bil ta nesluteni razvoj proizvodjalnih sil v kapitalizmu dosežen s pomočjo materialnega interesa mezdnih delavcev, ki jih je boj za življenjski obstoj priganjal k nenehnemu obnavljanju mezdnih odnosov, za katere vemo, da predstavljajo višjo obliko proizvodnih odnosov v primerjavi s suženjskim in tlačanskim delom. Mezdnemu delavcu se v kapitalističnem načinu proizvodnje kaže tudi neplačano delo kot plačano delo. Med delavca in kapitalista se vrine pogodba, ki vzbuja vtis svobodnih medsebojnih odnosov, pri katerih prejme vsaka stran to, kar ji pripada.⁵

V pogojih kapitalistične popolne konkurence se pojavlja stalna tendenca prelivanja kapitala v panoge, kjer je višja profitna mera, iz panog, kjer je profitna mera nižja. S tem stihijским delovanjem težijo vsi kapitalisti kot celota za tem, da bi za svoj kapital, ki ga vložijo v katerokoli gospodarsko dejavnost, dolgoročno dosegali povprečni profit (normalni profit). Kapitalist je indiferenten do proizvodnje uporabnih vrednosti, ki so rezultat gospodarske dejavnosti, v katero vlaga svoj kapital, zanima ga le velikost profita. Ker kapitalisti niso vedno in takoj seznanjeni s spremembami, ki nastajajo v celi vrsti faktorjev, kateri vplivajo na profitno mero in na absolutno velikost profitov, razen tega pa obstajajo dejavnosti, ki so družbi nujno potrebne, a ne dajejo bodisi nobenega profita ali pa le podpovprečni profit, je kapitalistično gospodarstvo kot celota često neracionalno in nastajajo hude motnje v procesu družbene reprodukcije. Čeprav obstaja družbena potreba po nekaterih dejavnostih, se kapital ne seli v te dejavnosti, če v njih ne pričakuje vsaj normalnega dobička.⁶ Zato se v sodobnem kapitalizmu povezuje profitni motiv s splošno družbenimi interesi, ki jih zastopa država.

³ Proizvajalne sile so: prvič, človek, njegova sposobnost in volja do dela, delovne navade itd., na kar vpliva tudi splošna raven znanja in kulture oziroma stopnja civilizacije, družbeni odnosi itd.; drugič, delovna sredstva (stroji, orodja, zgradbe itd.). To sta aktivna proizvodna činitelja. Predmetov dela ne štejem med proizvodjalne sile, ker so v proizvodnji pasivni činitelji.

⁴ Kapitalist ostaja kapitalist samo, če stalno akumulira presežno vrednost in s tem povečuje svoj kapital.

⁵ Glej K. Marx: »Mezda, cena in profite«.

V razmerah, kjer prevladuje individualna kapitalistična lastnina, pride težnja za maksimalnim profitom bolj neposredno do veljave kot v sodobnem kapitalizmu, temelječem na državni lastnini in javnopravnih korporacijah, kjer ohranja materialni interes delavcev cela vrsta posebnih sistemov nagrajevanja. Bistvo kapitalizma — izkoriščanje ter gonilni motiv — profit pa kljub temu ostaneta.

V socializmu ne more več biti izkoriščevalska kategorija profit gonilna sila družbenoekonomskega razvoja. Težnja za maksimalizacijo potrošnje⁷ je nedvomno poglavitni ekonomski smoter socializma, saj je končni cilj vse človeške aktivnosti v okviru družbene proizvodnje potrošnja; ta pa je v socializmu v enaki meri namenjena vsem članom družbe, v skladu s socialističnim načelom delitve po družbeno potrebnem delu. Težnja za maksimalizacijo potrošnje (v smislu največje možne potrošnje), dobi torej v socializmu specifičen značaj.

Vemo, da se v kapitalizmu osebna potrošnja giblje v okvirih, ki jih postavlja s proizvodnimi odnosi pogojena delitev narodnega dohodka. Ta delitev pa je takšna, da dolgoročno zagotavlja normalno reprodukcijo delovne sile in povprečni profit. Delavčevo osebno potrošnjo omejuje višina mezde, kapitalistovo pa potreba po akumuliranju in investiranju profita, k čemur ga sili konkurenčni boj, ki je zanj boj za to, da ostane kapitalist. Marx poudarja, da je rezultat kapitalistične družbene reprodukcije ta, da se delavec reproducira kot delavec in kapitalist kot kapitalist.

V našem socialističnem podjetju se povezujeta oba elementa, ki sta v kapitalizmu ločena — materialni interes neposrednega proizvajalca za največjo možno potrošnjo in interes upravljavca družbenih proizvodjalnih sredstev za čim večjo možno akumulacijo in razširjeno reprodukcijo. Oba dohodkovna elementa sta kvantitativno združena v kategoriji »dohodek«, ki pomeni tudi novo kvaliteto.

⁶ S tem v zvezi pripominjam, da se družbena proizvodnja lahko prilagaja le tistim potrebam (in še to le dolgoročno), ki se pojavljajo na trgu v obliki efektivnega povpraševanja.

⁷ Kaj pojmujeemo pod maksimalno potrošnjo? Smatram, da tega pojma, ki ga pogosto uporabljamo, ne moremo razumeti tako, da je potrošnja maksimalna, če se porabi ves ustvarjeni dohodek za osebno potrošnjo. Mogoče bi bilo bolje, če bi namesto izraza »maksimalna potrošnja« uporabljali izraz »optimalna« oziroma največja možna potrošnja. To je takšen obseg potrošnje, ki zagotavlja materialno zainteresiranost proizvajalcev, obenem pa zagotavlja razširjeno reprodukcijo. Akumulacija za razširjeno reprodukcijo mora biti zgornja meja, do katere lahko sega potrošnja, spodnjo mejo pa predstavlja vrednost delovne sile (ne fizični minimum!).

Menim, da maksimalni dohodek ne pomeni avtomatično maksimalne potrošnje in da nam absolutna višina dohodka ničesar ne pove o strukturi dohodka. Družba, ki potroši ves dohodek, ne more dolgo obstajati. Prav tako pa se družba, ki usmeri pretežni del razpoložljivih sredstev v akumulacijo in zmanjšuje raven osebne potrošnje na življenjski minimum, ne more normalno razvijati, ker se bistveno zmanjša produktivnost osebnega činitelja v proizvodnem procesu.⁸ V interesu ekonomskega razvoja družbe je optimalno razmerje med potrošnjo in akumulacijo. To je takšno razmerje, pri katerem je zagotovljena razširjena reprodukcija, ki omogoča ekonomsko rast⁹ in je nivo potrošnje tolikšen, da spodbuja neposredne proizvajalce k razvoju proizvodnih sil.

Marx pravi, da se posamezne družbenoekonomske formacije ne razlikujejo po tem, kaj producirajo, ampak po tem, kako producirajo. Kako producirajo, pa je problem, ki ima dvojno vsebino — tehnično in družbeno. Marxov pojem »kako producirajo« vključuje stopnjo razvitosti proizvodnih sil (predvsem stopnjo uporabljene tehnologije) in proizvodne odnose, v katerih poteka proizvodnja.

Če upoštevajoč te ugotovitve primerjamo socializem in sodobni kapitalizem, vidimo, da po tehnični plati socializem za zdaj še ne prekaša kapitalizma in da torej v socializmu produciramo še vedno iste dobrine na podoben način, kot jih producirajo v kapitalizmu. Bistvena razlika je v proizvodnih odnosih, ki so del »načina proizvodnje« in so v svojem razvoju omejeni s stopnjo razvoja proizvodnih sil. Ker vemo, da je razvoj proizvodnih sil ena izmed najpomembnejših nalog sodobnega socializma, se moramo vprašati, kateri činitelji lahko pozitivno vplivajo na hitrejši razvoj proizvodnih sil.

Za današnji socializem je značilna blagovna produkcija, ki vsebuje materialne spodbude za razvoj proizvodnih sil. Naši socialistični družbeni odnosi zahtevajo že socialistično družbeno lastnino, proizvodne sile pa so še toliko zaostale, da zahtevajo še takšno obliko lastnine, v kateri je ohranjena relativna samostojnost producentov (socialističnih pod-

⁸ Več o vplivu osebnega činitelja na produktivnost dela glej: N. Sfiligoj, Organizacija dela in produktivnost, Teorija in praksa 9/1964, str. 1254.

⁹ V teoriji gospodarskega razvoja razlikujemo razvoj, ki predstavlja gibanje gospodarstva v času, od rasti, ki predstavlja gibanje gospodarstva v času ob istovrstnih kvantitativnih spremembah, ki se v daljšem časovnem razdobju pretvarjajo v kvalitativne spremembe. Najobičajnejši pokazatelj ekonomske rasti je narodni dohodek na prebivalca.

jetij). To, da ostaja večji del ustvarjene vrednosti v podjetjih in se dosledneje uveljavlja načelo dohodka, spodbuja delovne kolektive k temu, da bi ustvarili čim večji dohodek. Po drugi strani pa je večja odgovornost delovnih organizacij za razširjeno reprodukcijo tesneje povezana z odločitvijo neposrednih upravljavcev družbene lastnine, kolikšen del ustvarjenega dohodka bodo prelili v sklade za osebno potrošnjo in bo služil za sedanjo potrošnjo, in kolikšen del dohodka bo namenjen za razširjeno reprodukcijo, torej za večjo bodočo potrošnjo, pri čemer se proizvajalci zavestno odrečejo delu potrošnje v sedanjosti.¹⁰

Pri analizi vloge dohodka v našem gospodarstvu moramo torej upoštevati, da je po eni strani absolutna velikost dohodka pokazatelj ekonomske uspešnosti delovnih organizacij, po drugi strani pa je razmerje med osebnimi dohodki in skladi (za razširjeno reprodukcijo) v dohodku odločilnega pomena za ekonomsko rast.¹¹ Za pravilno oceno ekonomskega uspeha delovnih organizacij moramo v dohodku še nadalje razlikovati dve komponenti — vrednost delovne sile in čisti dohodek oziroma presežno vrednost. Temu se v teoriji v glavnem izogibamo, ker menimo, da je postalo delo že v celoti socialistično in da delovna sila nima več nobenih elementov blaga.¹² Ta predpostavka je v očitnem nasprotju s tem, da priznavamo blagovnost naše proizvodnje in poudarjamo, da se mora v tej fazi graditve socializma blagovna proizvodnja še bolj razvijati in razraščati, pri tem pa odrekamo blagovnost osnovnemu akterju v procesu družbene reprodukcije.

Ko delovni kolektivi razporejajo dohodek na investicijska sredstva in osebne dohodke, mora biti kriterij delitve tak, da osebni dohodki dolgoročno in povprečno krijejo normalne potrebe.¹³ Vsaka družba mora najprej zagotoviti normalno reprodukcijo delovne sile. To, s čimer lahko družba razpolaga, je le »čisti dohodek«, ki je v tem smislu — kot neto dohodek — analogen profitu, nima pa izkoriščevalskega značaja.

¹⁰ Ta zavestna odločitev je v sedanji fazi našega socialističnega razvoja pod večjim ali manjšim pritiskom tržnega dogajanja.

¹¹ To razmerje mora biti takšno, da zagotavlja ekonomsko rast.

¹² Menim, da ima delovna sila na sedanji stopnji razvoja socializma še lastnosti blaga — uporabno vrednost in vrednost. Ni pa ta kategorija identična s kapitalistično kategorijo »delovna sila«. Glavno razliko vidim v obliki lastnine in v proizvodnih odnosih, ki izvirajo iz oblike lastnine.

¹³ Normalne potrebe so zgodovinska ekonomska kategorija in se spreminjajo v času in prostoru, ustrezno stopnji razvitosti proizvodjalnih sil in proizvodnih odnosov ter ustrezno institucionalni ureditvi, navadam, tradiciji, kulturi itd.

Med profitom in dohodkom so količinske in kakovostne razlike. Količinske razlike nastanejo zato, ker vsebuje profit le del novo ustvarjene vrednosti — presežno vrednost, dohodek pa vsebuje načeloma vso novo ustvarjeno vrednost — reproducirano vrednost delovne sile in presežno vrednost. Kakovostne razlike pa izvirajo predvsem iz razlik v obliki lastnine proizvodjalnih sredstev in iz tega izvirajočih razlik v upravljanju in razpolaganju s proizvodjalnimi sredstvi. V nasprotju s profitom dohodek ni izkoriščevalska kategorija.

Da je neka ekonomska kategorija lahko gonilna sila razvoja določenega družbenega reda, mora omogočiti ekonomski napredek. Ta pa ni mogoč brez neprestanega prenavljanja in preusmerjanja ter količinskih in kakovostnih sprememb znotraj posameznih gospodarskih grupacij in v razmerjih med njimi.

Dohodek je lahko analogna stimulatívna sila kot profit, ker spodbuja delovne kolektive k nadaljnjemu razvoju proizvodnje in proizvodjalnih sil, obenem pa ustvarja materialno osnovo za polnejše socialistične družbene odnose. V tem je superioren kapitalističnemu načelu profita, ki vedno znova reproducira kapitalistične proizvodne odnose. Pri tem pa moramo upoštevati, da je dohodek, kot ga pri nas pojmuje, sumarni pokazatelj in prikriva dejanski čisti dohodek. Možno je, da izkazuje neko podjetje velik dohodek, pri delitvi dohodka pa gre skoraj vse za reprodukcijo delovne sile. Torej je podjetje dejansko na nivoju enostavne reprodukcije. Velikost dohodka, ki razen čistega dohodka vsebuje še druge elemente, kateri dejansko predstavljajo stroške za podjetje, ne more biti edino merilo za primerjanje ekonomskega uspeha različnih podjetij. Zato menim, da moramo v primerjalni analizi razen absolutne velikosti dohodka upoštevati tudi delitev dohodka na osebne dohodke in na »čisti dohodek«.

Upoštevajoč prej navedene razlike med profitom in dohodkom in ugotovitve o pomenu strukture dohodka, menim, da je načelo delitve dohodka v narodnem gospodarstvu med posamezne gospodarske grupacije lahko analogno načelu, po katerem se deli v kapitalizmu celotna ustvarjena presežna vrednost po gospodarskih grupacijah in ki ga je Marx prikazal v svoji teoriji produkcijske cene.

¹⁴ Pod pojmom »čisti dohodek« je v tej zvezi mišljen tisti del dohodka, ki ostane kolektivu, potem ko je poravnal vse obveznosti do družbe in izplačal osebne dohodke. To je torej del dohodka, ki je namenjen razširjeni reprodukciji. Ta pojem ni identičen s pojmom čistega dohodka po naših predpisih.

Kriterij delitve profita po gospodarskih grupacijah je v kapitalizmu vloženi kapital. Nastane vprašanje, ali lahko ta kriterij, ki se je izoblikoval v kapitalizmu in ki deluje v čisti obliki v pogojih popolne konkurence v gospodarstvu, avtomatično prenesemo v socializem. Mnogi ga odklanjajo in se zavzemajo za načelo delitve po delu. Če pod delom, ki je kriterij delitve, razumemo vloženo živo delo, potem se s tem načelom vračamo k odnosom enostavne blagovne proizvodnje. Načelo nagrajevanja po vloženem živem delu¹⁵ pomeni, da je delež plač v celotnih proizvodnih stroških in delež dohodka gospodarskih organizacij pri celotnem ustvarjenem dohodku v gospodarstvu v premem sorazmerju s količino vloženega živega dela. Takšna delitev celotnega ustvarjenega dohodka v gospodarstvu med posamezne gospodarske grupacije sploh ne upošteva okoliščin, v katerih je bilo delo opravljeno, in spodbuja tendenco substituiranja tehnično popolnejših proizvodnih postopkov, temelječih na višji produktivnosti in ekonomičnosti dela, za primitivnejše proizvodne postopke, ki temeljijo na čim večjem zaposlovanju delovne sile. To ne pomeni le neracionalnega gospodarjenja, ampak tudi favoriziranje tehnično zaostalih gospodarskih grupacij z nizko organsko sestavo kapitala in zaviranje razvoja tehnično razvitejših gospodarskih grupacij, ki pri taki delitvi nimajo zadostne akumulacije. Sicer si pa tako načelo delitve lahko le teoretično zamislimo, praktično je na sedanji stopnji razvitosti proizvajalnih sil in ob relativni samostojnosti producentov neizvedljivo, ker bi se v primeru take neenakosti med panogami pojavilo prelivanje »kapitala« oziroma proizvodna preusmeritev delovnih kolektivov, analogno preseljevanju kapitala v kapitalizmu.

Mislim, da moramo na sedanji stopnji razvitosti proizvajalnih sil v socializmu bolj sprostiti delovanje tržnih sil, da se bo »kapital« lahko v večjem obsegu selil iz panoge v panogo in s tem ustvarjal pogoje, v katerih bo posamezno podjetje v katerikoli panogi doseglo ob povprečni produktivnosti in intenzivnosti dela povprečni dohodek, ki vsebuje povprečne osebne dohodke in povprečni »čisti dohodek«. Višji dohodek dolgoročno privablja nove producente, nižji dohodek pa povzroča krčenje obsega proizvodnje, ker se

¹⁵ Marx je to načelo razložil v svoji teoriji vrednosti, ko je prikazal delovanje zakona vrednosti v razmerah enostavne blagovne proizvodnje. Gre za tako imenovano vrednostno ceno za razliko od produkcijske cene. Sovjetski ekonomisti predlagajo za socializem sistem vrednostnih cen, medtem ko jugoslovanski ekonomisti odklanjajo vrednostne cene.

del producentov preusmeri¹⁶ v nove dejavnosti in se zmanjša obseg proizvodnje tistih producentov, ki ostanejo v tej dejavnosti. S temi gospodarskimi odločitvami producentov se skozi daljšo dobo vzpostavlja splošno gospodarsko ravnotežje, ki vključuje tudi delna ravnotežja v posameznih gospodarskih grupacijah.

Družbene potrebe, ki se v blagovnem gospodarstvu kažejo na trgu, so lahko tudi plansko določene, vendar pri tem nimamo zagotovila, da bo plan lahko pravilno vnaprej ocenil družbene potrebe (njihov obseg in njihovo strukturo), ki se bodo pojavile in razvile. Zato je danes pri nas splošno sprejeto načelo, da moramo bistveno sprostiti tržne zakonitosti, da bi lahko prišle družbene potrebe bolj neposredno do veljave. Družbeni korektiv (plan) s tem ne postane nepotreben, ker mora izpolnjevati predvsem dve nalogi:

- dajati splošno smer ekonomskemu razvoju,
- izpolnjevati vrzeli, ki nastajajo zaradi nasprotja med individualnim in družbenim interesom.

Če v naši teoriji z nekaterimi korekturami sprejmemo ekonomske kategorije, ki jih je Marx analiziral za kapitalizem, se ne vračamo nazaj h kapitalističnim proizvodnim odnosom, ampak le teoretično opredelimo pojave, ki bi se in se deloma že ob bolj sproščenem delovanju zakona vrednosti nujno kažejo v konkretnem gospodarskem dogajanju. Osnovna naloga ekonomskega raziskovanja pa je, da razloži zakone gibanja realnega gospodarskega procesa.

NADA SFILIGOJ

¹⁶ V zvezi s problemom rentabilnosti in proizvodne preusmeritve podjetij želim opozoriti na napačno pojmovanje »uničevanja«
nerentabilnih producentov. Pogosto pojmujeemo s tem fizično likvidacijo proizvodnih obratov. Ukinitve nerentabilnih dejavnosti pa pomeni le preusmeritev v bolj rentabilno proizvodnjo. Marsikdaj je to možno celo z mnogo manjšimi investicijskimi sredstvi, kot če bi nerentabilna podjetja vztrajala pri dotedanjem asortimentu in skušala povečati rentabilnost z uvajanjem tehnično popolnejših delovnih sredstev.

Prispevki in davki

Proračun je ena izmed bistvenih značilnosti države. Že v najstarejših časih pa je država materialna sredstva in ljudi uporabljala tudi za kritje skupnih gospodarskih potreb, za gradnjo prekopov in podobno.

S proračunskimi instrumenti se porazdeljuje ustvarjeni narodni dohodek predvsem za negospodarske dejavnosti in za pospeševanje nekaterih gospodarskih dejavnosti.

V naši državi smo v izvajanju finančne politike kot celote najbolj napredovali v letu 1965, ko je vsaka družbenopolitična skupnost dobila pravico, da samostojno predpisuje stopnje oziroma višino prispevkov, davkov in taks, pri čemer pa vrsto proračunskega vira določa zvezni zakon.

Najvažnejši proračunski viri v naši državi so: prispevki, neposredni davki, posredni davki, takse, carine, zelo pomembne so tudi obresti na poslovni sklad.

Prispevki se plačujejo iz dohodka, ustvarjenega z osebnim delom, neposredni davki iz dohodka, ki ne izvira iz osebnega dela, takse se plačujejo kot povračilo za storitve državnih organov.

Nekatere davščine, predvsem posredni davki, se plačujejo od potrošnje, obresti na poslovni sklad pa so merilo za rentabilnost vloženega družbenega kapitala.

Finančni instrumenti odigravajo svojo družbenoekonomsko vlogo v več oblikah:

- kot instrumenti porazdelitve ustvarjenega narodnega dohodka,
- kot instrumenti usklajevanja med ponudbo in povpraševanjem in usklajevanja cen,
- za neposredno in posredno proračunsko regresiranje,
- za usmerjanje vseh oblik potrošnje.

Pravilno postavljeni proračunski instrumenti spodbujajo rast produktivnosti, vključevanje v mednarodno delitev dela in večanje blaginje občanov.

O neposrednem proračunskem regresiranju govorimo takrat, kadar se proizvodi regresirajo neposredno iz proračunskih sredstev, o posrednem regresiranju pa tedaj, kadar z nižjimi družbenimi obveznostmi omogočamo posameznim dejavnostim, da oblikujejo nižje cene.

Zdaj bomo morali izdelati srednjeročne programe za posamezna področja gospodarske in družbene dejavnosti; v

sistemu teh programov pa bodo zelo pomembne smernice za finančno politiko v tem obdobju.

Rad bi se tukaj dotaknil predvsem vprašanj, ki zadevajo občino kot temeljno družbenopolitično skupnost in pomembno celico našega samoupravnega mehanizma; mnoge ugotovitve, ki veljajo za občino, veljajo tudi za širše družbenopolitične skupnosti.

Na splošno usmerjenost finančne politike ne bi smela vplivati politično-teritorialna razdelitev in z njo zvezana različna struktura gospodarstva in s tem različna struktura virov dohodkov v posameznih občinah. Komune naj bi si prizadevale za razvoj tistih dejavnosti, za katere imajo najboljše naravne možnosti; v tej zvezi lahko ugotovimo, da bi bilo pospeševanje turizma in dejavnosti, ki podpirajo turizem, za marsikatero slovensko občino hvaležno delovno področje, ki bi občanom in kasneje občinski blagajni prineslo precejšnje dohodke.

V obdobju, ki ga bo zajel program, bomo še nadalje težili k temu, da bi zniževali stopnje prispevkov na osebne dohodke in zajemali sredstva za splošno potrošnjo s posrednimi davki v široki potrošnji.

Osebni dohodki, zlasti pa neto osebni dohodki, so najneposrednejša spodbuda za povečanje produktivnosti in za boljši, intenzivnejši način gospodarjenja. Zaradi tega je treba v strukturi bruto osebnih dohodkov povečati delež neto osebnih dohodkov.

Naše gospodarstvo bo mogoče v vedno večji meri vključevati v mednarodno delitev dela ne toliko zaradi znižanih stopenj, ampak samo, če bodo višji osebni dohodki omogočali nenehno večanje produktivnosti.

Postopno zniževanje stopenj prispevka na osebne dohodke bi omogočilo tudi izenačenje družbenega in zasebnega sektorja gospodarstva.

V obdobju pred uveljavitvijo gospodarske reforme je bilo neto osebnih dohodkov samo 56% v strukturi celotnih izplačil iz sredstev za osebne dohodke.

Zlasti v gradbeništvu so nizki osebni dohodki pospeševali popoldansko zaposlitev pri zasebniku, ki ni plačeval družbenih obveznosti in imel visokih režijskih stroškov. Posledica intenzivnega popoldanskega dela poleg redne zaposlitve je bila izčrpanost delavca in nizka produktivnost na delovnem mestu, kjer je bil redno zaposlen.

Povišanje neto osebnih dohodkov ne samo zaradi povečane produktivnosti in sprememb v delitvenem razmerju

med sredstvi za osebne dohodke in sredstvi za sklade, ampak tudi zaradi znižanja stopenj prispevka, pa je nujno še posebno zato, ker je za normalno funkcioniranje tržnega mehanizma neizogibno vzpostaviti prave ekonomske odnose na vseh področjih gospodarstva in negospodarstva. To velja posebno za velik del terciarnega sektorja, zlasti za storitveno obrt, stanovanjsko in komunalno gospodarstvo, promet, kjer z administrativnimi, davčnimi in drugimi ukrepi vzdržujemo oziroma smo na nekaterih področjih še do pred kratkim vzdrževali neekonomske odnose.

Ob povečanih osebnih dohodkih bo mogoče sprostiti delovanje tržnih zakonitosti in oblikovanje cen po teh zakonitostih tudi v terciarnem sektorju gospodarstva.

Standarda občanov ni mogoče trajno vzdrževati na neki ravni, če so terciarne dejavnosti obsojene na životarjenje, ampak je mogoče zagotoviti njegovo nadaljnje izboljševanje s povečanjem produktivnosti v vseh dejavnostih.

Eno izmed pomembnih načel proračunske politike je enako obravnavanje družbenega in zasebnega sektorja gospodarstva, kar pomeni, naj bodo stopnje prispevkov in davkov v družbenem in zasebnem sektorju enake.

Povečani osebni dohodki pa bodo omogočili doslednejše uveljavljanje načela dohodka tudi v nekaterih negospodarskih dejavnostih. V nekaterih izmed teh dejavnosti, npr. pri gledaliških hišah, knjižnicah itd., znaša neposredni prispevek občana od 17—23% prek cene, vso drugo razliko pa zagotavljajo proračuni. Povečanje neposrednega prispevka uporabnikov bo spremenilo odnose na relaciji družbena institucija — občan potrošnik.

Prispevek od kmetijstva bo teže igral vlogo ekonomskega instrumenta, ker pomeni za kmetijske občine pomemben proračunski vir. Na področju kmetijstva bi bilo treba oprostiti plačevanje prispevka od dohodka, porabljenega za nakup mehanizacije in drugih izboljšav, kar pa bi moral zakon šele omogočiti. Ankete so pokazale, da so kmetje porabili povečane dohodke predvsem za popravilo domov in za izboljšanje standarda, manj pa za investicijske naložbe. Na neki stopnji zadovoljevanja človekovih potreb je takšno ravnanje nujno, pri takšnem razmerju cen med kmetijskimi in industrijskimi izdelki, kakršno je bilo vzpostavljeno po gospodarski reformi, pa se obetajo kmetovalcem boljše možnosti.

Zakon omogoča progresivno ali proporcionalno stopnjo prispevka od kmetijstva.

Progresivno obdavčenje povzroča drobitev kmečkih gospodarstev in otežuje nastajanje večjih kmetij, kjer bi lahko s pridom uporabljali kmetijske stroje.

Na področju zasebne obrti so nekatere občine, kot npr. občina Kranj, Ljubljana-Center, že prej znižale družbene obveznosti v prvem in drugem letu poslovanja, tj. za zavezanca, ki je pričel opravljati obrtno dejavnost. Tako so po eni strani omogočale investicijske naložbe, po drugi strani pa se obrtnik v tem času uveljavi na trgu in zagotovi krog odjemalcev.

Splošna potrošnja naj bo čimbolj vezana na široko potrošnjo, predvsem potrošnjo industrijskih izdelkov. Sredstva za splošne potrebe družbene skupnosti se v široki potrošnji zajemajo s prometnim davkom v prodaji na drobno in z davkom od plačil za storitve.

Prav v letu 1965 je bil storjen odločilen premik na področju zajemanja prometnega davka, ki je bil skoraj v celoti prenesen iz sfere proizvodnje v sfero potrošnje. Prometni davek v proizvodnji je omogočal zidanje cen, zamegljeval je ekonomske odnose med producenti in ni spodbujal odkrivanja notranjih rezerv v proizvodnji. Davek od prometa blaga na drobno bo v večji meri vplival na usklajevanje ponudbe in povpraševanja, če se bodo ožje in širše družbenopolitične skupnosti odločale za difrencirano stopnjo prometnega davka. Za posamezne proizvode naj bi veljale različne stopnje prometnega davka, pri čemer naj bi družbenopolitične skupnosti sodelovale med seboj. Že zdaj se v Sloveniji kot pereče kaže vprašanje prometnega davka od prodaje osebnih avtomobilov. Kragujevac, Beograd in vsa večja mesta v SR Srbiji so uvedla stopnjo 3%, pri čemer republika Srbija sploh ni predpisala dodatne stopnje prometnega davka.

Tudi Zagreb, Reka in nekatera večja središča v Hrvatski so uvedla 3-odstotno stopnjo prometnega davka, predvsem zaradi stopnje, uvedene v Beogradu. SR Hrvatska je uvedla 2-odstotni dodatni prispevek za poplavljenе kraje.

V Sloveniji so ponekod predlagali občinsko stopnjo 4%. Kot je videti iz gornjega, je na tem področju zelo veliko razlik, poleg enotnih zveznih stopenj za vso državo znaša davek v SR Srbiji 3%, v SR Hrvatski 5%, za SR Slovenijo pa so predlagali 8%. Pri visokih cenah avtomobilov pomeni razlika dveh ali treh odstotkov precejšnjo vsoto.

Večja je vloga občinskih skupščin na področju obdavčevanja storitev; po veljavni praksi pripadajo vsi dohodki od obrtnih, gostinskih in komunalnih storitev občini.

V obdobju usklajevanja bo najbrž težko predpisati prometni davek na večino storitev. Da bi tudi na tem področju veljal prometni davek kot ekonomski instrument nadaljnega razvoja posameznih dejavnosti, je nujno potrebno sprostiti cene. Ob svobodnem delovanju tržnega mehanizma bi s prometnim davkom zajemali ekstraprofite v določenih dejavnostih, vplivali na višino cen, če pa prometni davek v kaki dejavnosti ne bi bil uveden, bi prosto oblikovana cena vsebovala znaten delež sredstev za hitrejši razvoj posamezne panoge.

Naš povzetek bi bil takšenle:

— Splošna usmeritev, da se sredstva za splošno potrošnjo zbirajo iz široke potrošnje, omogoča večanje deleža neto osebnih dohodkov, najneposrednejše spodbude za večanje produktivnosti in intenzivnejši način gospodarjenja; s tem omogoča vključevanje v mednarodno delitev dela in oblikovanje pravih ekonomskih odnosov na vseh področjih gospodarstva, zlasti v terciarnem sektorju.

— Enaka proračunska obremenitev dohodka, ustvarjenega z osebnim delom, v družbenem in zasebnem sektorju omogoča razvoj zasebnega sektorja kot dopolnilne dejavnosti zlasti na terciarnem področju (storitveno obrt, gostinstvo).

— Primerne proporcionalne stopnje v kmetijstvu bi polagoma preprečile nadaljnjo drobitev kmečkih gospodarstev, ki dajejo tržne presežke.

— Na področju prometnega davka je že dosežen bistveni premik; v prihodnje bo treba v sodelovanju ožjih in širših družbenopolitičnih skupnosti začeti določevati diferencirane stopnje prometnega davka za posamezne vrste proizvodov.

— Tu je še vprašanje finančne politike; proračunska sredstva bo treba usmerjati v tiste dejavnosti, ki najneposredneje vplivajo na gospodarstvo — to je npr. strokovno šolstvo, otroško varstvo itd.

Jasno je, da se bo treba lotiti oblikovanja proračunske in finančne politike s pogledom, uprtim v ekonomiko, opustiti bo treba praktikizem in začrtati to politiko na trdnih družbenih osnovah.

JANEZ ŠKULJ

Delo in nagrajevanje

Namen tega prispevka ni, da bi z njim sprožil načelno razpravo o pomenu delitve za proizvodnjo in proizvodne odnose. O tem je bilo zapisanih že precej razprav; načelno je pojasnjeno, da je delitev bistvena sestavina družbene proizvodnje, da je njen zelo aktiven činitelj. Zato postavljam ta problem praktično. Nisem namreč prepričan, da ne dobiva delitev v zavesti nekaterih proizvajalcev včasih preveč samostojen prizvok. To pa ne samo znotraj delovnih kolektivov, temveč tudi v odnosih med družbo in delovno organizacijo. Ali ne vodi tako pojmovanje k utrjevanju mezdne psihologije, hkrati pa povečuje državno mezdne apetite?

Po mojem mnenju smo pri izdelavi pravilnikov in meril, odnosov v delitvi, izhajali doslej vse preveč iz želja in prepričanj, kako bo sama delitev tista čudežna palica, ki bo razrešila številne težave v organizaciji, produktivnosti in rentabilnosti. Na delitev smo pogosto gledali kot na odrešujoč akt. Pri tem pa smo premalo mislili na organizacijo proizvodnje, produktivnosti, na merila, zahteve dela. Predpostavljali smo, da bo »vzpodbuden sistem« brez resnega proučevanja, brez povezovanja z organizacijo, že samo z bolj razvejanim samoupravljanjem odpravil zaostalost, majhno produktivnost in druge težave. Razvitejše samoupravljanje nam bo pri tem zelo pomagalo, samo razvito samoupravljanje zahteva tudi razvito organizacijo.

Zdi se mi, da smo preradi pozabljali, kako je delovna organizacija celovit, zapleten organizem, ki deluje dobro le, če deluje skladno smotрно, celovito. Pozabljamo, kako pogosto posameznik ali skupina kljub najboljši volji, ne more pognati v zadovoljiv tek zapletenega proizvodnega mehanizma, niti ne more, če celotna organizacija ni dobra, preseči postavljenih normativov. Prepogosto smo prezrli dejstvo, da dobra organizacija pomeni študijo, proučitev zmogljivosti, najboljših izkoristkov, da vse to že tudi odreja, samo na bolj preverjenem in zahtevnejšem nivoju, tudi delovne obveznosti. To se pravi, dobra organizacija ni mogoča brez proučitve,

brez izdelave meril, obveznosti, koliko kdo lahko in mora. Nasprotno pa je mogoče izdelovati pravilnike (v nekaterih delovnih organizacijah to tudi delajo), ko bolj gledamo in vrednotimo, koliko je kdo doslej napravil in predvsem — koliko lahko v odnosu na drugega delavca dobi. Za nekatere so bolj zanimivi odnosi: *spodnji* — *zgornji*, ne pa kaj bi kdo lahko in koliko naj za storjeno dobi? Se pravi: pozornost je preveč usmerjena na samo delitev, ne pa hkrati, ne dovolj, na nujno soodvisnost delitve od organizacije, na resno, neprestano proučevanje in usklajevanje.

Zdi se mi, da je napačno, če bi gledali na nagrajevanje predvsem kot na *akt razdeljevanja*, če poskušamo z njim, z bolj ali manj uspešno metodo zgolj razdeliti ustvarjeni dohodek. Čeprav ne zametavam vseh poizkusov, kako bi čim pravičnejše nagrajevali po rezultatih dela, se mi zdi, da mora imeti nagrajevanje v socializmu tudi ta cilj, da s samim sistemom vzpodbuja k večjim gospodarskim uspehom. Z jasnejšimi izhodišči, z boljšimi metodami je mogoče doseči večje uspehe. In prav zato ne more biti vseeno, kakšna so izhodišča za metode nagrajevanja.

Če je na primer izhodišče delitve, nagrajevanja analitiška ocena delovnega mesta (puščam ob strani, kako je bila izvedena), ali kot v nekaterih podjetjih pravijo — gibljiva točka, so s tem samo določili, kolikšen delež komu v delitvi pripada. Zagovorniki teh zelo enostavnih sistemov radi navajajo v obrambo, da je vrednost točke gibljiva, da niha in da to povzroča pri proizvajalcih negotovost, skrb in prizadevanja, da bi bila vrednost točke čim višja. Poleg te možnosti pa imamo opravka tudi z drugimi. V množici se uspeh, prizadevanje posameznika, skupine, izgubi. Čisto preprost račun: če 20 odstotkov proizvajalcev presega povprečne uspehe za 10 odstotkov, bi to zelo kosmato izračunano pomenilo, da se je dohodek povišal za 2 odstotka. To pa vsem zaposlenim, kar hkrati pomeni, če upoštevamo načelo nagrajevanja po delu, da so bili tisti, ki so prispevali več, oškodovani, in tisti, ki niso prispevali ničesar k povišanju, nagrajeni. Tak sistem, ki pa v Sloveniji ni osamljen, ne prispeva veliko k intenzivnosti proizvodnje, niti ne h krepitvi notranjih odnosov.

Izpopolnjena inačica tega sistema je, da so nekatera delovna mesta ovrednotena tudi z normami. Vendar tudi v tem primeru dobijo proizvajalci samo sorazmeren delež prekoračitve, ne pa sorazmernega deleža ustvarjenega prispevka. Na primer: vrednost delovnega mesta in normativa je 100 točk. Če proizvajalec prekorači normativ za 10 odstotkov,

dobi deset odstotkov več. Navidezno izgleda to povsem pravično. Če pa upoštevamo, da del proizvajalcev ni ustvaril več, da je samo izpolnil svojo obvezo, se pravi 100, sodeluje pa tudi v delitvi več ustvarjenega, smo prizadeli vse tiste, ki so ustvarili več, a so morali ta višek deliti tudi s tistimi, ki k povečanju niso prispevali. Njihova 10 odstotna prekoračitev je bila s tem po vrednosti zmanjšana, saj je izhajala samo iz njihove norme, ne pa tudi iz sorazmerno povečane vrednosti. Upoštevati namreč moramo, da prekoračitev normativa ne pomeni, da smo v sorazmerju s prekoračenim odstotkom povečali vrednost, dohodek. Ta narašča progresivno, kajti 10 odstotkov več pomeni, da smo iz enake vrednosti osnovnih sredstev ustvarili več, torej še »dodatno« vrednost. Kolikšna je ta »dodatna« vrednost, to je odvisno od vrednosti osnovnih sredstev, njihovega izkoriščanja in seveda, kar je zelo pomembno — od postavljenega normativa in prodane proizvodnje.

V nekaterih podjetjih se po takih merilih sistem nagrajevanja konča. Če bi skušali vrednotiti tak sistem samo z vidika delitve, bi lahko rekli, da ne odraža sorazmernega deleža ustvarjenega in razdeljenega, da se v izpopolnjeni obliki temu le približuje. S tem so nekje zadovoljni, drugod pa menijo, da je premalo delovnih mest normiranih in da je osnovna slabost delitve, sistemov nagrajevanja v tem, da je premalo dela normiranega.

Tudi ta očitek je na mestu, vendar izraža le zelo splošeno resnico. Posplošeno v toliko, ker vrednoti normo kot naprednejšo obliko, ne da bi se avtorji teh očitkov tudi zamislili, *kakšne naj bi bile norme?* Vprašati bi se namreč morali: ali so norme res vedno odraz možnosti, pretehtanosti, sporazuma med tistimi, ki jih postavljajo, in tistimi, ki naj bi jih izpolnjevali?

Norma vsekakor bolj zavezuje kot dohodek, preračunan na uro, ali mesec. Toda s tem, da zavezuje, vse možnosti normiranja niso izčrpane. S tem ko zavezuje, hkrati odreja neko višino. In predvsem *okrog višine*, odrejanja, določanja, sporazumevanja, okrog tega nastajajo številni zelo zapleteni problemi. In prav tem problemom je namenjen dobršen del tega prispevka.

Če se prav spominjam so pred leti v nekem slovenskem podjetju povprečno prekoračevali norme za 80 odstotkov. Normativov niso menjali štiri leta. Dobra stran te prakse je bila edino v tem, da so delavci verjeli, da jim normativov ne bodo »strigli«, da bodo dobili prekoračitev v celoti izplačano. Ne tako izrazitih, toda vseeno značilnih primerov, ko so po-

višali normative za 20 odstotkov, a so jih delavci v nekaj mesecih spet prekoračevali kot prej, je bilo pri nas precej. Vsi ti primeri pa kažejo, da normiranju dela, kaj je dejansko že mogoče doseči, niso posvetili dovolj pozornosti.

Vprašujem se: če je bilo mogoče doseči v štirih letih prekoračitev za 80 odstotkov, ali tudi samo za 30 ali 20 odstotkov, zakaj nismo poskušali že prej ugotoviti in zagotoviti večje produktivnosti? Ali naj normiranje, ugotavljanje možnega prepustimo času, izkustvom ali pa je treba to strokovno ugotavljati? In dalje: ali lahko to prepustimo *samo* sistemu delitve, ki je včasih narejen brez proučitve, brez analize proizvodnje, je zgolj kalkulacija, predlog računovodskih služb, povzetek trenutne prakse in spoznanj, brez prizadevanj, da bi morali ob delitvi, že pred delitvijo raziskovati, ugotavljati, preračunavati možno, realno. Ali ni potrebno neprestano proučevati proizvodne procese, tehnologijo, možnosti in s tem povezovati delitev? Ali ni prenaivno, če pričakujemo, da bomo samo z ugotavljanjem deleža pri delitvi dosegli najboljše možne uspehe?

Vem, da me bo pri tem zadel hud očitek, da pozabljam na ustvarjalno sposobnost, na zavest, na samoupravljanje, ki bo v proizvajalcih sprostito ustvarjalne sile. Takoj odgovarjam, da na to ne pozabljam, da v vse to verjamem, samo v drugačnem vrstnem redu. Ni edini problem organizacije sodobnega, intenzivnega, visoko produktivnega delovnega procesa samo *hoteti*, temveč tudi *znati*. Združeni proizvajalci imajo lahko še tako veliko voljo, toda če ne znajo, če so slabo organizirani, ne morejo dosegati res dobrih uspehov. Proučevanje, organizacija, izvedba sodobnega delovnega procesa temelji čedalje bolj na znanstvenih izsledkih in čedalje manj na delovnih izkušnjah. Tudi postavljanje normativov, ki jih v nekaterih delovnih organizacijah tako neresno jemljejo, ni več zgolj stvar izkušenj, temveč številnih znanstvenoraziskovanih sestavin. Oglejmo si za ponazoritev samo nekatere najbolj splošne in znane.

Kolikšna je lahko največja fizična zahtevnost dela, da jo bo lahko proizvajalec brez škode za zdravje opravljal vso delovno dobo? Izkušnje, praksa kaže, da prehud fizični in psihični napor škodita. Pri nas imajo zlasti v rudarstvu, kamnolomih, gozdarstvu in povsod tam, kjer so dela izredno težavna, precej proizvajalcev, ki v petinštiridesetem letu niso več sposobni opravljati dotedanjega dela. Ali naj to prepuščajo stihiji, čakajo, kdaj se bo kdo javil zdravniku, da ne more delati več, ali pa naj skušajo ugotoviti, s kolikšnim naporom lahko dela, da bo do pokojnine zmožen za delo?

In dalje: katere so tiste sestavine konkretnega delovnega mesta, dela, ki so izrazito naporne? Kaj je manj škodljivo: večkrat manj bremen ali enkrat večje breme in nato krajši odmor? In če ugotovimo, katere faze dela so za zdravje najbolj škodljive, kaj napraviti, da bo škodljivi učinek omiljen?

Praksa kaže, da zelo hitrega, nepretrganega delovnega ritma delavec ne zdrži daljši čas, da so potrebni odmori. Kakšni so ti odmori, v kateri fazi dela? Ali jih kaže proučevati, ugotavljati njihovo nujnost in racionalnost ali pa vse prepustiti stihiji?

Utrujenost nastopa kot nujni spremljevalec intenzivnega delovnega procesa. Ali ugotavljati njene stopnje, kdaj je najmanjša, kdaj je najhujša? Kako jo odpravljati? Ali organizirati dvainštirideseturni delovni teden kot spoznanje, da je to racionalnejše, ali skrajševati delovni dan ali ga celo podaljševati na račun proste sobote? Kaj bi dosegli v prvem, kaj v drugem primeru?

Ali delovne izkušnje same pomagajo ugotoviti najbolj racionalno uporabo delovne sile, se pravi, ali delavec sam ugotovi najbolj primerne, najhitreje, najmanj utrudljive, najkrajše gibe za delovno operacijo, ali pa je treba to proučevati in mu pomagati?

In če se je tega že naučil, kako mu potem zagotoviti, da ne bo nastal noben nepotreben zastoj v transportu, v dobavi surovin in odpravi polizdelkov? Kako tu doseči kar največjo smotrnost, kar najboljše planiranje posameznih delovnih procesov, kar najboljšo organizacijo celotne proizvodnje?

Kako so razmeščena delovna orodja, kako surovine, da bi dosegli kar največjo racionalnost gibov, čim manjšo porabo delovne sile za isti uspeh. Ni vseeno, ali ima delavec surovine kar najbolj pri roki ali pa se mora zelo stegovati ali celo hoditi ponje. Ali so skladno, z najbolj pretehtanimi odločitvami, kako konstruirati delovna orodja, da bo napor čim manjši, ta orodja tudi uporabljena?

In dalje: kako izboljšati razsvetljavo, omiliti hrup, urediti prezračenje, ogrevanje, delovno okolje?

Vse to, bo morda kdo dejal, so resda problemi, vendar obrobne narave. Bistveno je napraviti več reda v organizaciji in delo normirati. Tudi to je res, le s tem pristavkom, da tudi tega ni mogoče urejati na pamet, po občutku, na podlagi izkušenj, temveč da se je tudi odpravljanja teh težav treba lotiti znanstveno.

Prav gotovo so v nekaterih naših podjetjih, zlasti v podjetjih, ki imajo že tradicijo, dosegli takšno stopnjo organiziranosti, da je na videz vse v redu. Če v takih podjetjih kdo

izreče sum, da bi bilo treba kaj izboljšati, navadno odgovorijo: »Res je, nekaj malenkosti smo pa res opazili in jih bomo popravili.«

Ni namen tega prispevka, da bi v njem poskušal razčlenjevati vzroke za takšno miselnost. Povem naj le eno: nihče ne more napraviti več, kot mu dovoljujejo fizična moč, psihična obremenitev in znanje. Toda, prav je, da bi se ob tem resno vrašali: ali znanje vseh dosedanjih organizatorjev, strokovnjakov v proizvodnji zagotavlja, da bomo začeli strokovno proučevati in razreševati obsežno problematiko dela? Ali nam to znanje in pripravljenost vzbujata upe, da bomo lahko hitreje napredovali? Trdim: *ne vzbujata!*

Naj se najprej pomudim pri normah, normiranju, ker so mi na nekem posvetu, kjer sem pregrešno, prosto govoril o normah, pripisali, da skušam vse norme podreti. Toda to ni bil moj namen. Hotel pa sem (in to še zmerom želim) podreti prakso našega normiranja, ki smo jo prevzeli tako iz nerazvitega kapitalističnega gospodarstva kakor tudi iz administrativnega, etatističnega obdobja, kjer je bilo mogoče s »friziranjem«
norm dosegati pomembne materialne uspehe. V ocenjevanju planiranih gospodarskih uspehov je bilo zelo donosno postaviti nizek plan, nizke normative, ker je bilo potem mogoče zaradi prekoračevanja plana dobiti več sredstev za delitev in tudi vodstvo je bilo bolj cenjeno. Kajti takrat — tudi danes še nismo dosti na boljšem — si nihče ni prizadeval, da bi zares ugotovil in uresničil večno željo vseh dobrih gospodarjev, *kaj je možno doseči, kaj je dejansko sto odstotkov.*

Normo, normativ je mogoče določevati na različne načine. Normativ je mogoče postaviti kot tehnično obveznost za sodelovanje v proizvodnji brez neposrednih vzpodbud. Normo je mogoče določiti na osnovi tehnične zmogljivosti stroja. Pri tem je izredno važno, kako je organiziran proizvodni proces, ali zaradi njega nastajajo »objektivni«
zastoji, ali so dane proizvajalcu najboljše možnosti, da lahko izkoristi vse svoje sposobnosti. Normativ lahko določimo, ko izračunamo, kolikšna je fizična in psihična zahtevnost nekega dela. (Pri tem naletimo še na velike težave pri natančnejšem merjenju, toda v kapitalističnem svetu si resno prizadevajo, kako bi našli najboljši in najenostavnejši ključ za razrešitev tega zanimivega in koristnega izsledka.) Normativ je mogoče določiti na podlagi dosedanjih izkušenj, in sicer tako, da se do-
slej dosežena produktivnost delavca vzame kot osnova, kot 100, in potlej tak normativ dalj časa priznavamo ali pa pozneje na podlagi preseganja spet povišamo in doseženo pre-

koračitev vključimo kot osnovo normativa. Norme lahko zavestno določimo nekoliko nižje od dosežene produktivnosti, da bi prekoračenje ugodno vplivalo na delovno razpoloženje. Normo lahko določimo skupini, posamezne ekonomsko zanimive dosežke premiramo itd. Torej možnosti je precej.

Na tem mestu kaže opozoriti, da norma, ugotavljanje meril ni zgolj tehnični problem. Čeprav imajo in bodo še imeli v podjetjih precej skrbi z merjenjem, to ni edina težava. Določevanje zahtevnejših, realnejših meril ni odvisno samo od sistema, tehnike, temveč tudi od spoznanj proizvajalcev. Za velik del dosedanjih meril bi lahko trdili, da so nizka, ohlapna zato, ker so delavci tiščali mejo navzdol, skrivali rezerve v strahu, da jim bodo (kar so pri nas tudi delali) samo višali mejo, ne pa vzporedno s tem tudi dohodek. Nizke norme so v tehnično zahtevnejši proizvodnji, pri večji zahtevi po dobri organizaciji tudi godile organizatorjem, saj, kakor od proizvajalcev, tako tudi od njih niso zahtevale najvišjih naporov.

Toda če je spoznanje, da je treba proizvajati ceneje, več, bolje, prodrlo vsaj v zavest najnaprednejših proizvajalcev, potem je naloga izboljšati proizvodnjo olajšana. Kajti tudi v sistemu samoupravljanja imamo opravka s konservativno miselnostjo, ki jo je treba premagovati. Določevanje, sprejemanje meril in delitev je pravica proizvajalcev. Zato ni mogoče vsiliti nobenega sistema nagrajevanja, ki ga proizvajalci ne bi sprejeli. S temi težavami so se spopadli v nekaterih naših podjetjih. V »Rogu« na primer so porabili obilo ur in dni, da so delavcem za strojem pomagali zviševati produktivnost, da so jih prepričali, pomagali naučiti, da je v istem času mogoče napraviti več. Prav tako so znani primeri iz »Tovarne konfekcije Jutranjka« iz Sevnice, »Mure« iz Murske Sobote, kjer so začeli uvajati zahtevnejše normative, prenesene iz prakse nekaterih podobnih dobro organiziranih podjetij v inozemstvu. Pripovedujejo, da so nekatere delavke pred meseci jokale, da ne morejo izpolnjevati te norme, da je nikoli ne bodo mogle, v *resnici pa jo že izpolnjujejo*.

Marsikje so podobni dobri nameni, a tehnično manj proučeni, ali slabše, manj vztrajno pojasnjevani propadli, ker so se proizvajalci temu uprli. Uprli pa zato, ker jih niso uspeli prepričati, ker sami še niso spoznali, da je v tem glavna rezerva za izboljšanje standarda.

Prav zato se mi zdi, da bi kazalo uvajanju strokovno raziskanih normativov, s katerimi bi lahko čimprej ugotavljali realne zmogljivosti, dajati večji pomen. Ne zgolj pozivati na večjo intenzivnost, produktivnost, temveč tudi kazati pota,

kako bomo do nje prišli. Komunisti, sindikati, samoupravni organi bi morali podpirati taka prizadevanja, lomiti zastarele poglede, slabo prakso, ki je zadovoljna s sedanjim, in tako pomagati dosegati realne normative. Strokovno proučevani, visoko postavljeni normativi bi namreč venomer opozarjali, da proizvajalci niso dosegli vsega, kar je možno doseči, vzpodbujali bi prizadevnejše raziskovanje in odpravljanje napak. Tako določeni normativi bi jasneje pokazali, kdo je sposoben sodobno proizvajati, kdo se že lahko vključuje v mednarodno menjavo brez subvencij. Ob takih zahtevah bi prej postalo jasno, kdo je strokovnjak, kdo je sposoben, ne pa kot zdaj, kdo sedi na delovnem mestu in skuša vzbujati videz, da svoje delo v redu opravlja.

Tako določeni in proučeni normativi bi bili nekak pritisk in bi pomagali urejevati številne proizvodne probleme. Ob »napetih«¹ normativih bi bil vsak najmanjši spodrsrljaj opazen in krivca bi bilo mogoče najti. To bi dajalo samoupravljalcem v roke veliko uspešnejši instrumentarij ne samo za ugotavljanje uspeha posameznika, temveč tudi za odpravljanje napak. Takšen sistem bi zahteval temeljitejšo pripravo dela, temeljitejše planiranje, nenehno raziskovanje, pomenil bi nagel prodor znanosti v proizvodnjo. V tako postavljenem sistemu bi ne imeli preveč strokovnjakov, ne bi govorili o presežkih, temveč bi se začel zanimiv boj za strokovnjake, za vsakega sposobnega strokovnjaka. To bi sililo tudi k bolj urejenemu nagrajevanju, ki bi bilo bolj v skladu z rezultati dela, ker bi bilo veliko jasneje, koliko kdo mora narediti in koliko je res napravil, ne tako kot je zdaj, ko pričakujemo, da se bo delavec samo zaradi tega, ker dobi svoj del, ki ga lahko s prizadevnostjo večja (kako pa je velik?), bolj potrudil. Že res, da se bo bolj potrudil, toda samo, če bo jasno vedel, kaj bo dobil za svoj trud?

Uvedba pretehtanih obveznosti in meril dela bi pripomogla tudi k boljšim odnosom med proizvajalci. Izkušnje jasno kažejo tole: kolikor bolj ohlapna je organizacija, kolikor manj pretehtano so določena merila dela in obveznosti, toliko bolj potrebujemo v podjetju ljudi, ki naj le »zagotavljajo«² red in proizvodne uspehe. Čim manj je vnaprej jasno, kaj kdo mora storiti, koliko lahko stori in koliko je dolžan narediti, tem bolj je potrebno »pritiskati«, da bo delo opravljeno. Zato so v tistih podjetjih, kjer je proizvodnja primitivna, kjer je »mojstrska miselnost«³ najmočnejša, tudi največji nasprotniki pretehtanih normativov. V takih podjetjih naletimo na najbolj vnete zagovornike starega, ki trdijo, da ni treba ničesar spreminjati, ki tarnajo, zakaj neprestane spremembe,

saj vendar nekaj znajo, so izkušeni v organizaciji delovnega procesa. Po njihovem jim je treba preskrbeti samo dobre delavce, ker so zdajšnji slabši od prejšnjih, so polproletarci, prihajajo s kmetov in nimajo pravega odnosa do dela. Če jim ne stojiš za hrbtom, jim vsega ne pokažeš, ne napravijo ničesar. V takih podjetjih je tudi največ sporov zaradi slabih odnosov, v takih podjetjih celo priznavajo: »Res, v odnosih do delavcev je slab, vpije nad njimi, jih zmerja, je pa strokovnjak. Zna organizirati.«

Zdi se mi, da je nesporazum ravno v tem, kaj je dober organizator. Zame je dober organizator tisti, ki najbolje predvidi in preračuna, do česa vse utegne priti, in se potem med izvajanjem čim manj vmešava. Vmešava, pomaga, ureja samo to, kar se je zgodilo nepričakovano, zaradi posega »višje sile«. Ne računa samo z osebnim posredovanjem, s svojimi izkušnjami, sposobnostjo, da se znajde, uredi, izpelje, temveč skuša k organizacijskemu načrtu pritegniti čim več ljudi; vnaprej razdeli naloge in dolžnosti, potlej pa si samo prizadeva, da bi to, kar je že pretehtano, razporejeno, čimbolj skladno potekalo. V tako urejeni organizaciji pa postaja čedalje manj bistveno, kdo je komu nadrejen, kdo podrejen, kajti vsi opravljajo zahtevno delo, so drug drugemu potrebni, so čvrsti delovni zavezniki, ki si pomagajo povsod tam, kjer je potreba največja. Tako čedalje bolj prehajamo v položaj, ko vsakdo opravlja samo svoje delo, ko je predvsem proizvajalec z različno delovno obveznostjo. To je tudi ena od pomembnih sestavin demokracije in proizvodnih odnosov. Tako postavljene naloge proizvajalcev nam bodo s samoupravljanjem pomagale najhitreje odpravljati razlike in nasprotja med umskim in fizičnim delom.

Pri nas so še zmerom ljudje, ki mislijo, da bodo vse težave pri proizvodnem procesu, nizki produktivnosti in rentabilnosti razrešili praktiki, da potrebujemo samo več dobrih, izkušenih mojstrov. Prav gotovo ima mojster praktik pomembno mesto pri organizaciji sodobnega delovnega procesa. Ne more pa biti inspirator, načrtovalec tega procesa, ker mu njegovo znanje (razen izredno redkih izjem) ne dovoljuje, da bi se tehnično, matematično poglobil in izračunal vse činitele, ki vplivajo na dobro planiranje in nemoteni delovni proces. Mojster praktik rešuje predvsem probleme tekoče prakse, proizvodnje, posreduje, kadar še kje kaj zatakne. Včasih je prvi med delavci, najbolje obvlada delo, delovne operacije, najhitreje popravi napako, posreduje pri zastojih, včasih sam opravi nujno delo. Toda vse to ga še ne usposablja, da bi bil zares sposoben organizirati delovni proces na večjem področ-

ju. On je lahko mojster v izvrševanju, toda polpismen v načrtovanju serijskega in sodobnega modernega procesa.

Te, precej ostre besede sem zapisal zaradi tega, ker nam sestava med potrebnimi kadri in njihovo zasedbo, razlika med tem, kakšno strokovnost smo predvideli, kaj potrebujemo, in tem, kako smo to izpolnili, kaže, da ta sestav ne vpliva optimizma.

*Izobrazbene zahteve in zasedba delovnih mest v industriji
Tehnične službe in vodstvo proizvodnje*

Stopnja	Brez strok. izobrazbe priučeni	Nižja strok. izobrazba	Srednja strok. izobrazba	Visoka in višja izobrazba
Zahteve	6,3	22,1	53,0	18,6
Zasedba	17,6	46,0	27,1	9,3

Opomba: Zahteve so prikazane po dejanskih potrebah in ne po pravilnikih, ki postavljajo še višje zahteve! Podatki ankete Zavoda LRS za zaposlovanje.

Zadnje čase pogosto slišimo, da je treba »urediti nagrajevanje strokovnjakov«. Pod to »ureditvijo« pa si različni ljudje predstavljajo različne stvari. Eni mislijo na iskanje meril za nagrajevanje strokovnjakov, drugi, da jim je treba povišati osebne dohodke. Oboje je problem, toda po mojem mnenju še nerazčiščen. Nerazčiščen toliko, ker nismo jasno povedali, kaj si pod tem zamišljamo, kaj še, kako bi to izpeljali.

Nagrajevanje, kot lahko razberemo iz izkušenj, iz tega, kar imamo o tem zapisanega, koliko je razčiščenega, je nesporno velik problem. Če rečemo nagrajevanje strokovnjakov, smo s tem opozorili na težave, in če nismo rekli ob tem nič določnejšega, smo nalogo le preložili na druga ramena.

Strokovnjake lahko »nagrajujemo« tako, da jim zvišamo dohodke. Če smo si v tem še kolikor toliko edini, se vendar že razhajamo: zvišamo za koliko? Pri tem ne mislim na linearno povišanje, temveč na preprosto vprašanje: kaj naj bi bila zgornja meja? Morda bo kdo dejal, da si ta problem izmišljam? Toda resnica je, da je pri nas takoj veliko ljudi zelo nemirnih, prizadetih, ogorčenih, pripravljenih posredovati, če zvedo, da ima kdo visok osebni dohodek. Ne zavzemam se za to, da bi določili zgornjo mejo, kajti z mejami je vedno križ. To vemo Slovenci iz zgodovine. Gre kratko malo za to, ali se bomo pri »visokih« dohodkih najprej vprašali, ali so nastali kot uspeh dela ali pa zaradi različnih mahinacij in

privilegijev posameznikov, podjetja ali ustanove? Zdi se mi, da moramo biti pri tem, kot tudi pri drugih stvareh, dosledni. Če pravimo — nagrajevanje po delu, potem raziskujmo, ali je nekdo res opravil toliko dela, je res ustvaril takšno vrednost, za visok dohodek, ne pa zgolj, koliko je dobil in da je dobil preveč.

To je samo ena od nerazčiščenih težav, ki pa je zlasti v obravnavanju nagrajevanja strokovnjakov zelo pomembna. Druga je v tem, kako nagraditi, za kaj nagraditi? Prav gotovo s poskusi, da bi to delo normirali, izhajajoč s podobnih izhodišč kot pri delu s strojem, ne bomo prišli daleč. Praviloma strokovnjak bolj vpliva na dohodek, nekateri vplivajo na več mestih kot delavci pri stroju in je tako ta vpliv večji in težje ga je meriti. Večina njegovih odločitev pa v končni stopnji vpliva na dohodek. Zato so za nagrajevanje strokovnjakov primernejša merila, po katerih je njihov dohodek odvisen od večanja dohodka, rentabilnosti, produktivnosti, dobička na tistih področjih, na katero strokovnjak najneposredneje vpliva. S službami, na primer z razvojnim oddelkom, bi kazalo sklepati pogodbe za daljše termine, za nekatere strokovnjake pa še ne bomo našli trdnjših meril. Toda ni treba, kar pri nas radi počenjamo, najprej razpravljati o najtežavnejših primerih, temveč začnimo za začetek z lažjimi in potlej, ko bomo že imeli nekaj izkušenj, preidimo k težavnejšim.

Vendar tudi s samim nagrajevanjem, pa naj bo še tako pretehtano urejeno, ne bodo razrešene težave. Pri današnjih notranjih rezervah je mogoče že z manjšimi premiki povečati dohodek. Tudi tega ne kaže zametovati, toda ali naj bomo s tem že zadovoljni? S premijskim nagrajevanjem, z deležem pri splošni rasti dohodka še ne bodo sproščene vse ustvarjalne energije strokovnjakov. Tudi pri tem bi lahko nalteli na skrivanje rezerv, tako kot pri delavcih, ki pogostoma namenoma tiščijo višino normativa navzdol, da bi tako imeli »več zraka«.

Zdi se mi, da je glavno, pridobiti strokovnjake, celo pritiskati na to, da bi organizirali kar najbolj smotrni delovni proces. Ne samo nekaj popraviti, še malo priviti, temveč temeljito raziskati, ugotavljati, preračunavati, kaj je najboljše, najbolj ekonomično, najbolj perspektivno. Jaz sam bi bil za to, da bi dali strokovnjakom za tako opravljeno delo zelo zelo visoke nagrade. Po danih rešitvah pa naj v podjetju začno iskati merila, ki bi zagotavljala in pomagala presegati novo dogovorjene obveznosti. Za začetek, če niso ugotovili drugih meril, pa tudi lahko ovrednotijo dosedanje delo in uspehe kot

osnovo, kot normativ 100. Vendar začasno, z jasno željo, kako vztrajno si je treba prizadevati, da bi neprestano povečevali tako delovne rezultate kot zasluzke.

Ne bi želel ovreči mnenja, da nekatere, ali večino naših strokovnjakov slabo nagrajujemo, da se zato ozirajo po dopolnilnih delovnih razmerjih, po zaposlitvi v tujini. Le da spodbuden sistem nagrajevanja ni samo v višini dohodka. Višina nam omogoča, da nekoga privabimo, da se zaradi vabljive višine odloči in gre, ko konča šolo, v tisto delovno organizacijo, ki mu ponuja višji dohodek, da zaradi tega tudi zapusti delovno organizacijo ali v njej ostane. Toda to je samo vzrok, pogoj, da nekdo pride ali vztraja, da dela po svoji »vesti« ali delovni navadi. Zdi se mi, da se ljudje na višji dohodek kmalu »privadimo«, da nam sama višina ne nalaga vedno tudi najbolj intenzivnega dela, rezultatov, da nas »mirujoča« višina uspava in smatramo dohodek kot nekaj popolnoma razumljivega za naše delovne rezultate. S tako oceno sem seveda »subjektivni« faktor zelo ponižal, morda za koga tudi proizaično materializiral. Toda če gradimo sistem, če hočemo kar najvišje rezultate, potem bi po mojem mnenju kazalo izhajati iz tistih ocen in spoznanj, ki upoštevajo večino, tipičnost, ne pa izjemnost. Zato je zame dober tak sistem nagrajevanja, ki spravlja v zelo prožno odvisnost dohodek in uspeh, ki ne zagotavlja prevelike stalnosti, temveč z merili neprestano spodbuja in tudi nagrajuje, najvišje, najboljše. To najboljše pa ne iztrgano iz celote, iz celovitega delovnega procesa, temveč povezano, skladno, merjeno seveda, kolikor je le mogoče, posamično, a vedno upoštevajoč tudi največje možne dosežke skupine, enote, celotnega podjetja.

Hkrati se vprašujemo: zakaj bi bilo vodstvenim kadrom toliko do tega, da bi nenehno proučevali, izboljševali organizacijo dela, tehnologijo, transport, usklajevali proizvodni proces, natančno planirali vsakdanje operacije, surovine, delovna orodja, če tega od njih ne zahtevamo? Mi seveda vse to pričakujemo, največji idealisti to predpostavljajo, češ da to vendar spada k stvari, da je to dolžnost vsakega inženirja, tehnika, ekonomista, saj je vendar za to strokovno usposobljen, zato tudi prejema večje dohodka.

Slaba stran človekovega značaja je tudi v tem, da si vsak posameznik razen častnih izjem ne prizadeva, da bi prosto-voljno več naredil. Napravi več, če je k temu prisiljen ali če pričakuje od tega neko zadoščenje. Bodisi materialno, bodisi tudi moralno. Zadnji premiki in iskanja v socialističnih državah kažejo, da so tudi tam začeli iskati materialne spodbude, da si ne obetajo oziroma ne dosegaajo pričakovanih

ekonomskih uspehov samo s tem, da razpisujejo tekmovanja in pišejo, da je delo v socializmu stvar »časti, slave in junštva«. To spoznanje je cilj. Lahko tudi pomembna sestavina pobude za večja prizadevanja, je pa premalo za izhodišče.

Vsa ta prizadevanja za boljšo organizacijo ne smejo biti zgolj enkratna akcija. Če so v podjetju odkrili napake, izboljšali organizacijo, potem jih to obvezuje, da poslej bolje delajo. Če doslej tega niso spoznali, potem kratko malo ne vedo za boljše. Če pa smo to odkrili, postaja to čedalje bolj obveznost, ki nalaga več dela. In če strokovnjaki tega ne napravijo iz različnih razlogov, bodo v podjetjih tavalni v krogu, se jezili, lahko si tudi prizadevali na nepravilnih mestih, toda uspeh ne bo posebno velik. Prav zato je v interesu združenih proizvajalcev, da drug na drugega, enota na enoto pritiskajo in tudi nagrajujejo vse dobre rešitve in uspehe. Toda, kot sem že omenil, tako, da skušajo čimprej ugotoviti, kaj bi morali narediti, kaj bi lahko, kako je treba napraviti, ne pa da čakajo na to kot »proces«, ki bo pač nekoč v prihodnosti težave odpravil. *Tudi procese je treba obvladovati.*

Podobno je z nekaterimi delovnimi mesti v režiji, ki naj bi bila po nekaterih ocenah ena izmed najbolj šibkih plati nagrajevanja po delu. Ni bistveno, ali bomo našli za vsakogar v režiji normativ, s katerim bomo natančno določili, kaj mora v delovnem dnevu napraviti, da dobi tak ali drugačen dohodek, ker bi spričo različnih opravil, včasih tudi zaradi nujnega čakanja, zabredli v hude nadrobnosti. Upoštevati bi morali vse preveč okoliščin, na katere bi delavci pokazali in tudi dokazali, da so bile ovira za izpolnitev normativov. Važnejše kot to je (čeprav je za tista mesta, kjer gre za precej kontinuirano delo, kjer je enostavneje določiti in meriti rezultate, še potrebno iskati merila), da natančno raziščemo, določimo, kakšno režijo pri danem proizvodnem procesu potrebujemo.

Prav zato ne kaže kazati na režijo kot na nujno zlo, temveč jo je treba obravnavati kot sestavni del proizvodnega procesa. Ni šibka plat režije v tem, ali je delo normirano (tu mislim predvsem na sedanje normative), temveč v tem, ali je natančno preračunana, ali je potrebna prav takšna režija, ali ni v nji odvisnih delavcev. Toda odvisno število delavcev je problem, ki zadeva celotno delovno organizacijo. Zato tega ne kaže jemati matematično, številčno. Morda so v nekaterih oddelkih presežki kot rezerve, drugod pa skoparimo, zlasti če je treba nastaviti strokovnjake.

Kako nemogoče ali nesmotrno je govoriti o klasičnih normah, ali o normah, ki so pri nas v navadi, v sodobnem in-

dustrijskem procesu, naj ponazori nekaj primerov. Kako individualno normirati delo na tekočem traku, ko posameznik ne more presegati normativa hitrosti tekočega traku? Pri delu na tekočem traku je važno, da nihče ne proizvaja manj kakor skupina kot celota, ali da ne povzroča zaradi slabe kvalitete dela škode, popravila in s tem manjše vrednosti proizvodnje. Kolikor bolj je delovni proces mehaniziran, tehnologija izpopolnjena, zaključena, kolikor natančnejše je planiranje proizvodnje, toliko bolj proizvodni ritem zahteva izpolnjevanje normativov. Ti normativi, ki postajajo bolj skupinski, tudi bolj zavezujejo posameznega proizvajalca, ki je nepogrešljiv člen v verigi dela, delovnih opravil, kajti z vse večjo delitvijo (kakor se čudno sliši) postaja delovni proces tudi vse bolj celovit. Celovit v tem smislu, da zahteva od posameznika nivo storitve, da vsako občutno zmanjševanje bolj prizadene celoto, kot je to bilo v tehnično manj razviti manufakturni proizvodnji. Kolikor bolj zaključen delovni proces je opravljal delavec, toliko manj je bil odvisen od drugih. Če je recimo en sam delavec izgotovil proizvod, je bilo od njega odvisno, koliko proizvodov je napravil v osmih urah. Pri izpopolnjeni tehnologiji pa je proizvodnja enakega proizvoda razdeljena na recimo petnajst delovnih operacij. In kakor je bilo prej odvisno od enega delavca, koliko bo napravil, je v novih pogojih odvisno to od petnajstih delavcev. Če pa to ni povsem zaključena delovna operacija, postaja produktivnost odvisna od petdesetih, stotih delavcev. Posameznik, ki bi tu iz kakršnihkoli razlogov proizvajal izpod nivoja te celote, prizadene s tem celoto. In tako ni več samo posameznik zainteresiran, koliko bo napravil, ni več samo od njega odvisno, temveč od skupine. Kvalitetam delavca v manufakturni proizvodnji: delovni usposobljenosti, marljivosti, prizadevnosti se pridružujejo še nove: smisel za organizacijo, za kolektivno delo, za skladnost proizvodnega procesa.

Napravimo za ponazoritev samo majhen preskok. V kapitalizmu imajo pri določevanju individualnih normativov že bogate izkušnje. Od prvih Taylorjevih poizkusov, ki je začel znanstveno proučevati in normirati delo posameznika, je minilo že sedemdeset let. Od takrat je bilo marsikaj ovrženega, a tudi izboljšanega. Navzlic vsem tem poizkusom pa imamo tudi obilo primerov, ko mimo individualnih zahtev postavljajo tudi skupna merila nagrajevanja. Zakaj skupna, če je mogoče meriti, nagrajevati vrednost delovne sile posameznika? Zato, ker so mimo teh obvez in mer važne v sodobni proizvodnji še nove prvine. Skladno delo skupine, ki se mora tudi sama čim bolje organizirati. Vrednost ni več samo šte-

valo, temveč »pravo« število, planirano število, kvaliteta, vsi novi izkoristki, ki jih z normativi ni mogoče ali ni več racionalno meriti. Tako tudi v kapitalizmu prihajamo do meril združenega dela.

Ce bi iz vseh teh razmišljanj izrazilo praktične narave, iz poizkusov pokazati, opozoriti na nekatere probleme nagrajevanja, zlasti pa možnosti za večjo rast produktivnosti, povzel nekatere zaključke, bi opozoril na naslednje:

Komunisti, vodstva sindikatov, samoupravni organi, tudi številni proizvajalci so si edini v tem, da v podjetjih še imamo notranje rezerve, da imamo še obilo možnosti, da povečamo produktivnost, dohodek, da skratka dosežemo boljše gospodarske uspehe. Načinov, kako te rezerve izkoristiti, je več. Zdi pa se mi, če to povezujemo z nagrajevanjem, z delitvijo, da moramo vzporedno s tem, pred tem, *neprestano proučevati in izboljševati proizvodne procese, organizacijo dela, tehnologijo, proizvodne možnosti in uspehe* posameznika. Ponovno bi rad opozoril, da si ne smemo delati prevelikih utvar, da bo samo sistem delitve, »pravična« razdelitev ustvarjenih sredstev tudi najboljša pot k večjemu ustvarjanju. Mimo tega, kar nam mogoče zamegljuje jasnejši pogled, ker predpostavljamo, da se bo vsak posameznik potrudil, je treba *ugotavljati, pomagati, da bo njegov trud čimbolj smotrno, poraba energije manjša, uspehi pa večji*. Proučevanje tega je zahtevno delo, vsakdo, tudi skupina proizvajalcev mu ni kos. Skupina, enota, posamezniki bodo ugotovljeno tudi izpopolnjevali, marsikaj tudi izboljšali, ne morejo pa tega napraviti tako, da bi enostavno rekli: »Vsi si bomo prizadevali, vsak na svojem delovnem mestu.« Nikar s temi nalogami odlašati, ne jih prepuščati času, izkustvom. Lotiti se jih je treba takoj, z jasno zavestjo, da njihovo uresničevanje ne bo enkratna akcija, temveč neprestana, nikoli povsem do kraja izpeljana naloga. Prav tako, kot je treba proučevati merila nagrajevanja, prav tako je treba proučevati tudi proizvodne procese, možnosti, mesto in vlogo posameznega proizvajalca in skupine, enote, da bi dosegli čim boljše izkoriščanje vseh zmogljivosti in s tem čim več sredstev za delitev.

Toliko v tem prispevku. V naslednjih bom poizkušal zapisane ugotovitve in mnenja primerjati s prakso in izkušnjami v delovnih organizacijah.

VINKO TRINKAUS

Še o dijaških domovih

V prvem članku z naslovom »Problemi dijaških in vajenskih domov« — v številki 3/65 Teorije in prakse — tale je njegovo nadaljevanje in dopolnitev — sem skušal v skopih obrisih orisati bedni materialni položaj dijaških in vajenskih domov. Snov današnjega članka pa bo predvsem materialni položaj gojencev samih in pozitivni vpliv doma na učni uspeh in družbeno angažiranost gojencev.

Najprej pa bi rad dal nekaj pripomb v zvezi s člankom tov. M. Domanjka, priobčenim v lanski 6. številki Teorije in prakse. Tov. Domanjko je že takoj uvodoma zavzel zelo jasno stališče do mojega članka. Tako smo že na začetku zvedeli, da sem bil »ne docela točen«, neobjektiven, kar dvakrat, da sem preveč posploševal itn. Mislim, da bi bilo dosti boljše, če bi tovariš, namesto da je ponavljal v bistvu isto trditev, raje to nekoliko konkretiziral in popravil moje napake, ker s tem razglašanjem, da sem orisal nerealno stanje, še ni ničesar dokazal. No, česar ni naredil on, bom naredil jaz. Oglejmo si tole misel iz njegovega članka: »Navajam ugotovitve, ki veljajo predvsem za ljubljanske domove, čeprav sem povsem prepričan, da je enaka prizadevanja in uspešnosti mogoče ugotoviti tudi v drugih domovih v Sloveniji« (str. 984). Kaj nam tov. Domanjko ponuja kot dokaz za upravičenost take posplošitve? Svoje popolno prepričanje in nič več. Vendar pa v njegovem članku kasneje spet neprestano naletimo na prepričevanja, da ne smemo preveč posploševati. Morda nam bo ta njegov boj proti »splošnemu« nekoliko jasnejši, če si ogledamo, kako pojmuje to splošno: »Razumljivo je, da tudi tega ne smemo posploševati, čeprav imamo v Ljubljani en sam primer, da te zadeve v celoti ugodno ureja ustanovitelj« (str. 985). Splošno naj bi torej bilo le absolutno splošno, splošno, ki ga potrjujejo vse posameznosti brez izjeme. Mislim, da ni primerno, če bi zdaj začel razlagati dialektiko. Nekaj je gotovo: za tako splošnostjo pretendira malokdo, pa vendar so splošne sodbe, splošni pojmi zelo pogosto v rabi. Tudi vsi

znanstveni zakoni, ki imajo splošno obliko, niso postavljeni na podlagi vseh primerov, niti ne veljajo za vsak primer. V takem smislu je bilo tudi moje posploševanje, še več, to splošnost sem omejil le na ljubljanske domove.

Poglejmo še, kakšna je konkretna kritika tov. Domanjka, in to edini primerek. »Uvod Šterove razprave o vlogi domov je zelo jasen in temeljit ter bi mu dodal le eno misel« (str. 983). Če je nekaj temeljito, ne rabi dopolnitve, ali pa ni temeljito. Ta nesmiselna trditev nam postane še bolj očitna, ko vidimo, v čem je ta dodatna misel: dom je »vzgojna institucija«. Verjetno ni potrebna posebna nadarjenost za ugotovitev, da to ni bistveno drugačna misel, kakor moja trditev o specifični domovski vzgoji. Ker mislim v nadaljevanju članka nekaj več spregovoriti o domovski vzgoji, bi tu omenil le eno misel. Tov. Domanjko trdi, »da smo v bližnji preteklosti storili prav vse ter... dokazali vzgojni namen domov« (str. 983). Če bi bilo to res, potem bi verjetno to njegovo početje (pisanje članka) bilo nepotrebno in nesmiselno. Če danes ni nikogar več ali pa so zelo redki, ki bi trdili, da naj bo dom le »poceni mladinski hotel« (vendar ne zato, ker danes ni več niti poceni, hotel pa še nikdar ni bil), pa vendar tako mnenje, naj bi bil internat le »rentabilen obrat družbene prehrane«, izhaja iz ravnanja premnogih. Da, premnogih, ker sicer domovi danes ne bi bili v takem stanju, kakor so.

Vzrok za nerealnost tako javne tribune o domovih¹ kakor mojega članka, najde tov. Domanjko v zelo »prizadetem« in »preveč osebnem« prikazovanju. Vendar »očitati številkam« subjektivizem je prava redkost. Toda, zakaj se s tem srečujemo prav tu? Pri »pedagogih« in drugih, ki zavračajo zahteve mladine, je zelo pogosta in priljubljena fraza, da so nerealni, da pretiravajo, da gledajo preveč enostransko itn. Ne bom trdil, da v tem ni nič resnice, samo pri tem ne smemo pozabiti, da to niso samo napake mladine. Nedvomno bi bil učinek te javne tribune manjši, kritike pa večje, če trditve ne bi bile tolikanj podprte s številkami in drugimi podatki. Če so se organizatorji tega zavedali ali ne, mislim, da je bilo tako, če hočete numerično, in osebno podajanje stanja zelo uspešno. Kako imajo nekateri že vnaprej pripravljen odgovor mladini, da ni objektivna, dokazuje zlasti lepo tov. Domanjko, ki kljub skoraj golemu naštevanju dejstev — ki jih ni nihče zanikal — še zmeraj pristavlja: niste realni!

¹ Javno tribuno o dijaških in vajenskih domovih sta organizirala OK ZMS Ljubljana in ObK ZMS Ljubljana-Center septembra 1964.

Še nekaj besed o prizadetosti. Mislim, da to ni nobena negativnost. Saj je prav prizadetost vir delovanja, vzrok vsakemu moralnemu dejanju — seveda lahko tudi nemoralnemu. Sicer pa sploh ne vem, kako naj bi gojenci svoje probleme obravnavali drugače kakor prizadeto. Če ne bi bili prizadeti, jih verjetno sploh ne bi obravnavali. Seveda so lahko prizadeti in doživljajo pomanjkljivosti in napake domov tudi drugi, ki niso v položaju gojenca. Vendar je njihova prizadetost povsem drugačna kakor gojenčeva; nekateri jo blagoslovijo s svojim razumevanjem, drugi pa jo vsak dan čutijo. Drugačna je prizadetost nekega uradnika, ki svojo prizadetost zaklene v predal, ko gre iz službe, ali koga drugega, ki pozabi na bedni položaj gojenca, ko je prebral članek, kot pa gojenca, ki ves dan zre v oguljene klopi, gole stene in žalostne postelje. Vsega tega se v celoti lahko zave le tisti, ki je to sam doživel. Temu se tudi ni potrebno sklicevati na svoje razumevanje mladine ter se globoko in zamišljeno sklanjati nad sicer žalostnim dejstvom, zakaj gojence toliko privlačijo zeleni parki, ulice z neonskimi reklamami in ne nazadnje »prijetne«
gostilniške sobe.

Dom le za revnejše dijake?

Spoznanje ali sposobnost spoznanja je v veliki meri odvisna tudi od stopnje izobrazbe. Sposobnost spoznanja je zlasti važna z vse večjo možnostjo, da vsak posameznik vpliva na družbena dogajanja, kar mu omogočajo razne oblike samoupravljanja.

Naša družba si danes prizadeva, da bi vsak imel enake možnosti za izobraževanje, ne glede na njegov socialni, materialni in ne nazadnje tudi geografski položaj. Žal naše ekonomske sposobnosti niso take kakor naši humanistični nazor. Vendar to ne pomeni, da ne bi mogli storiti več, kakor smo. Materialni faktorji so zato še zmeraj najpomembnejši pri odločanju števila socialnega izvora prihodnjih strokovnjakov, šele nato pride sposobnost, ki bi dejansko morala biti prva in najvažnejša. Lahko trdimo, da so štipendije in razne druge oblike pomoči šolajočim se kadrom poizkus izenačevati možnosti, nikakor pa ne moremo trditi, da je ta pomoč zadostna.

V nadaljevanju si bomo ogledali nekatere zgodovinsko pogojene faktorje in njihov vpliv na šolajočo se mladino, prav tako pa, kako vplivajo faktorji, s katerimi skušamo te

razlike ublažiti, na učni uspeh in družbeno angažiranost srednješolcev. Kateri so ti faktorji? Socialni izvor, premoženjsko stanje, višina štipendije in prebivanje v domu. Prvi dve okoliščini sta zelo med seboj povezani in odvisni, sicer pa izrazito zgodovinsko pogojeni. Drugi dve pa naj bi funkcionirali kot regulatorja neenakih študijskih možnosti. Štipendija je gotovo eno tistih področij, ki še precej zaostajajo za družbenim razvojem na drugih področjih (nagrajevanje po delu, samoupravljanje). Dom pa je pri nekaterih nujen pogoj, pri drugih le normalizacija razmer, redkim pa je samo vzgojna institucija. Za indikatorje, s katerimi naj bi merili vpliv teh faktorjev, pa sem vzel tele tri: učni uspeh, funkcije v družbeno-političnih organizacijah in organih samoupravljanja ter udeležbo na mladinski delovni akciji (v brigadi).

Podatki so rezultat ankete, ki je bila opravljena v drugem polletju šolskega leta 1964/65 na štirih šolah in v štirih domovih v Ljubljani. Anketiranih je bilo skupno 405 dijakov, od tega 214 v domovih, 191 pa na šolah.

Poglejmo najprej, kakšna je struktura anketirancev glede na te faktorje. Glede na socialni izvor je struktura takale:

Tabela I.

Biva	Socialni izvor			
	delavski	kmečki	uslužbenski	drugi
Zunaj doma	32,0	10,4	55,8	1,5
V domu	42,0	19,1	35,9	2,8
Povprečno	37,4	15,1	45,0	2,2

Težavnost ugotavljanja višine dohodkov je znana stvar, kakor tudi izračunavanje njihove realne vrednosti, zato tega ne bom ponavljal. Strukturo glede na premoženjsko stanje anketirančeve družine sem sestavil tako, da sem vzel absolutne zneske, ne glede na druge faktorje (število neprekrbljenih otrok, kraj bivanja itn.), pri kmetih pa sem za kriterij vzel *velikost posestva*, čeprav ima tudi to svoje pomanjkljivosti (enaka površina različne kakovosti in v različnih geografskih položajih lahko pomeni precejšnjo razliko — različna diferencialna renta).

Tabela II

Kraj bivanja	Dohodki					
	do 25.001	od 25.001 do 40.001	od 40.001 do 50.001	od 50.001 do 60.001	od 60.001 do 80.001	nad 80.001
Zunaj doma	6,6	19,8	22,5	17,8	20,5	12,5
V domu	11,3	30,0	17,3	14,0	15,3	11,9
Povprečno	8,9	24,9	19,9	15,9	17,9	12,2

Kraj bivanja	Dohodki — posestvo			
	do 5 ha	od 5—10 ha	nad 10 ha	ostali, ne ve
Zunaj doma	28,5	28,5	42,8	8,8
V domu	38,2	20,6	41,1	14,0
Povprečno	35,4	22,9	41,6	11,6

V prvih dveh kategorijah je večji odstotek v domu, medtem ko je v vseh drugih kategorijah višji odstotek zunaj doma. To pomeni, da so dijaki v domu relativno manj premožni kakor pa tisti zunaj doma. Delno gre ta razlika

Tabela III.

Kraj bivanja		Dohodki					
		do 25.001	25.001 40.001	40.001 50.001	50.001 60.001	60.001 80.001	nad 80.001 ne ve
Delav. izvor	zunaj						
	doma	17,2	22,5	29,3	12,0	12,3	1,7 3,4
	v domu	18,8	38,8	14,4	10,0	8,8	1,1 7,7
	povpreč.	18,2	32,4	20,2	10,8	10,8	1,3 6,0
Uslužb. izvor	zunaj						
	doma	—	13,8	17,8	19,0	22,7	17,7 6,9
	v domu	—	17,9	16,7	15,5	19,4	21,9 7,9
	povpreč.	—	16,6	16,8	17,9	21,3	19,6 7,5

na račun različnega odstotka dijakov iz delavskih in uslužbenskih družin v domu in zunaj njega. Ta dva faktorja — socialni izvor in premoženjsko stanje — sta tesno medsebojno povezana in pogojena drug z drugim (glej tabelo 3):

Toda tudi, če upoštevamo ta faktor, še zmeraj lahko ugotovimo, da so v domu v poprečju dijaki iz revnejših družin. To nam lahko potrdi tudi struktura kmečkih dijakov.

Ena izmed domnev je bila tudi, da bo štipendija vplivala na dejavnost anketirancev. Višja štipendija naj bi pomenila večjo zavzetost in intenzivnost pri delu, ali boljši uspeh naj bi pomenil višjo štipendijo.

Tabela IV.

Kraj bivanja	Višina štipendije				
	do 10.001	10.001 12.501	12.501 14.501	14.501 16.501	nad 16.501
Zunaj doma	21,1	24,4	27,2	19,2	8,4
V domu	14,0	18,3	23,0	26,6	16,8
Povprečno	17,0	20,7	24,7	23,4	13,8

Štipendije gojencev so torej višje, kakor so štipendije tistih, ki niso v domu. Tudi odstotek štipendistov je v domu večji (v domu je 66,3% štipendistov, zunaj doma pa 57,4%).

Materialna selekcija namesto selekcije po sposobnostih

Oglejmo si najprej, kako socialni izvor vpliva na učni uspeh (glej tabelo V.). Če pogledamo učni uspeh v celoti in majhne razlike sumiramo, lahko vidimo, da imajo najboljši uspeh dijaki kmečkega izvora, malo zaostajajo dijaki iz delavskih družin, bolj pa se oddaljujejo od teh dveh dijaki uslužbenskih staršev. Tudi pregled rezultatov ob polletju nam pokaže isto. (V nekaterih pogledih je uspeh ob polletju še bolj natančen pokazovalec dijakovega dela, ker pridejo pri njem manj do veljave razni motivi, ki se zlasti močno pokažejo proti koncu šolskega leta: obljubljene nagrade, bojazen pred izgubo štipendije, instrukcije itn.). Še več: razlike so pri njem še večje in zato očitnejše. Hkrati s tem in v potrditev tej razvrstitvi je tudi padec ob polletju, ki je največji pri dijakih uslužbenskega izvora, nato delavskega, najmanj pa pri dijakih kmečkega izvora. Ta razlika med končnim uspehom in ob polletju nam pokaže

Tabela V. Vpliv socialnega izvora na učni uspeh
(v odstotkih)

Socialni izvor		Šolski uspeh									
		nezadosten		zadosten		dober		prav dober		odličen	
		konec šol. leta	ob polletju	konec šol. leta	ob polletju	konec šol. leta	ob polletju	konec šol. leta	ob polletju	konec šol. leta	ob polletju
Delavski	popreč.	1,3	13,5	—	2,0	67,6	68,9	29,0	15,5	2,0	—
	ni v domu	—	20,6	—	1,7	74,1	67,2	22,4	10,3	5,4	—
	je v domu	2,2	8,8	—	2,2	63,5	70,0	33,3	18,8	1,1	—
Kmečki	popreč.	1,6	10,0	5,0	3,3	53,3	60,0	25,0	25,0	15,0	1,6
	ni v domu	—	21,0	10,5	5,2	52,6	52,6	31,5	21,0	5,2	—
	je v domu	2,4	4,8	2,4	2,4	53,4	63,4	21,9	26,8	19,5	2,4
Uslužben.	popreč.	1,1	23,0	6,1	2,8	65,6	60,1	24,6	13,5	2,2	0,5
	ni v domu	1,9	26,7	8,9	1,9	70,2	60,3	18,7	10,8	—	—
	je v domu	—	18,1	2,7	3,8	59,7	59,7	32,5	16,8	5,2	1,2

tudi, kakšna je kontinuiteta intenzivnosti dela ali kakšen je obseg kampanjskega dela pri različnih dijakih.

Dom najbolj pozitivno vpliva na dijake iz uslužbenških družin, potem na dijake kmečkega izvora, medtem ko je vpliv na dijake delavskega izvora skoraj nepomemben. Morda je presenetljiv slab učni uspeh dijakov iz uslužbenških družin. Zaradi miselnosti in materialnega položaja teh družin bi pričakovali ugodne rezultate. Verjetno pa se ti dijaki ne lotijo študija s tako odgovornostjo in prizadevnostjo kakor drugi ali pa se za tak poklic sploh niso odločili po lastni presoji, jih zato tudi ne veseli in tudi zanj niso dovolj sposobni. Znano je, da je v vsej strukturi prebivalcev uslužbencev znatno manjši odstotek kakor delavcev in kmetov, v strukturi dijakov pa je ravno nasprotno. Iz tega lahko sklepamo, da se iz delavskih in kmečkih družin šolajo verjetno le najsposobnejši, iz uslužbenških pa tudi precej nesposobnih.²

Rezultati ankete so povsem ovrgli hipotezo, da se z višino premoženjskega stanja, vsaj do neke višine, veča tudi učni uspeh. Razlike med posameznimi kategorijami sicer so, vendar ne kažejo na nobeno zakonitost.

² Mnogi vidijo prav v tem dejstvu enega izmed poglavitnih vzrokov za tako velik pomanjkanje na univerzi (tu je odstotek študentov uslužbenškega izvora še večji).

Nekoliko nepričakovano majhen vpliv na učni uspeh ima tudi štipendija (tabela VI), saj je skoraj edina prednost štipendistov pred neštipendisti za 10% več prav dobrih. Enako je, če primerjamo rezultate ob polletju, le da se zdaj ta razlika pokaže v razredu nezadostnih, kjer je seveda pomembnejša. Dom in štipendija pozitivno vplivata na učni uspeh, zato bi pričakovali, da bosta združena dala še boljše rezultate. Malenkostna razlika med štipendisti in neštipendisti v domu pa to negira. Najboljši uspeh imajo torej štipendisti v domu, nato dijaki, ki nimajo štipendije, a so v domu, za njimi se uvrščajo štipendisti, ki niso v domu, najslabši učni uspeh pa imajo dijaki, ki nimajo štipendije, niti niso v domu. Če naredimo diferenciacijo med štipendisti, pa vidimo, da z višino štipendije (razen v najvišji kategoriji) učni uspeh počasi narašča, padec ob polletju pa je zmeraj manjši.

Tabela VI.

Štipendija	Biva	Šolski uspeh									
		nezadosten		zadosten		dober		prav dober		odličen	
		konec šol. leta	ob polletju	konec šol. leta	ob polletju	konec šol. leta	ob polletju	konec šol. leta	ob polletju	konec šol. leta	ob polletju
Nina	ni v domu	3,5	32,4	5,1	1,1	79,2	57,2	11,4	9,0	1,2	—
	je v domu	2,6	15,2	1,5	1,5	59,7	66,6	26,6	15,2	8,5	1,5
Ira	ni v domu	—	17,5	4,8	2,8	63,4	70,1	27,8	13,4	1,9	—
	je v domu	0,7	9,8	1,4	3,5	60,5	65,4	30,9	21,1	5,9	0,7

Socializacijska vloga domov

Vpliv omenjenih štirih faktorjev si oglejmo še na dveh pokazovalcih: na funkcijah v družbeno-političnih organizacijah in organih samoupravljanja ter na udeležbi pri delovni akciji. Ta dva faktorja lahko pomembno dopolnita že dobljeno sliko vpliva materialnih faktorjev na dijaka, ker sta s področja, ki ni obvezno, s področja, na katerem se ne aktivizirajo vsi, ker tudi ni povezano z njihovim nadaljnjim šolanjem. Merjenje te dejavnosti je pomembno tudi zato, ker vpliva nanjo manj dodatnih motivov kakor pri učnem uspehu. Ne nazadnje se v družbenem življenju prav ta dva indikatorja zahtevata in upoštevata kot merilo zavesti in podružbljenosti. Pomanjkljivost tega kvantificiranega mer-

jenja človekovega delovanja pa je nedvomno v tem, da ne pokaže kakovosti in intenzivnosti ter obsega tega delovanja, kar pa je mnogokrat bistvenega pomena. Če to še posebej velja za funkcije, pa se je vendarle potrebno zavedati, da vsaka funkcija terja določen čas, pripravljenost za delo, da kaže tudi mnenje kolektiva o posamezniku, ki mu neko funkcijo zaupajo itn., čeprav to seveda ne velja v vseh posameznih primerih.

Največ funkcionarjev je med dijaki uslužbenskega izvora (29,2%), potem med dijaki iz delavskih družin (25,8%), precej pa se od njih oddaljujejo dijaki kmečkega izvora, saj jih je funkcionarjev le 6,6%. To je prav gotovo pomembna razlika, zlasti še zato, ker je odstotek funkcionarjev splošno majhen.

Dom vpliva pomembneje na povečanje števila funkcionarjev le pri dijakih uslužbenskega izvora, saj je njihov odstotek v domu večji kar za 14,7 ali, drugače povedano, v domu je skoraj še enkrat več funkcionarjev. Nekoliko drugačna je razvrstitev, če primerjamo samo dijake, ki niso v domu, potem je največ funkcionarjev iz delavskih družin (23,8%), potem šele iz uslužbenskih (17,8%), medtem ko se položaj dijakov kmečkega izvora ne spremeni bistveno (5,2 %).

Premoženjsko stanje družine ne vpliva na družbeno aktivnost dijakov.

Kako pa štipendija vpliva na opravljanje funkcij? Med štipendisti je za približno 6% več funkcionarjev, kakor pri neštipendistih. Poleg tega pa je pri štipendistih tudi za približno 20% več takih, ki imajo tudi po dve in več funkcij. Če oba kriterija združimo (dom in štipendijo) in nato naredimo vrsto, dobimo spet enak vrstni red kakor pri učnem uspehu, le da je razmerje drugačno: najaktivnejši so štipendisti v domu, nato neštipendisti v domu, za njimi pa se uvrščajo štipendisti in nato neštipendisti, ki niso v domu. Poglejmo še dom kot samostojen indikator. V domu je skoraj za četrtno več funkcionarjev in ti imajo tudi po več funkcij.

Tabela VII.

Biva	Število funkcij			
	nobene	eno	dve	tri in več
Izven doma	82,8	85,2	5,8	8,8
V domu	75,7	71,1	19,2	9,6

Verjetno pa bi se pozitivnost doma še bolj pokazala, če bi temu vprašanju posvečali večjo pozornost, to pa bi lahko dosegli z višjo strokovnostjo ali vsaj z ustrezno izobrazbo vzgojnega kadra. Zakaj neustrezen kader se orientira predvsem na najvažnejšo dejavnost dijakov, to je učni uspeh — čeprav niti tu ne morejo storiti toliko, kakor bi lahko strokovno primeren kader.

Daljše bivanje, življenje in delovanje v domu s svojo specifičnostjo gotovo pusti na osebnosti neke posledice in spremembe. Pomembno je, da dijak v praksi spozna, da lahko pričakuje svoj uspeh, ne da bi pri tem kršil družbene norme, le s smiselno vključitvijo v družbo, katere aktivni oblikovalec naj bi bil tudi sam. Da so uspehi dijakov v domu predvsem rezultat socializacije osebnosti, njenega zavestnega spoznanja, ne pa boljšega razmerja v času in bolj-ših možnostih, nam najzgovorneje priča udeležba na mladinski delovni akciji, ki je prostorsko in časovno od doma ločena. Gojencev je bilo v brigadi 12,6%, dijakov, ki niso v domu pa le 5,5%, torej več kakor še enkrat manj.

Kakšen pa je vpliv drugih faktorjev na udeležbo v brigadi? Vpliv socialnega izvora je zelo pomemben. Na delovni akciji je bilo največ dijakov iz delavskih družin (13,5%), potem iz uslužbenskih (9,5%), veliko manj pa je bilo dijakov kmečkega izvora (1,6%). Dom vpliva pomembneje edino le na dijake uslužbenskega izvora, saj jih je bilo kar štirikrat več na delovni akciji kakor tistih, ki niso v domu (v domu 13,8%, zunaj doma pa 2,9%).

Vpliv štipendije je manjši kakor vpliv doma in socialnega izvora. Razlika med štipendisti in neštipendisti je le 5,1%. Vendar pa ta razlika hkrati pomeni, da se je štipendistov po odstotkih še enkrat več udeležilo brigade. Dom zopet vpliva le na štipendiste (22,5% v brigadi, pri drugih pa približno 7%). Z višino štipendije narašča tudi odstotek brigadirjev (od 7,1% do 17,6%) ali, natančneje, narašča le pri štipendistih, ki niso v domu, medtem ko je pri gojencih odstotek konstanten (približno 15%).

Naj zdaj povzamem temeljne ugotovitve. Socialni izvor, dom in štipendija imajo tako, kakor se je pričakovalo, vpliv na rezultate dela srednješolcev, ne pa tudi premoženjsko stanje družine. Sicer pa bolj vplivajo na družbeno aktivnost kakor na učni uspeh. Tudi razlike v intenzivnosti, s katero vplivajo posamezni faktorji, so tu večje. Če premoženjsko stanje družine ne vpliva na delovanje dijakov, pa drugi zgodovinsko vezani faktor, socialni izvor, vpliva zelo pomembno, zlasti pa na družbeno angažiranost. Na različnih

področjih pa ima različne posledice. Dijaki delavskega izvora so pokazali dobre rezultate tako na strokovnem področju kakor na družbenem; dijaki iz uslužbenskih družin pa so precej družbeno angažirani, a imajo slabše rezultate pri učnem uspehu; dijaki kmečkega izvora pa imajo pomembnejše rezultate le pri učnem uspehu.

Vpliv doma je pomemben, nekoliko manj pa štipendije. Dijaki v domu imajo skoraj povsod boljše rezultate, zlasti pomemben pa je vpliv doma na dijake uslužbenskega izvora, pri učnem uspehu pa na neštipendiste, medtem ko pri družbenem angažiranju bolj vpliva na štipendiste. Toda dom ni pomemben le zato, ker pozitivno vpliva na rezultate dijakovega dela, ampak tudi zaradi socialne in premoženjske strukture, ki je v domovih. Prav zato bi dve stvari v domu zahtevale čimprejšnjo realizacijo: prvič bi z družbeno pomočjo morali zagotoviti tak znesek oskrbovalnine, ki bi omogočal še večji dotok prav dijakov, ki so najmanj premožni. Drugič pa bi bilo zopet z družbeno pomočjo potrebno še naprej pospeševati in poglobljati tiste specifičnosti teh ustanov, ki omogočajo pomembne dosežke in opravičujejo družbeno spodbujanje.

Za dijake se živiljenjski stroški ne večajo?

Če smo s to analizo nekatere trditve postavili na trdnjše temelje, pa vendar problema s tem nismo rešili, pač pa so nam nekateri vzroki in posledice jasnejši. Če gledamo ta razmerja ali vzroke in posledice s širšega družbenega vidika, je to pomembno tudi za nadaljnje šolanje na univerzi. Na njej se mnogi problemi kažejo v dosti ostrejši obliki kakor na srednjih šolah, jih je dosti težje reševati, mnogi pa postanejo sploh nerešljivi (socialna struktura). Problemi šol druge stopnje torej terjajo rešitev iz dveh razlogov: kot njihovi lastni problemi in tudi s stališča univerze.

Med temi problemi je vseskozi aktualen materialni položaj (tako šol kakor dijakov), zlasti kritične oblike pa je začel dobivati zadnje čase.

Dijaški domovi so gotovo v tem pogledu na najslabšem. Že v prvem članku sem pokazal, da v notranjih rezervah ni mogoče iskati njihove rešitve. Potem sta mogoči še dve rešitvi: zvišanje oskrbovalnine ali pa družbeno podpiranje. Pri zavrnitvi prve rešitve sem se zadovoljil z utemeljitvijo, da bi to imelo negativne posledice in da že sedanja oskrbovalnina pomeni za mnoge dijake velik problem, nekaterim

pa celo nepremagljivo oviro. Takrat se namenoma nisem podrobneje spuščal v analizo materialnega položaja gojenčev, ker nisem imel ustreznih in zadostnih podatkov. Nekatere podatke sem sicer imel, vendar še te v taki obliki, ki ni najbolj ustrezna. Gre predvsem za zelo priljubljena poprečja. Z njimi namreč po miselni poti, torej samo v mislih rešimo problem kritičnih in slabih na račun dobrih. Toda to še ni najhuje, pač pa je hudo to, da to delamo mnogokrat, ne da bi se tega zavedali. S tem pa ne rešimo samo problema, ampak »spregledamo« tudi prav najkritičnejše primere in jih »žrtvujemo« poprečju.

V šolskem letu 1964/65 je bilo 62,2% dijakov štipendistov (letos jih je znatno manj). To nas ne sme zavesti, zakaj vse drugačna slika se nam pokaže, če pogledamo strukturo višine teh štipendij (glej tabelo IV.). Od dijakov v domu ima torej le 13,8% štipendijo v višini najnižje oskrbovalnine (kar pomeni, da je odstotek tistih, ki imajo štipendijo v višini njihove oskrbovalnine, še manjši). Ti dijaki so večinoma iz strokovnih in industrijskih šol. Primerjava štipendij v domu in zunaj njega nam pokaže, da so v domu višje štipendije. To je bilo tudi pričakovati, ker so v njem dijaki, ki so manj premožni, kakor tudi zaradi tega, ker dijak v domu plačuje tudi stanovanje, ki ga sicer ne bi nič stalo, če bi stanoval doma pri starših, kakor velja to za večino dijakov. Kraj stanovanja bi vsekakor morala biti okoliščina, ki bi vplivala na višino štipendije, zato bi bilo pravilno, da bi dijak, ki je v domu moral imeti za ceno stanovanja višjo štipendijo kakor doma stanujoči dijak z enakimi možnostmi in uspehi. (Sekretariat za šolstvo SRS se je ukvarjal z mislijo, da bi omogočili študentom brezplačno stanovanje.) Upravičenost take postavke mislim, da je utemeljena v izenačevanju možnosti in omogočanju šolanja tudi tistim, ki niso blizu šolskih središč in nimajo nadpovprečnih materialnih možnosti.

Ko ravno govorimo o štipendiji, si velja ogledati nekaj »zgodovinskih primerov«: dijak, čigar mati ima 11.700 dinarjev mesečnih dohodkov, je še v četrtem letniku dobival 12.000 din štipendije, pri čemer je moral samo za oskrbovalnino v domu dati 17.000 din. Tudi dijak iz kmečke družine (2 ha zemlje), kjer so štirje nepreskrbljeni otroci, mora ob štipendiji 8500 din odšteti 17.000 din za oskrbovalnino v domu. Tudi tale dva primera sta iz doma, kjer je bila oskrbovalnina 17.000 din na mesec. Dijak, čigar družina ima 45.000 din dohodkov in tri nepreskrbljene otroke (dva se šolata zunaj domačega kraja) ima 9000 din štipendije (pri

čemer so mu jo v šolskem letu 1964/65 povišali za 5000 din). Pri vsem tem pa je morda še najbolj zanimiv tale primer: dijak iz delavske družine s 35.000 din dohodka in dvema nepreskrbljenima otrokoma ima 4000 (štiri tisoč) din štipendije. Štipenditor v zadnjih dveh primerih je občinska skupščina Cerknica (vsi ti primeri so navedeni po stanju, ki je bilo v drugi polovici šolskega leta 1964/65).

Kaj je namen takih štipendij, je menda jasno. Ali za tako štipendijo sploh lahko rečemo, da je štipendija, da izpolnjuje kakšnega izmed namenov ali nalog štipendije? Tako štipendija je v bistvu zaradi štipenditorja in ne zaradi in za štipendista.

Zanimivo si je pri tem ogledati tudi gibanje štipendij v lanskem šolskem letu. Znano je, da so se lani prav pred začetkom šolskega leta povišali življenjski stroški. To se je zlasti poznalo v domovih, kjer se je oskrbovalnina zvišala tudi za pet, šest in še več tisoč din. To ni bila gospodarska reforma, a kaj se je dogajalo s štipendijami? Znano je, da so delovnim ljudem zagotovili ustrezno povečanje dohodkov z zveznim predpisom. Pri tem pa je bilo kar 56,9% štipendistov, ki jim sploh niso povišali štipendije. Torej ob tem, ko so imele druge kategorije prebivalcev tako ali drugače zagotovljeno nadomestilo za zvišanje življenjskih stroškov, so bili edino dijaki in študentje po nemem prepričanju (vsaj iz dejanj štipenditorjev je tako sklepati) tista kategorija, ki se jim življenje ni podražilo. Pri tem je težavno ugotoviti tudi to, koliko izmed 43% dijakov, ki jim je bila povišana štipendija, je to povišanje dejansko dobilo zaradi zvišanja življenjskih stroškov in koliko povišanj je šlo na račun prestopa v višji letnik. Upravičenost take postavke nam lahko potrdijo podatki. Poglejmo, kolikim niso bile povišane štipendije po posameznih letnikih: v prvem letniku 82,9%, v drugem letniku 67,1%, v tretjem 48,1% in v četrtem letniku 35,1%. Nič manj ne povzroča skrbi tudi višina povišanj, ki je takale:

za 1000 din	za 2000 din	za 3000 din	za 4000 din in več
10,3	29,2	13,2	47,1

Torej komaj slaba polovica izmed teh je dobila povišanje vsaj približno v višini podražitve, če pa od tega odštejemo še znesek, ki je šel na račun letnika, je slika porazna.

Zanimivo je tudi razglabljanje, od česa je v resnici odvisna višina štipendije. Učni uspeh nima pomembnega vpli-

va, ali pa sploh nobenega, prav tako materialni položaj štipendista. Delno vpliva kraj bivanja štipendista (ali je v domu ali ne). Pomemben vpliv pa ima letnik šolanja, čeprav bi moral ta imeti najmanjši vpliv; še najbolj pa vpliva štipenditor, kar pomeni, da so minimalne in maksimalne štipendije zelo različne pri raznih štipenditorjih.

Iz vseh teh ugotovitev skoraj neizogibno izhaja, da je nujno potreben kakšen predpis splošne veljave, morda republiški zakon o štipendijah, ki naj bi vsaj okvirno določal višino štipendij in vpliv posameznih faktorjev (učni uspeh, kraj bivanja itn.) na njeno višino. Tak ukrep bi bil potreben zato, da bi štipendije spravili na dostojno višino, poenotili višino in kriterije in ne nazadnje bi morali zagotoviti, da bi se štipendije večale hkrati z življenjskimi stroški.

Upravičenost takega akta še posebno potrjuje tudi stanje štipendij po gospodarski reformi. Pri tem pa je znano, da je bilo letošnje šolsko leto podeljenih manj novih štipendij kakor prejšnja leta in da ni težavno najti tudi take primere, ko so dijakom štipendije vzeli, med njimi tudi takim, ki so jih dobivali vsa tri leta doslej. Mar so štipendije res notranje rezerve? Mislim, da ni potrebno odgovoriti, ker je odgovor jasen, čeprav ne vsem. Tisti, ki so v štipendijah našli notranje rezerve, so s tem izrazili tudi svoj odnos do izobrazbe, kakšna je njihova potreba po izobrazbi.

Dijaški domovi naj dobijo dotacije!

Zadnje čase se veliko piše in razpravlja o zelo aktualnem materialnem položaju študentov in študentskih domov. Zato bi bilo prav, da si ogledamo njihov položaj v primerjavi z dijaškim. Pri tem se mi zdi, da bi bila primerjava med dijaki in študenti po domovih še najrealnejši pokazovalec stanja. Hkrati s tem pa tudi domov samih, kar je v neposredni medsebojni povezavi.

Poprečna študentska štipendija je maja l. 1965 znašala 19.100 din, l. 1964 pa je štipendijo imelo 43,6% študentov. V šolskem letu 1963/64 je študent s poprečno štipendijo plačal 53% svojih življenjskih stroškov. Kakšne so štipendije pri dijakih, smo že videli (glej tabelo IV.). Brez dvoma precej nižje kakor pri študentih, saj njihovo poprečno štipendijo dosega le 3,2% dijakov. Občutne pa so spremembe po gospodarski reformi: življenjski stroški so se precej povišali, štipendije se niso ustrezno dvignile, število štipendij pa se je v absolutnem številu celo zmanjšalo. Ta dejstva povzročajo skrbi. Take ukrepe, kakršna je gospodarska reforma, pa

prav gotovo še bolj občutijo prav tisti, ki so v slabem položaju, ker tudi nje najbolj prizadenejo. Zakaj razlika med dohodki in izdatki, čeprav absolutno enaka, je relativno večja za tistega, ki ima majhne dohodke in je tudi odločilnejšega pomena.

Ob tem si oglejmo še življenjske stroške. Kakor je izračunalo tajništvo ljubljanske univerze, so znašali za tiste, ki so v domu, 14.000 din + oskrbovalnina, študent (ali dijak) zunaj doma (privatno) pa rabi 42.000 do 47.000 din na mesec. Ker nam je višina dijaških štipendij znana (stalno zaostajanje za študentskimi; zdaj zaostajajo za 4000 do 5000 din), nam je položaj dijaka bolj ali manj jasen. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da imajo študentje na voljo za plačilo razlike med dohodki in izdatki še podpore in posojila (v šolskem letu 1963/64 je bilo za podpore porabljenih 24.664.400 din, posojila pa je prejemale 17,8% študentov, in to v povprečni višini 6000 din), medtem ko so dijaki vezani le na starše. Kako se pri tem preživljajo dijaki iz družin, ki imajo dohodke pod 25.000 din, ali dijaki, katerih starši imajo le do 40.000 din dohodkov in morda pri tem še kakšnega nepreskrbljenega otroka, se lahko samo sprašujemo, zakaj odgovor vedo le tisti, ki so v takem položaju.

Zdaj pa si oglejmo še primerjavo med domovi. V študentskih domovih stane hrana (brez zajtrka) in stanovanje do 19.000 din, v dijaških domovih pa (skupno s slabim zajtrkom) 22.000 do 25.000 din. Življenjski stroški za študenta v domu so torej 34.500 din, za dijaka pa 36.000 do 39.000 din. Vendar nam same številke še ne povedo dovolj. Zakaj ne povedo nam, da so pri dijakih tudi sobe, kjer jih spi po štirideset skupaj, da stanujejo v lesenih barakah, kjer ni peči itn., medtem ko sta pri študentih večinoma po dva, morda trije v sobi. Ob tem se nam nehote vsiljuje vprašanje, od kod obratno sorazmerje med višino oskrbovalnine in udobjem? Nekaj je gotovo v tem, da so študentski domovi pretežno v novih poslopjih, dijaški pa v starih, kjer je vzdrževanje dražje; potem tudi to, da so študentski domovi bolj koncentrirani; vendar oboje ne more tako bistveno vplivati na višino oskrbovalnine, da bi lahko nastale take razlike. To, kar je predvsem vzrok za razliko, je dotacija, ki jo prejema študentski domovi. Dijaški domovi pa ne dobe niti dotacije za adaptacije in osebne dohodke vzgojnega osebja v taki višini, ki bi bila nujno potrebna. Dijaki v domovih plačujejo ekonomsko oskrbovalnino, razen nekaterih vajenskih domov, ki jih neposredno sofinancirajo zainteresirana podjetja. Študentski domovi in menze so do-

bili samo ob reformi dodatno dotacijo v znesku 38.000.000 dinarjev za plačilo podražitev, tako da študent plača samo tretjino podražitve v domu, pa še bodo menda končali finančno leto z deficitom.

Pa dijaški domovi? Oskrbovalnina se veča s cenami in gojenci se hkrati s tem vse bolj odbirajo. Od tistih, katerih materialni položaj je slab, ostanejo samo najhrabrejši, ki jim ni prenaporno dve do tri ure na dan pomivati posodo v domu, taki, ki odpovedo za ves teden hrano in se potem hranijo samo s kruhom in morda kozarcem marmelade, ki so jo prinesli s sabo od doma itn., samo da lahko nadaljujejo šolanje.

Ne vidim nobenega razloga, razen nekritičnih, zakaj tudi dijaški domovi ne bi dobivali dotacij, nasprotno celo, našlo bi se gotovo več razlogov, ki bi tak ukrep terjali.

Naj povzamem. Dijak, ki v domu plačuje za slabše storitve 3000 do 5000 din več kakor študent, ima stalno za nekaj tisočakov manjše dohodke. Ob tej primerjavi nam bo morda dijakov nevzdržni položaj nekoliko jasnejši.

Morda bi si kdo napačno razlagal to primerjavo med dijaki in študenti ali med dijaškimi in študentskimi domovi, da mislim reči, naj bi se na račun študentov reševal težaven položaj dijakov. S to primerjavo sem hotel povedati le, da sta to samo dva dela istega problema. Če je položaj študentov slab, je dijaški še slabši in je neizogibno oba reševati hkrati. Rešitev samo dijaškega, še zlasti pa samo študentskega materialnega položaja, bi ne bila resnična rešitev, ampak le delna, začasna. Prav gotovo je, da se niti dijak, ki se je štiri leta boril s finančnimi težavami, niti starši ne bodo odločili za njegovo nadaljnje šolanje na univerzi. To nam lahko potrdi tudi struktura socialnega izvora na srednji šoli in na univerzi, ki sta v neposredni zvezi z materialnim položajem (tabela III.). Oglejmo si v primerjavi samo tri temeljne tipe:

	Socialni izvor		
	delavski	kmečki	uslužbenski
univerza	14	12	50
srednja šola	37,4	15,1	45,0
srednješolski domovi	42,0	19,1	35,9

(Opomba: Za univerzo so podatki za šolsko leto 1963/64, za srednje šole pa 1964/65.)

Menda nam to precej jasno pokaže razliko v strukturi na srednji šoli in na univerzi, kako iz majhnega nastane velik problem, ki ga ni mogoče več rešiti, itn. Problem je potrebno reševati že pri izviru, sicer bomo še zmeraj ugotavljali, da na univerzi lahko samo registriramo socialno strukturo, sposobnost bo še naprej ostala samo geslo, študij pa bo vse bolj postajal privilegij tistih, katerih starši so premožni, odpadanje (zlasti v I. letniku) pa bo ostajalo še zmeraj eden izmed poglobitvinih problemov univerze.

Za uresničitev takega smotra pa je potrebna akcija vse družbe.

Mar so dijaški domovi v takem ne posebno zavidanja vrednem položaju in se njihovi problemi praktično skoraj ne rešujejo (pri študentih se vsaj rešujejo) samo zato, ker so pod pokroviteljstvom nižjih politično-teritorialnih skupnosti kakor pa študentski? Spet se nam vsili enaka rešitev kakor že prej, ali ne bi ta problem prenesli na širšo družbeno skupnost, ali ne bi le tu lahko našli ustrezne rešitve. Tak način je utemeljen tudi zato, ker je problem splošen, torej eden za vso republiko.

Morda bo naša družbena skupnost našla kakšen milijon, da bi omogočila dijakom vsaj minimalne možnosti, v katerih bi se usposabljali, če je že našla milijone za to, da bi petnajst ali dvajset nogometašev pokazalo svoje sposobnosti?

JOŽE ŠTER

Ekonomska upravičenost EKK Velenje

Članek Tomaža Černeja z enakim naslovom v 1. številki »Teorije in prakse« l. 1966, v katerem trdi, da je ekonomska upravičenost EKK dvomljiva, nas je spodbudil, da pojasnimo nekaj stvari.

Kar se lignita tiče, pač ni mogoče reči samo, da je bil poglavitni vir energije, kot to trdi pisec članka; lignit je namreč še vedno in bo še dolgo glavni vir primarne energije ne le v Sloveniji, marveč tudi v Jugoslaviji in še v marsikateri drugi bolj razviti deželi, ki ima večje zaloge tega premoga. To je jasno, če pogledamo energetske bilance SRS ali SFRJ kakor tudi energetske bilance mnogih drugih dežel (rjavi premogi obeh Nemčij, Poljske, ČSSR, Grčije idr., Econ. Comm. for Europe, ST/ECE/COAL/10, UN, New York 1965, str. 17/18).

Zgraditi plinaro in tako izkoriščati velikanske zaloge toplotne energije v velenjskem lignitu nikakor ni zamisel nekaterih domačinov, da bi rešili Velenje, pač pa pravilni rezultat temeljite analize teh načrtov, ki so jo opravili tehnični in ekonomski strokovnjaki republiške komisije za revizijo načrtov in pa inženirsko-tehnične direkcije zvezne Jugoslovanske investicijske banke.

V tujini so povsod gradili in še gradijo tlačne plinarne, večinoma za proizvodnjo daljinskega plina. Navajati, da gradi Nemška demokratična republika v središču Lužiških Srbov svoj velikanski kombinat Corna Pampa (Schwarze Pumpe) »pod pritiskom potreb izoliranega vojnega gospodarstva (Kriegswirtschaft), ki je moralo preiti od premoga k sintetičnemu bencinu«, je nesmisel. Naprave za predelavo premoga v tem gigantu so začeli graditi namreč šele po vojni, prvi generatorji so začeli obratovati leta 1964 in do leta 1972 nameravajo povečati zmogljivost daljinskega plina na 3,8 milijarde m³ na leto. Lignit sicer res pridobivajo v dnevnem kopu, vendar ima tako slabe fizikalne lastnosti, da ga morajo večinoma, potem ko ga posušijo, še bri-

ketirati, tako da so stroški, čeprav je pridobivanje cenejše, celo nekoliko višji. V ČSSR so razširili po vojni plinaro v Mostu, kjer smo delali prve poskuse z našim lignitom, od 4 na 16 generatorjev, zgradili v Užinu novo s 14 generatorji, pa tretjo gradijo v Vresovi in bo imela v končni fazi 30 generatorjev, in povsod uporabljajo oziroma bodo uporabljali lignit. V Angliji so začeli obratovati leta 1960/61 tlačni generatorji plinarne v Westfieldu s ca. 280 milijoni Nm^3 plina in leta 1963 5 generatorjev v Coleshillu s skupno 370 milijoni Nm^3 plina na leto.

V ZR Nemčiji in Angliji res uporabljajo v takih napravah črni premog, vendar le najslabšega v pogledu gorljivosti. Mnenja, ki ga večkrat slišimo, namreč, da je črni premog za tlačno uplinjanje a priori boljši od lignita, je povsem napačno. V tehnološkem pogledu je ravno narobe: naš lignit daje zaradi svoje višje reaktivnosti pri tlačnem uplinjanju plin višje kalorične vrednosti kot npr. angleški premog (Westfield). V ekonomiki procesa uplinjanja pa ima glavno vlogo cena premoga na kalorično enoto in ta cena je pri črnih premogih v Evropi zaradi možnosti izkopa v primerjavi z ligniti — tudi z velenjskim — vedno višja.

Tlačno uplinjanje premoga torej ni tehnološki proces, ki spada v zgodovino, ampak je še vedno najbolj sodoben in najbolj razširjen način pridobivanja kvalitetne toplotne energije iz trdnih goriv.

Pregled o strukturi porabe primarne energije v Evropi, ki ga navaja pisec iz študije Ekonomske komisije za Evropo, zajema razmeroma kratko razdobje in ne daje zanesljive razvojne trende za širokopotezne sklepe pisca, da nafta in zemeljski plin izpodrivata premog kot dražji vir primarne energije.

Nasprotno, iz druge razpredelnice v tej študiji celo vidimo, da se poraba premoga v pretežni večini evropskih dežel količinsko veča. Obenem se še hitreje povečuje poraba energije, in da bi nastajajoče potrebe zadovoljili, uporabljajo poleg premoga še nove vire energije, med njimi tekoče gorivo in zemeljski plin.

To čedalje večje uporabljanje tekočih goriv in zemeljskega plina za zadovoljevanje hitro naraščajočih potreb po energiji zaznamujejo skoraj povsod po svetu, vendar jim strokovnjaki, ki realno ocenjujejo njihove možnosti, ne prisojajo daljše veljave trajanja. Trajni pomen pripisujejo le premogu.

Revija Brennstoff — Wärme — Kraft ocenjuje v avgustovski številki l. 1965 to situacijo v ZR Nemčiji posebno

s stališča uvoza energetskih surovin. Hkrati ocenjuje razvoj posameznih oljnih področij in opozarja na nevarnost, ki grozi nemški industriji, ker se mora močno opirati na uvoz energetskih virov, zlasti nafte.

Jasno je, da zaradi zemeljskega plina kakor tudi zaradi možnosti izkoriščanja nizkooktanskih bencinov uplinjanje premoga pojema v tistih deželah, kjer je prvo cenejše.

To pa velja vsekakor za dežele, v katerih imajo zemeljski plin oziroma derivate nafte (rafinerije), in pa tudi za dežele, ki jim trdnost valute omogoča, da se brez pomislekov vključujejo v mednarodno delitev dela in kupujejo proizvode, kateri so zaradi velike ponudbe ali konkurence res najcenejši.

Ali velja kateri od gornjih primerov tudi za nas? Brez dvoma ne. S tem ko smo sprejeli reformo, smo se sicer trdno odločili, da se v doglednem času kot kolikor toliko enako-pravni partnerji vključimo v mednarodno delitev dela in damo našemu dinarju značaj konvertibilne valute; toda ta odločitev sama po sebi še ne spreminja dejstva, da naš dinar še ni trdna valuta in da moramo, če mu hočemo zagotoviti v prihodnosti konvertibilnost, zelo paziti na gibanje postavk v naši devizni bilanci, ki še zdaleč ni trdno uravnotežena. Zato si težko zamišljamo, da bi si v bližnji prihodnosti lahko privoščili nakup nafte ali naravnega plina, kolikor bi si želeli in kolikor bomo potrebovali brez nevarnosti, da bi ogrozili našo plačilno bilanco.

Nemci, Francozi, Angleži zapirajo svoje manj rentabilne rudnike kvalitetnega črnega premoga, ker imajo konvertibilno valuto, ki jim omogoča, da hranijo svoje narodno bogastvo za poznejše čase in sodelujejo pri razdelitvi tujih virov energije, tj. plinastih in tekočih goriv, ob zase ugodnih pogojih.

Delež njihovega kapitala pri pridobivanju vseh teh energetskih surovin jim celo omogoča, da jih dobijo ceneje, kot jih bodo dobili drugi, ki ne sodelujejo s svojim kapitalom.

Med te spadamo tudi mi; in za te uvožene nosilce energije moramo plačati tudi ekstra profit proizvajalcem teh dobrin.

Zaradi tega je pri nas tudi cena teh goriv nekoliko drugačna; torej ne drži posplošena ugotovitev tovariša Černeja, da je plin iz tlačnega uplinjanja premoga v vsakem primeru dražji.

Pri nas je zadnje čase precej razširjeno zmotno mnenje, da bi bil plin, pridobljen iz cepljenja tekočih goriv, občutno cenejši kakor plin, pridobljen iz premoga.

Za tako važno trditev tudi tov. Černež ne navaja dokazov. Toda mi smo na podlagi podatkov ustrezne strokovne literature (Gas — u. Wasserfach; Public 633, The Instit. of Gas Engineers; Brennstoffchemie itd.) in po tem kar smo dognali, ko smo si ogledali v tujini take naprave, izvedli primerjavo z našim načrtom ter ugotovili tole:

1. Pri kreditnih pogojih, normalnih za energetiko, in pri kapaciteti naprav 2100—2300 . 10⁹ Kcal na leto bi cene na meji naše plinarne bile takšnele:

	Cena v 100 din/1000 Kcal gorilne vrednosti
Daljinski plin iz premoga Nm ³	3,72
Daljinski plin pri proizvodnji ure	2,66
Plin iz cepljenja bencina pri ceni nizkooktanskega bencina 35—45 din/kg	4,19—5,20
2. Cena v ZR Nemčiji za plin iz cepljenja tekočih goriv v plinarnah kapacitete 1180 × 10 ⁹ Kcal/letno	4,38
v plinarni kapac. 2320 × 10 ⁶ Kcal/dan	4,84
v plinarnah kapac. 4610 × 10 ⁹ Kcal/letno	3,40
v plinarni kapac. 1020 × 10 ⁹ Kcal/letno	5,28
3. Velika Britanija	
Plin iz tlačnega uplinjanja premoga	6,10
Alžirski plin	4,88
Plin iz tekočih goriv	3,45—4,32

Velenjski plin in drugi izdelki so preračunani na podlagi obratnih normativov ter zdaj veljavnih cen in njihova cena, primerjana s ceno plina iz tekočih goriv oziroma utekočinjenega naravnega plina.

Vidimo, da je naš plin brez dvoma cenejši kot plin, ki bi ga proizvajali iz tekočih goriv po cenah, ki danes veljajo pri nas, pa tudi precej cenejši (zlasti, če upoštevamo kombinirano proizvodnjo umetnih gnojil) kot plin iz tekočih goriv v tujini. V Veliki Britaniji je danes nizkooktanski bencin še odpadna surovina, tako da je produkt cepljenja tega goriva celo cenejši od uvoženega zemeljskega plina pri nas.

Kako pa je z oskrbo tekočih goriv in zemeljskega plina pri nas?

Pisec pravilno ugotavlja, da imamo za zdaj premalo zemeljskega plina, vendar, kakor kaže, tudi oskrba z nizko-

oktanskim bencinom nikakor ne bo posebno dobra. Gradivo za plan predvideva, da bodo dale rafinerije, ki jih imamo v načrtu, 1970. leta 200.000 t in 1980. leta 300.000 t tega goriva, ki bi bil na voljo za kemično predelavo. Pri tem so že zgrajene oziroma gradijo kapacitete v naši kemični industriji (npr. OKI Zagreb), ki bodo porabile pretežno količino tega bencina. Naprave za cepljenje bencina, ki kalorično ustreza projektirani kapaciteti EKK, pa bi tudi porabila 200—250.000 t. O d k o d ?

Predvidena nizka cena (din 2,50/1000 Kcal) alžirskega plina pri nas, ki je dosti nižja kot cena tega plina v Angliji (din 4,88/1000 Kcal), pa je odvisna od mednarodne kooperacije SFRJ—Avstrija—ČSSR. Naftovodi Sredozemlje—Srednja Evropa so se nam že izognili, kaj če bi se, žal, isto zgodilo s plinovodom? ... Kolikšna bo potem cena zemeljskega plina?

EKK torej ne gradimo iz avtarkičnih razlogov, pač pa res zaradi tega, da bi bila naša oskrba s toplotno energijo zanesljiva in varna, in pa kot regulator cen za dodatno morebitno uvoženo energijo.

Pri tem nas mora skrbeti tudi to, kakšna bo v prihodnje naša devizna bilanca. Preprost račun pokaže, da bi plačali za kalorični ekvivalent našega daljinskega plina, če bi uvažali zemeljski plin, 5—5,5 milijarde deviznih dinarjev na leto, če bi uvažali tekoče gorivo za cepljenje, pa 8—10 milijard. Če bi se kapacitete le podvojile, kakor pričakujemo v letu 1972, bi se seveda gornje vrednosti ustrezno povečale.

Trditev v članku, da je pridobivanje lignita v Velenju povezano z velikimi neposrednimi stroški in stroški za družbeni standard, tako da »nas vse to navaja na misel o zadrževanju proizvodnje rudnika na doseženem nivoju in celo morda na perspektivo postopne zožitve proizvodnje«, je nevzdržna, saj je bil rudnik sposoben — pri cenah premoga, ki so pod svetovnimi — zgraditi nove, velike zmogljivosti z ekonomično proizvodnjo in Novo Velenje.

Rudnik lignita Velenje proizvaja danes 3,5 milijarde ton premoga, kar pomeni 9100×10^9 Kcal ali 42,8% toplotne energije, ki je na voljo v Sloveniji, medtem ko je primanjkuje še 3760×10^9 Kcal.

Po sedanjih energetskih bilancah je za leto 1970 predvideno, da se bo proizvodnja lignita povzpela na 4,7 milijona ton, kar pomeni 43,5% toplotne energije, ki bo na voljo v SR Sloveniji; primanjkovalo je bo še 8123×10^9 Kcal. Pri tem se primanjkljaj toplotne energije stalno veča. Go-

voriti o zoženju sedanje proizvodnje lignita je v takih okoliščinah zelo neodgovorno in nestrokovno. Nedvomen dokaz za to je ravnokar odobreni kredit za povečanje zmogljivosti rudnika s 3,5 na 4,7 milijona ton na leto.

Če torej govorimo o povečanju proizvodnje lignita v Velenju in delamo načrte tudi za njegov nadaljnji razvoj, je tu še vedno vprašanje prevoza tega nizkokaloričnega premoga z več kot 50% vlage in pepela ter zato tudi vprašanje njegovega uplinjanja kot najcenejšega transporta njegovih kalorij brez odpadkov.

Tako znaša povprečna razdalja za prevoz velenjskega lignita 145 km in sedanja cena prevoza ene tone 11,86 starih dinarjev za kilometer.

Če upoštevamo, da se leta 1968, ko bo zgrajen kombinat, ne bo več prevažalo 1,634.000 t tega premoga po železnici, ki je že zdaj preobremenjena, temveč uplinjalo na mestu samem in po ceveh odpremljalo po 250 km dolgem plinovodu, bo že pri prevozu prihranjenih 2850 milijonov starih dinarjev na leto.

Že s tem prihrankom je mogoče nacionalnoekonomsko celotne investicijske stroške odplačati v 25 letih. Sama naprava bo, če bo skrbno vzdrževana, dajala predvideno proizvodnjo najmanj 25 let, kar pomeni, da bo poleg amortizacije že prihranek pri prevoznih stroških omogočil, da zgradimo še en tako velik industrijski obrat.

Sedanje ali kasnejše investicije v rudnik oziroma družbeni standard rudarjev tu lahko pustimo ob strani, ker bodo te potrebe obstajale, naj se proizvodnja lignita kakorkoli že poveča, ne glede na to, kako in v kakšni obliki ga bomo prevažali do potrošnika.

Pri eksploataciji velenjskega lignita res obstoje v nekatereh predelih slojišča, kjer so montan-geološke in hidrološke razmere težavnejše (voda, višja temperatura), vendar je to vse v mejah možnosti za ekonomično eksploatacijo lignita.

Pri preračunavanju cene premoga je EKK skupaj z rudnikom izračunal cene premoga po posameznih asortimentih iz prodajnih cen rudnika in cena 4312 dinarjev za tono je rezultat tega računa.

Da je ta cena res realna, si oglejmo pogodbo TE Šoštanj, ki je za leto 1966 kupila pri rudniku 1,050.000 ton premoga s povprečno ceno 4178 dinarjev za tono.

Cene premoga jugoslovanskih premogovnikov, izračunane na podlagi pregleda cen premoga, ki ga je sestavil svet za energetiko zvezne gospodarske zbornice, so takšnele:

Rudnik	Asortiment	Prodajna cena din/1000 Kcal kurilne vrednosti
Raša	komad	2,473
	grah	2,200
Kakanj	komad	2,178
	grah	1,815
Banoviči	komad	2,178
	grah	1,815
Trbovlje— Hrastnik	komad	2,128
	grah	1,848
Zagorje	komad	2,151
	grah	1,728
Kreka	komad	1,840
	oreh	1,650
Kolubara	komad	1,840
	kocka	1,705
Velenje	komad	1,840
	oreh	1,650
Kosovo	komad	1,840
	oreh	1,650
pov. kop Kostolac	komad	1,840
	kocke	1,705

Pri enakih razmerjih med cenami premoga je rudnik lignita Velenje med vsemi jugoslovanskimi premogovniki zaradi svoje velike ekonomičnosti plačeval najvišji rudarski prispevek, tj. 15%, medtem ko premogovniki z dnevnim kopom sploh niso plačevali tega prispevka, ker ga niso zmogli.

Za zgraditev EKK je treba, upoštevajoč sedanji položaj, zagotoviti v Sloveniji takšna sredstva (brez carine, ki znaša 5939 milijonov dinarjev):

	V milij. st. din
— leta 1966	5.858
— leta 1967	10.317
— leta 1968	2.577
Skupaj	18.752

Vsa druga sredstva so krediti, ki jih bo podjetje skupaj z zgoraj omenjenimi sredstvi odplačalo iz lastne proizvodnje.

Pripomba glede mešanja velenjskega plina z drugimi, tudi uvoženimi zemeljskimi ali cepilnimi plini je, žal, tudi nestrokovna.

Pri vsaki množični porabi energije obstaja »osnovna obtežba« in pa konice, ko v določenih časovnih razdobjih posamezni potrošniki povezujejo svojo porabo.

Plin iz tlačnega uplinjanja premoga naj bi zaradi cene domače surovine zagotavljal »osnovno obtežbo«, tj. daleč večji del potreb. Če bodo na voljo dodatni energetski viri, tj. zemeljski plin ali tekoča goriva, naj bi služili za izravnavanje obtežbenih konic, kar je gotovo cenejše, z napravami, ki zahtevajo manjše investicijske naložbe in lahko v tem primeru obratujejo tudi z dražjo surovino.

Predvsem pride v poštev tudi zemeljski plin, vendar ima cepljenje tekočih goriv nekatere prednosti, ker je surovino lažje uskladiščiti na mestu porabe. Ker omogočajo sodobne cepilne naprave uporabo plinastih in — do določenih mej kvalitete — tudi tekočih goriv, bi uporabljali normalno zemeljski plin, v zalogi pa bi imeli neko količino tekočega goriva.

Izračunali smo zaradi tega za vse možne inačice tehnološke in ekonomske meje, do katerih je možno primešavati k daljinskemu plinu take pline, ki niso pridobljeni z uplinjanjem lignita, upoštevajoč pri tem predvsem za porabnika važno načelo medsebojne zamenljivosti vseh proizvedenih plinov.

Podobno dopolnjevanje energetskih virov je znano po vsem svetu in ga ni treba posebej utemeljevati.

Velenjski plin je torej *conditio sine qua non* za plin v gospodarstvu Slovenije iz ekonomskih razlogov, ne pa, »da rešimo in opravičimo obstoj modernega Velenja«.

Ekonomske smo EKK utemeljili in podatke si lahko ogleda vsak občan, kadarkoli želi. Ekonomičnost je še vedno veljavna in edino z njo utemeljujemo svojo zahtevo, da zgradimo EKK.

Na podlagi ustreznih elaboratov so revizijske komisije SRS in Jugoslovanske investicijske banke načrt tudi odobrile. Sklenjene so pogodbe za dobavo uvožene opreme v višini 24.410.448 dolarjev. Od te opreme je 5000 ton že prišlo, drugo prihaja dan za dnem.

Če pa se zdaj postavlja vprašanje, ali naj gradnje zaradi pomanjkanja denarja ustavimo, je treba to vprašanje obravnavati v luči vseh zgoraj naštetih okoliščin.

STROKOVNI KOLEGIJ EKK VELENJE
IN RUDNIKA LIGNITA VELENJE

Zakaj ni mogoče

V tisku, javnosti, predvsem pa med gospodarstveniki je bilo v zadnjem času precej razprav o gradnji Energokemičnega kombinata Velenje. Nekateri to naložbo zagovarjajo, drugi menijo, da ni ekonomsko upravičena. Skratka, mišljenja so različna in bi jih lahko opredelili:

— gradnja EKK Velenje je potrebna in je velikega pomena za razvoj slovenskega gospodarstva;

— gradnja Velenja je neekonomična, neracionalna in gospodarstvo ne prenese tolikšne investicije;

— potrebno bi bilo nadaljevati gradnjo, ker je v ta objekt vloženi že precej sredstev.

Take razprave niso slabe, celo potrebne so; predvsem med tistimi, ki za gradnjo dajejo sredstva. Vendar naj pri pomnim, da je povsod po svetu navada, da razpravljajo, utemeljujejo in se posvetujejo preden začno objekt graditi, s čimer naj bi zagotovili čim bolj ekonomično naložbo. Verjetno bi take razprave pred začetkom vlaganj tudi nam dosti koristile.

Menim pa, da za razpravljanje in odločitev niso bistveni strokovni in tehnološki kriteriji, temveč da se moramo predvsem vprašati: kako bi zamišljena gradnja EKK Velenje vplivala na politične in samoupravne odnose? Ali ne pomeni tako pojmovana gradnja EKK Velenje vračanje na preživele odnose v delitvi, zbiranju sredstev in tudi odločanju?

Najbrž je res, da bi gradnjo EKK Velenje nadaljevali, če ne bi bilo gospodarske reforme. Čez nekaj let bi energokemični kombinat Velenje odpirali z velikimi slovesnostmi, kot jih zaslužijo podobni socialistični dosežki. Tako smo odpirali tudi druge objekte po Jugoslaviji, od katerih so nekateri bolj, drugi manj ekonomsko upravičeni. Nanje smo zelo ponosni, zlasti če se ne vprašamo, na čigav račun so zgrajeni, oziroma če mislimo, da jih je zgradila »država« (skupnost).

Mislim, da sta na odločitev za gradnjo EKK Velenje vplivala predvsem naslednja razloga:

— upanje na sredstva, ki so se zbirala v skladih zunaj gospodarstva;

— strah, da v splošno jugoslovanskem pehanju za investicijami Slovenci ne bi česa zamudili.

Za tako veliko naložbo smo se odločili v času, ko so se naše (jugoslovanske) želje tako razmahnile, da so močno

presegle realne možnosti. Posledice takega gospodarjenja poznamo, zato o njih ne bi govoril.

V takšnih okoliščinah je gradnjo EKK Velenje podpiral tudi del slovenskega gospodarstva, ki je razmišljal takole: če se že da dobiti nekaj sredstev od »države«, zakaj ne bi imeli tudi mi korist od tega; ali pa: če že moramo toliko sredstev odvajati v negospodarske sklade, naj ta denar v takšni ali drugačni obliki ostane v Sloveniji. Če k temu dodamo še avtarkičnost jugoslovanskega gospodarstva, ki se le s težavo odpira navzven in proti čemur je še zmeraj močan odpor, seveda ni težko najti tudi ekonomske utemeljitve za takšne in podobne gradnje.

Mislim, da spričo splošnih družbenoekonomskih pogojev naši gospodarstveniki menijo, da je treba realno ocenjevati razmerja v Jugoslaviji in voditi praktično gospodarsko politiko. Takšna stališča pa so nastajala tedaj, ko smo konkretno odločali, ne da bi iskali najboljše ekonomske rešitve. To je najbrž tudi razlog za to, da smo tako revni pri preučevanju gospodarskih odnosov v Jugoslaviji in z inozemstvom, pri raziskavah tržišč, da imamo tako malo jasnih stališč o nadaljnjem razvoju gospodarstva pri nas, itd.

Ko so se uveljavili prvi praktični ukrepi gospodarske reforme in ko so se postopoma začeli spreminjati ekonomski odnosi, je prišla gradnja EKK Velenje navzkriž z osnovnimi družbenoekonomskimi načeli reforme. Zanimivo je, da ustavitelj gradnje objokujejo tudi nekateri zunaj Slovenije, kajti skupaj z Velenjem postajajo nerealni, sumljivi tudi nekateri njihovi načrti in objekti. Naša dosedanja politična prizadevanja in težnje za dosledno izvajanje gospodarske reforme v Jugoslaviji so dobile namreč podporo tudi s tem, da smo ustavili takšno investicijo, kot je EKK Velenje.

Ne vem natančno, vendar menim, da gradnje EKK ni nihče prepovedal. Seveda pa je res, da v novem gospodarjenju nihče zunaj gospodarstva samega ne more odločiti o zbiranju sredstev, ki so jih gospodarske organizacije pridobile z reformo.

Ostaneta nam torej samo dve možnosti. Dokazati prednosti vlaganja v EKK Velenje in združevati sredstva gospodarskih organizacij v okviru republike, s pomočjo političnega pritiska. Taka rešitev bi bila seveda v nasprotju z osnovno težnjo reforme, saj smo sredstva decentralizirali zato, da bi se zastarela industrija hitreje modernizirala in se tako lažje prilagodila zunanjemu tržišču. To pa pomeni, da bi EKK Velenje lahko na tak način zgradili samo pred

reformo, v starih družbenoekonomskih razmerah. Če bi se naše politično vodstvo odločilo za tako rešitev, bi to tudi pomenilo, da je proti reformi, da je za centralizacijo sredstev, da je proti vključevanju v mednarodna tržišča, na katerem se srečujemo z mednarodnimi merili ekonomike itd. Če pa bi zahtevali sredstva za gradnjo EKK Velenje iz centralnih skladov, bi morala Slovenija v te centralne sklade najprej dati svoj prispevek. Ekonomsko je to gotovo nezanimivo; politično pa bi s tako zahtevo podaljšali stare odnose, ki so bili pred reformo. Škode, ki bi jo s tem povzročili slovenskemu in jugoslovanskemu gospodarstvu, ki želi ekonomično gospodariti, pa se najbrž ne da izmeriti z nekaj stroji, ki jih bo treba v Velenju prodati.

Če pa je gradnja EKK Velenje tako ekonomična, kot nekateri zatrjujejo, ne vidim razloga, zakaj ne bi dale sredstev tiste gospodarske organizacije, ki potrebujejo proizvode kombinata. Vendar kaže, da je zanimanje za gradnjo zelo splahnelo in se omejilo v glavnem na poziv, da bi bilo treba EKK Velenje le zgraditi, seveda če bi dal sredstva kdo drug. Malo pa je pripravljenosti, da bi breme te naložbe prevzeli nase. Najbrž tudi v teh gospodarskih organizacijah zdaj drugače presojujejo ekonomičnost in rentabilnost naložb, h katerim naj bi priložili svoja sredstva. Če pa je graditev Velenja tako zanimiva, da bi bile posamezne organizacije pripravljene prispevati sredstva, bi bilo seveda mogoče nadaljevati gradnjo tudi v današnjih razmerah.

V primeru, da bi naj vsa slovenska industrija zbrala sredstva za dograditev Velenja, tudi če je ta naložba smotrna, bi bilo treba takoj izračunati, ali ni v danih okoliščinah racionalneje porabiti razpoložljiva sredstva za modernizacijo zastarele industrije, in tudi s tega vidika presoditi ekonomičnost te naložbe. Če pa računamo na zvezna sredstva, potem moramo računati tudi na nadaljnjo centralizacijo sredstev, kajti takih zahtev je v Jugoslaviji dovolj.

Z vidika reforme torej ni osnovno, ali je EKK Velenje tehnološko v redu ali ne; tudi ni poglavitno, ali je to investicija, ki bo rentabilna, ali ne. Osnovno je to, da je EKK Velenje investicija, ki je v tem obdobju ni mogoče financirati tako, da bi bilo v skladu z reformo in s smotrom, da proizvajalci sami v čim večjem obsegu odločajo o investicijski politiki. Zaradi tega se je torej zaustavila gradnja EKK Velenje. In prepričan sem, da je takšna, z objektivnim družbenim razvojem izsiljena odločitev, samo v korist stvarnim interesom slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva.

ANDREJ VERBIČ

Stanovanjska reforma z drugega vidika

V zadnjem lanskoletnem zvezku »Teorije in prakse« sem prebral prispevek »Vprašanja stanovanjske reforme«. Čeprav so to znana stališča nekaterih predstavnikov Združenja stanovanjskih investitorjev, ki so jih zagovarjali že v razpravah pred resolucijo o nadaljnjem razvoju stanovanjskega gospodarstva, se mi zdi, da je treba te stvari pogledati tudi z drugega vidika, da bi lahko čimbolj objektivno odgovorili na vprašanja, ki jih sedanjemu stanovanjskemu gospodarstvu zastavlja nadaljnji razvoj šele začete reforme.

To se mi zdi potrebno tudi zaradi tega, ker so ponekod še vedno zakoreninjena pojmovanja, ki so v nasprotju s sprejetimi načeli resolucije zvezne skupščine o nadaljnjem razvoju stanovanjskega gospodarstva. Pri vsem tem pa se mi zdi, da zasluži posebno pozornost ne samo to, da takšna pojmovanja kdaj pa kdaj prevladujejo v teoriji tistih dejavnikov, ki so imeli doslej glavno besedo v stanovanjskem gospodarstvu in bodo tudi v prihodnje vplivali nanj, ampak predvsem dejstvo, da se hočejo administrativne težnje še naprej uveljavljati tudi v praksi. Nekateri pojavi pri začetnih korakih reforme stanovanjskega gospodarstva takšno pozornost opravičujejo.

Upoštevati je treba, da administracija in strokovne službe dosedanjih stanovanjskih skladov z vsemi svojimi težnjami in pojmovanji marsikje prevzemajo vodstvo v stanovanjskih podjetjih, ki se na novo ustanavljajo. Čeprav nastajajo tako nove delovne organizacije, ki naj bi poslovale po načelih dohodka, obstaja nevarnost, da bodo stanovanjska podjetja bolj zavirala kot pospeševala učinkovitejši razvoj stanovanjskega gospodarstva, če ne bomo obenem tudi na tem področju zagotovili ne samo formalno, ampak tudi dejansko, takšnega razvejanega sistema družbenega samoupravljanja, ki se bo znal upirati birokratskim in administrativnim težnjam.

Moramo si biti na jasnem, da namen stanovanjske reforme ni le »vzpostaviti realne ekonomske odnose« in »uspešneje strokovno upravljati obstoječi fond stanovanj« — ampak je eden izmed njenih pglavitnih ciljev tudi hitrejši razvoj samoupravnih odnosov. Stanovanje kot zelo važen dejavnik večje proizvodnosti dela in pomembna pr-

vina enostavne in razširjene reprodukcije delovne sile postaja stvar samoupravljalcev v delovnih organizacijah, ki sredstva za zidavo in vzdrževanje stanovanj pretežno ustvarjajo in tudi razdeljujejo po načelih delitve dohodka po delu. Torej so poglavitni dejavnik stanovanjskega gospodarstva samoupravljalci v delovnih organizacijah in stanovalci v obstoječih stanovanjih, povezani v poseben, za to organiziran sistem samoupravljanja; vse drugo, stanovanjska podjetja, banke in podobne institucije, je le pomožno kolesje v tem samoupravnem mehanizmu. To pa je čisto nekaj drugega kot dosedanje pretežno administrativno upravljanje in razdeljevanje stanovanj in proračunski način zbiranja in odtujevanja sredstev za stanovanjsko graditev.

Če vidimo in razumemo to bistveno razliko, potem bomo tudi lahko razumeli, da dosedanjega stanja ni bilo mogoče zdraviti s postopnimi izboljšavami, ampak je bilo treba sprejeti korenite spremembe, ki naj bodo v skladu z drugimi ukrepi v okviru celotne reforme.

V mnogih dosedanjih razpravah smo pri ljudeh, ki so zagovarjali nadaljnji obstoj stanovanjskih skladov, naleteli na nerazumevanje za te razlike in nujnosti temeljnih sprememb. To pa je lahko velika ovira pri nadaljnjem razvoju stanovanjskega gospodarstva. Odtod so tudi izvirala napačna pojmovanja in mnenja, ki so se vedno znova zavzemala za administrativno centralizacijo ne samo sredstev, ampak tudi oblasti v stanovanjskem gospodarstvu. Značilne za to gledanje so zahteve po organizaciji nekakšnih konzorcijskih, republiški specializirani stanovanjski banki, administrativni centralizaciji sredstev za industrializacijo stanovanjske graditve in drugih podobnih oblik, ki naj bi jih uzakonili z zveznimi ali republiškimi predpisi.

Prav tako je odtod izvirala prevelika bojazen pred detatizacijo sredstev za stanovanjsko graditev in neupravičen strah pred razcepljenostjo sredstev, ki so se iz 62 stanovanjskih skladov »razbila« na 8700 delovnih organizacij.

Slišati je bilo zahteve, naj bi na poseben način subvencionirali tiste stanovalce, ki imajo nižje osebne dohodke; to pa v končni posledici ne more biti nič drugega kot proračunsko zbiranje in administrativno razdeljevanje sredstev in še vrsta drugih teženj, ki se niso uresničile, v teoriji pa še vedno živijo.

To je tudi vzrok, da marsikje, namesto da bi se z vsemi močmi borili za uresničevanje najbolj naprednih načel, z njimi polemizirajo in valijo krivdo za sedanje prehodne

težave na stanovanjsko reformo, čeprav bi bilo bolje, da bi vzroke iskali na pravem mestu, to je tudi v sposobnosti in pripravljenosti tistih ljudi, ki so po svojem družbenem položaju odgovorni za dosledno uresničevanje načel, sprejetih v resoluciji o nadaljnjem razvoju stanovanjskega gospodarstva.

V takšnih okoliščinah se sile, ki so potrebne za uresničevanje stanovanjske reforme, izčrpavajo v brezplodnih razpravah in spopadih z »mlini na veter«, namesto da bi se bolj učinkovito zavzamele za dosledno izvajanje sprejetih načel, svojo dejavnost pa usmerile k hitrejšemu razreševanju konkretnih problemov vzdrževanja in zidave stanovanj.

Vse to še posebej velja za slovenske razmere, za katere so ti pojavi, ki izvirajo iz dosedanjega dela, še posebej značilni. Poleg drugih okoliščin je tudi to po svoje vplivalo na razvoj stanovanjskega gospodarstva in hitrost stanovanjske graditve. Oglejmo si in primerjajmo stanovanjsko graditev v Sloveniji in stanovanjsko graditev v Jugoslaviji v letih 1960—1965, ko so gospodarili stanovanjski skladi, pa bomo videli, da tudi če upoštevamo nekoliko različna izhodišča, potrebe in zahteve, ne moremo najti drugega dovolj utemeljenega vzroka za precejšnjo stagnacijo gradnje stanovanj, posebno v zadnjih letih.

Poglejmo v razpredelnicah, kako se je gibala stanovanjska graditev v indeksih in posameznih sektorjih v Sloveniji in Jugoslaviji:

Gibanje stanovanjske graditve v letih 1960/1964 v Sloveniji

Leto	1960	1961	1962	1963	1964
Družbeni sektor	100	105	114	103	112
Zasebni sektor	100	110	106	101	98
S k u p a j	100	107	112	104	109

Gibanje stanovanjske graditve v letih 1960/1964 v Jugoslaviji

Leto	1960	1961	1962	1963	1964
Družbeni sektor	100	121	123	123	144
Zasebni sektor	100	141	151	165	175
S k u p a j	100	132	137	145	160

V letu 1964 je bilo v družbenem sektorju Slovenije zgrajenih 12% več stanovanj kot v letu 1960, v zasebnem sektorju pa celo 2% manj. V Jugoslaviji pa je bilo v tem

letu v družbenem sektorju zgrajenih za 44%, v zasebnem pa kar za 75% več stanovanj kot 1960. leta, ko smo v Sloveniji zgradili na 1000 stanovalcev približno 5,0 m², v vsej državi pa 4,1 m² stanovanja. To razmerje se je v naslednjih letih spremenilo tako, da smo 1964 zgradili v naši republiki približno 5,3 m², v vsej državi pa 6,2 m² stanovanja na 1000 prebivalcev.

Takšnega zaostajanja seveda niso krivi samo stanovanjski skladi, ki so bili v teh letih eden izmed poglavitnih dejavnikov stanovanjskega gospodarstva. Če bi stanovanjskim skladom natrpali vso krivdo za storjene napake, bi si zelo naivno delali utvare, da bodo z odpravo teh skladov rešeni vsi problemi, ki so vsekakor kompleksnejši. Vzrokov je najbrž več, toda ni posebnega razloga, da bi jih iskali v sistemu zbiranja sredstev. Za vso državo so bili viri enaki.

Premajhne zmogljivosti proizvajalcev tudi niso vzrok za zaostajanje stanovanjske graditve. Gradbena podjetja so že pri sedanji organizaciji in opremljenosti dela sposobna zgraditi več kot 12.000 stanovanj na leto, če bi bili za to izpolnjeni zunanji pogoji, kot so sistem kreditiranja obratnih sredstev in kupcev stanovanj, urbanistični načrti, lokacije itd.

Z različnimi potrebami, stanjem in zahtevami tudi ne moremo tega opravičiti, saj je dokazano, da je v Sloveniji še vedno več kot 40 tisoč prizadetih, ki čakajo hitre rešitve, če pa bi hoteli za silo rešiti vprašanje prevozov iz oddaljenih krajev na delo in druge manj nujne primere, pa bi morali, kakor kaže, zgraditi v nadaljnjih petih letih najmanj 80 tisoč stanovanj.

Bolj važno kot iskati vzroke za dosedanje stagnacijo je, čimprej ustvariti možnosti za hitrejši napredek v prihodnje. Zato je treba najprej prenehati z brezplodnimi razpravami in polemiko glede sprejetih načel resolucije in stanovanjske reforme in se namesto tega oprijeti plodnega, konkretnega dela.

Po mojem mnenju je v sedanjem času za uspešni nadaljnji razvoj stanovanjskega gospodarstva in pospešeno zidavo stanovanj nujno predvsem tole:

Predvsem je treba čimprej dokončno organizirati kreditiranje proizvajalcev in kupcev stanovanj in objaviti kreditne pogoje pristojnih bank, kot je to storila ljubljanska kreditna banka in hranilnica. Zlasti je važno, da se uredi vprašanje kreditiranja obratnih sredstev proizvajalcem stanovanj, da bodo lahko takoj začeli pospešeno graditi za trg. To bi obenem pomagalo vsaj delno premostiti velike težave,

ki so nastale v gradbenih podjetjih zaradi občutnega omejevanja investicijske graditve na drugih področjih. Ukrepi, ki omogočajo, da bodo delovne organizacije lahko takoj začele uporabljati namenska sredstva za zidavo stanovanj, bodo veliko pomagali, menim pa, da je 10% varščina, ki jo morajo investitorji založiti, preden začnejo graditi, odveč.

Medtem ko se bo, ko bodo izpolnjeni ti pogoji, stanovanjska graditev nadaljevala, pa je treba hitreje pripravljati realne kratkoročne programe in plane gradnje stanovanj v vsaki delovni organizaciji, občini in republiki posebej, ki bodo temeljili na realni bilanci finančnih in materialnih možnosti, ne pa na spisku želja. Nestvarna predvidevanja v mnogih dosedanjih planih stanovanjske graditve, ki jih že več let nazaj niso uresničevali, povzročajo več škode kot koristi, obenem pa kritiko, ki zaradi tega največkrat seveda ni namenjena na pravo mesto.

Nujno je, da se s problemi stanovanjskega gospodarstva več kot doslej ukvarjajo samoupravni organi in sindikati v delovnih organizacijah. Sredstva, ki ostajajo delovnim organizacijam, povečana s sredstvi iz skladov skupne porabe, tvorijo poseben namenski sklad, ki zasluži veliko pozornost vsega kolektiva. Zadovoljevanje potreb članov kolektiva, prioritetni spiski, varčevanje in osebni deleži so poleg skrbi za vzdrževanje, obnavljanje in zidavo stanovanj vprašanja, ki morajo dobiti svoje mesto v statutih in posebnih pravilnikih delovnih organizacij.

Posebno v tistih delovnih organizacijah, kjer bodo osnovali lastna podjetja oziroma delovne enote za gospodarjenje s svojimi stanovanji, so potrebne temeljite priprave in jasna usmeritev glede nalog in možnosti, ki jih takšna odločitev daje. Težnje večjih delovnih organizacij, da bi v svojem okviru organizirale stanovanjsko gospodarstvo, so razumljive, ker jim to daje večje možnosti za hitrejše reševanje stanovanjskih problemov. Če upoštevamo, da je stanovanje zelo pomembno za proizvodnost dela, potem takšnih teženj ne bi smeli vedno in povsod obsojati.

Posebno vprašanje je prodaja vseljivih stanovanj. Čeprav je to popolnoma v skladu s sprejetimi načeli, je praksa v nekaterih delovnih organizacijah vendarle pokazala, da ne upoštevajo ekonomskega računa, da se prodaje neresno lotevajo, ponekod pa celo špekulirajo s takšno prodajo stanovanj.

Ta problem je kompleksen, zato zasluži večjo pozornost samoupravnih organov v delovnih organizacijah. Vsekakor bi morali poznati ne samo trenutne koristi delovne organi-

zacije, ki so v tem, da se tako znebi skrbi za vzdrževanje stanovanj in si pridobi nekaj dodatnih sredstev za gradnjo novih stanovanj, ampak je treba misliti tudi na dolgoročne cilje stanovanjskega gospodarstva.

Že samo omenjena vprašanja zelo prepričljivo dokazujejo, da gre za odgovorne naloge, ki se jih morajo brez odlašanja oprijeti samoupravni organi in sindikalne podružnice v delovnih organizacijah.

Nič manjše pa niso naloge občinskih skupščin in političnih organizacij, predvsem SZDL in sindikata, v občini pri organizaciji stanovanjskih podjetij in sistema samoupravljanja v stanovanjskem gospodarstvu, ki naj bo tak, da bo omogočil stanovalcem, pa tudi tistim, ki sredstva za gradnjo stanovanj ustvarjajo in porabljajo, soodločanje pri vseh važnih vprašanjih.

Pri izpolnjevanju te poglobitve naloge se bo treba najbolj vztrajno boriti proti lokalističnim težnjam, ki so eden izmed glavnih vzrokov, da na tem področju s težavo prihajajo do racionalne integracije ter združevanja sil in sredstev, ki so potrebna za učinkovitejši razvoj stanovanjskega gospodarstva. Ne bi se bilo treba bati velikih stanovanjskih podjetij, če bi znali takšno podjetje organizirati po delovnih enotah, ki bi imele svoje pravice in dolžnosti, svoje samoupravne organe, kot jih imajo delovne enote v večjih gospodarskih organizacijah, tako da bi prek njih na gospodarjenje v podjetju lahko vplivali prizadeti stanovalci.

Tudi centralne, republiške stanovanjske banke bi se ne bilo treba bati, če bi bila ta izraz dejanskih želja in potreb tistih, ki sredstva za vzdrževanje in gradnjo stanovanj ustvarjajo, in zagotovilo, da bodo pri obračanju teh sredstev v takšni banki tudi imeli svojo besedo.

Upravičena pa je bojazen pred vsiljevanjem preživelih oblik, ki za razvoj samoupravnih odnosov v stanovanjskem gospodarstvu niso sprejemljive. Ravno tako je nestvarno tudi pričakovanje, da bi te probleme lahko reševali zgolj s predpisi. In upravičena je tudi bojazen, da bi se v nekatereh novo nastajajočih stanovanjskih podjetjih uveljavljale administrativne težnje in avtarkija, ki se izraža v hoteljih, da bi znotraj teh podjetij organizirali vse proizvodne in druge dejavnosti, ki so potrebne za vzdrževanje in gradnjo stanovanj, zato, da bi s temi dejavnostmi ustvarjali večji dohodek. Dokler vprašanje ustvarjanja in delitve dohodka stanovanjskih podjetij ni dovolj razčiščeno, je nevarno, da bodo ta podjetja zanemarjala svoje poglobitve naloge in se usmerjala v takšne dejavnosti, ki so zanje

bolj donosne, saj bodo tudi njihove potrebe bolj velike. Samo za osebne dohodke uslužbencev enega izmed največjih stanovanjskih podjetij v Sloveniji je v enem letu potrebno približno toliko sredstev kot za 20 novih stanovanj.

Naloge proizvajalcev stanovanj so tudi v marsičem drugačne in bolj odgovorne, kot so bile doslej. Hitrejše uvajanje sodobne tehnologije in organizacije dela, ne toliko zaradi tega, da bi povečali obseg stanovanjske graditve, pač pa jo predvsem pocenili, raziskava trga in neposredna povezava s kupci stanovanj, skrb za obratna sredstva in za nemoten tok proizvodnje, so najbolj pereči problemi, ki jih bomo morali reševati mnogo hitreje kot doslej. Potrebno je manj razprav, čeprav je to do neke meje nujno, veliko več pa konkretnega dela.

Najbrž bo treba spremeniti še vedno preveč togi in zastareli odnos do individualne gradnje stanovanj, ki naj organizirano poteka v okviru urbanističnih rešitev, katere je treba imeti najprej. Poleg tega pa je treba tudi v praksi na tem področju uvajati ekonomske odnose, ne pa samo kritizirati paradoks, da je gradnja individualnih stanovanjskih hišic pri nas cenejša kot gradnja v stanovanjskih blokih. Že preprost nestrokovni račun pokaže, da stroški za komunalno ureditev npr. 2000 m² racionalno izkoriščenega zemljišča, ki ga lahko uporabimo za gradnjo stolpnice s 50 do 60 stanovanji ali pa za 4 individualne enostanovanjske hiše, niso bistveno različni. Je pa še cela vrsta drugih kriterijev, s katerimi se da spodbujati interes posameznikov in delovnih organizacij za najbolj smotrno gradnjo stanovanj.

S svojim prispevkom sem hotel še z drugega vidika opozoriti samo na nekaj najbolj važnih vprašanj prehodnega obdobja reforme stanovanjskega gospodarstva. Seveda je še mnogo drugih, posebno s področja urbanizma, komunalnega gospodarstva, urejanja in priprave zemljišč in še nekaterih, ki vplivajo na učinkovitost gospodarjenja na tem najbolj občutljivem področju. Ali bomo vse te probleme uspešno reševali, pa ni odvisno samo od objektivnih okoliščin, ampak tudi od subjektivne volje, razumevanja potreb sedanjega razvoja družbenih odnosov in od znanja tistih odločujočih dejavnikov, od katerih bo tudi posledičen uspeh stanovanjskega gospodarstva.

LOJZE CAPUDER

Ali res drugi vidik?

Preden bi odgovoril na prispevek »Vprašanja stanovanjske reforme z drugega vidika«, bi želel opozoriti predvsem na to, da v svojem prvem sestavku nisem imel namena, niti nisem mogel zajeti vseh vprašanj obsežne tematike stanovanjskega gospodarstva, temveč sem želel opozoriti le na nekatera vprašanja, ki so se mi zdela najbolj pereča. Tako se mi zdi da odgovor ne zastavlja toliko »vprašanj stanovanjske reforme z drugega vidika«, temveč odpira le nova vprašanja in polemizira, vendar, žal, premalo dokumentirano in prepričljivo. In kar je bistveno, ne odgovori oziroma ne nakaže konkretnih rešitev na zastavljena neresena vprašanja.

Brez dvoma je stanovanjsko gospodarstvo tako v politiki kakor ekonomiki vsake družbene skupnosti ali države eno najbolj zapletenih in zahtevnih procesov in problemov, ker je uspešno razreševanje spleta vprašanj s tega področja kar najbolj tesno zvezano z zboljševanjem osebnega in družbenega standarda, z večanjem produktivnosti dela ter ima kot tako daljnosežne posledice za razvoj celotnega gospodarstva. Zato ni nič čudnega, da obstaja po svetu vrsta institucij — čeprav imajo veliko bolj vpeljan sistem stanovanjskega gospodarstva, kot ga imamo pri nas — ki razrešujejo probleme stanovanjskega gospodarstva. Povedati moramo, da je to delo pri nas šele v začetku razvoja, saj smo dokaj pozno priznali, da je stanovanjsko gospodarstvo integralni del celotnega gospodarstva, ki pa ima svoje značilnosti in zakonitosti. Te specifičnosti in zakonitosti pa izhajajo iz tega, da je stanovanje dolgoročna potrošna dobrina, ki služi dvema in več generacijam; ravno zato je toliko bolj potrebno zagotoviti dolgoročnost sistema, ki obravnava to področje, ter hkrati enakopravno obravnavanje vseh problemov, od financiranja do graditve kakor tudi uporabe stanovanj. Pri tem pa je treba upoštevati tudi visoke cene te potrošne dobrine. Zaradi tega je toliko bolj nujno, da se usklajuje celotno stanovanjsko gospodarstvo z realnimi materialnimi možnostmi družbe in vsakega posameznika. Popolnoma razumljivo je, da se hkrati postavlja tudi vprašanje strokovnjakov, ki so potrebni za to področje in ki se bodo lahko usposobili šele v novih razmerah, medtem ko imamo zdaj, žal, le pičlo število kadrov, ki bi bili popolnoma kos tako zahtevnim nalogam, kot jih postavlja reforma stanovanjskega gospodarstva.

V prvem članku se nisem zavzemal za »stari sistem«, menil pa sem, da je treba opozoriti na nekatere probleme in neskladnosti, da ne bi pri nadaljnjem delu ponavljali že znanih napak. Zato mislim, da površna kritika in obsodba »nekaterih predstavnikov« Združenja stanovanjskih investitorjev ni upravičena, ker tako ni mogoče objektivno prikazati dejanskega dela te organizacije, ki se je, lahko rečem, konstruktivno borila za nekatera načelna stališča, ki naj bi se izvajala v okviru stanovanjskega gospodarstva tako v interesu potrošnika kakor tudi družbe.

Kaj je pri tem ta organizacija dosegla, je drugo vprašanje, in sodbo prepuščam javnosti. Toda, če že govorimo o različnih pogledih na stanovanjsko reformo, moram opozoriti tudi na stališče Stalne konference mest Jugoslavije, ki ga je sprejela na letni skupščini v Ljubljani, tik preden je bila sprejeta resolucija o nadaljnjem razvoju stanovanjskega gospodarstva. Prav tako bi lahko naštel tudi različna stališča drugih družbenih organov, ki so jih izrazili kot svoje pomisleke in predloge v okviru javne razprave, ki je bila sprožena prav z namenom, da bi našli čim ustreznejše oblike za razreševanje obilice vprašanj stanovanjskega gospodarstva kot celote. Vse to pa še zdaleč ni vplivalo, da bi se omenjene organizacije, potem ko je bila sprejeta resolucija in drugi zakonski akti o stanovanjski reformi, z vso prizadevnostjo ne lotile razreševanja problemov in nalog, ki so bili postavljeni vsej naši družbeni skupnosti. Teh nalog in problemov ni malo. Zato je bil moj namen opozoriti le na nekatere pojave, s katerimi se neposredno srečujemo v praksi vsi, ki delamo na tistih delovnih mestih, kjer so ti problemi vsakdanje delo. Zato se mi zdi, da lahko mirno trdim, da je namigovanje o »nekih« težnjah novih vodstev stanovanjskih podjetij, ki da bodo bolj zavirala, kot pospeševala učinkovitejši razvoj stanovanjskega gospodarstva, milo rečeno, žaljivo. Ali ne bi bilo bolj koristno in primerno, če bi s konkretnimi predlogi in konkretno kritiko pomagali razreševati probleme, ki se dan za dnem pojavljajo, da bi tako našli skupne in najustreznejše rešitve za boljše in uspešnejše delo pri nadaljnjem razvoju stanovanjskega gospodarstva.

V omenjenem članku je veliko napisanega o samoupravnem mehanizmu in samoupravnih odnosih na področju stanovanjskega gospodarstva; izražena je »huda« zaskrbljenost, da ne bi v vodstvih stanovanjskih podjetij prevladale birokratske in administrativne težnje. Menim, da samoupravljanje ni samo sebi namen in da smo že pri dose-

danjem delu ugotovili, da je samoupravljanje toliko uspešnejše, kolikor bolj je materialno pogojeno. To pa ne velja samo za stanovanjsko gospodarstvo, temveč za ves družbenoekonomski razvoj. Pri tem pa je treba ugotoviti, da je prav na področju stanovanjskega gospodarstva v novih pogojih dela stanovanjskih podjetij zagotovljen bolj kot kjerkoli samoupravni mehanizem, ki daje stanovalcem res vse možnosti, da sodelujejo v vseh oblikah razvejanega sistema samoupravljanja, to je stanovanjskih hiš in stanovanjskega podjetja (glej temeljni zakon o gospodarskem poslovanju s stanovanjskimi hišami v družbeni lastnini in republiški zakon o pravicah in dolžnostih stanovalcev pri upravljanju stanovanjskih hiš). Ali je potem upravičen strah, izražen v članku, ali pa gre zgolj za demagoško podtikanje dejstev, ki jih ni! Brez pretiravanja lahko rečem, da sem bil sam med pobudniki čimbolj razvejanega sistema samoupravljanja stanovalcev v upravljanju stanovanjskega fonda in da od tod izhaja tudi zamisel o skupščini stanovalcev in drugih oblikah samoupravljanja. Zato lahko vprašanje tudi obrnem in vprašam: ali imajo naši občani danes kakršenkoli neposreden vpliv na delo in poslovanje ter cene npr. elektropodjetij, vodovodnih podjetij in podobnih delovnih organizacij, ki opravljajo za potrošnike storitve v zvezi z individualno potrošnjo? Ali imajo kakšen neposreden vpliv npr. na delo gradbenih podjetij? S tega vidika bi lahko vprašal — ali so delavci stanovanjskega podjetja manj usposobljeni za to, da bi pravilno opravljali svojo družbeno funkcijo, kakor delavci v drugih delovnih organizacijah? Ali je kaka bistvena razlika med delovnimi organizacijami proizvodnega značaja in delovnimi organizacijami tako imenovanega komunalnega značaja? Vendar menim, da v jedru ne gre za to. Posebnosti stanovanjskega gospodarstva narekujejo tudi posebne organizacijske oblike samoupravnega mehanizma, ki se bo brez dvoma še razraščal tudi na drugih področjih celotnega našega družbenoekonomskega sistema. Zato ni upravičeno zgolj izražati zaskrbljenost, temveč nasprotno, poskrbeti je treba za čimbolj učinkovite oblike samoupravljanja poleg tistih, ki jih nalagajo že predpisi!

Ali je kdo in ali sem jaz dejal, da nasprotujem deattizaciji sredstev? Gre samo za to, da se hkrati, ko se v družbenoekonomskem sistemu izvajajo tako obsežne spremembe, ki naj v bistvu spodbudijo neposredne proizvajalce in vse naše občane, da bodo uspešneje gospodarili, zagotovijo boljše oblike združevanja in usmerjanja namenskih sred-

stev, kar je odločujočega pomena tako za gradnjo novih stanovanj kakor tudi za uspešnejše gospodarjenje s stanovanjskim fondom. Žal pa moram ugotoviti, da, kljub mnogim zahtevam, to vprašanje ni bilo pravočasno proučeno niti niso bile izdelane materialne in finančne bilance, ki naj bi dokazale, kakšne so realne možnosti, da se v novih razmerah poveča gradnja stanovanj. In v tem je tudi ost moje kritike. Že danes namreč mnogi odgovorni funkcionarji izražajo resne pomisleke in dvome, da bi bilo mogoče do leta 1970 zgraditi 800.000 novih stanovanj, in vendar smo šele začeli uresničevati stanovanjsko reformo, katere pglavilni namen je povečati obseg stanovanjske graditve! Vse to pa seveda ni dovolj jaseñ kažipot in pobuda za tiste občane, ki še niso rešili svojih težav v zvezi s stanovanjem. To pa še ne pomeni napadati sistem, pač pa opozarjati na probleme, ki jih je treba v vsakdanjem delu čim hitreje reševati, da se zagotovi uspešna izvedba stanovanjske reforme v celoti.

Subvencioniranje stanarin je zelo težavno in odgovorno vprašanje, ki zahteva, da ga podrobneje proučimo.

Ne gre za to, da bi se »ogrevali« za administrativno reševanje subvencioniranja, vendar sem v svojem prispevku opozoril predvsem na neskladnost resolucije s sprejetim zakonom. Žal ne morem in ne bom nikdar spremenil svojega stališča, namreč, da je prav pri stanarinah treba upoštevati tudi ekonomske možnosti stanovalcev. Subvencioniranje stanarin obstaja v različnih oblikah po vsem svetu in po vsej verjetnosti ne zaradi lepšega, temveč zaradi nujnih potreb. Vsak človek se lahko omeji ali odreče marsikateri potrošni dobrini, toda najnujnejše glede prebivanja mora imeti zagotovljeno, ker je to temelj za razvoj družine in družbe in navsezadnje tudi za večjo produktivnost dela. Najbrž bi se lahko odpovedali marsikateri obliki subvencioniranja raznih družbenih služb, a šele prav nazadnje bi lahko popolnoma odpravili subvencioniranje na področju stanarin. Le realne oblike subvencioniranja lahko sproščajo ekonomske zakonitosti celotnega stanovanjskega gospodarstva. Naposled je celotna stanovanjska graditev zaradi svoje posebnosti podprta z družbenimi intervencijami (dolgoročni krediti, nizka obrestna mera in podobno).

V članku je statistično ugotovljeno tudi gibanje stanovanjske graditve v posameznih sektorjih, in to za Slovenijo in Jugoslavijo. Ti podatki kažejo, da je bilo povečanje stanovanjske graditve v Sloveniji najnižje v letih, ko so delovali stanovanjski skladi. Menim, da bi bilo koristno pro-

učiti globlje vzroke takega stanja. Brez natančnejšega proučevanja pa bi lahko našteali vsaj tri vzroke, in to so: problemi reševanja urbanizma in komunalnega urejanja, visoke cene stanovanjske graditve ter kakovost in standard stanovanj. Samo količinska primerjava stanovanjske graditve ne daje dovolj objektivne slike o uspešnosti stanovanjske graditve, čeravno je tudi ta zelo pomembna. Vedeti namreč moramo, da so ti vzroki, čeprav so bili viri sredstev za stanovanjsko graditev bolj ali manj enaki, lahko bistveno pripomogli h končnim rezultatom. Naj omenim, da je cena za m² stanovanjske površine v SRS po zadnjih podatkih že 160 in več tisoč starih dinarjev, medtem ko se v drugih republikah giblje od 100.000 do 120.000 starih dinarjev. Ali gre tu samo za vprašanje kakovosti in standarda stanovanja ali so še kaki globlji vzroki? Navsezadnje gradimo stanovanja za več generacij in bo zato treba zagotoviti realne osnove v racionalizaciji stanovanjske graditve, ker res ne moremo zagovarjati skrajnje primitivnega standarda stanovanja. V Sloveniji bi se namreč le stežka odločili, da bi se bistveno odmaknili od povprečnega standarda stanovanj, kakršna smo gradili; vsekakor pa moramo poiskati realne možnosti za racionalizacijo graditve, in te možnosti so! Pravilna je ugotovitev, da zmogljivosti proizvajalcev za gradnjo stanovanj danes niso premajhne, toda vprašanje je, koliko so bili vsi ti proizvajalci v preteklosti res pripravljeni posvetiti se obširnim problemom in vprašanjem racionalnejše stanovanjske graditve. Še ni dolgo od tega, ko so mnoga gradbena podjetja prevzemala stanovanjsko gradnjo bolj kot »nujno zlo« in je veljalo načelo, da pomeni graditev stanovanj za gradbeno operativno »samo izgubo«. Taka miselnost vsekakor ni mogla spodbujati pospešene stanovanjske graditve. Zato smo še pred nekaj leti resno proučevali vprašanje, kako bi tudi v Ljubljani specializirali neko podjetje samo za gradnjo stanovanj. Poslovanje gradbenega podjetja Stavbar v Mariboru je namreč ovrгло pomisleke dela gradbene operative glede gradnje stanovanj, ker je s specializacijo proizvodnje doseglo izredno lepe uspehe tako za kolektiv kakor tudi za potrošnika, to je, kljub razmeroma nizkim cenam je doseglo visok dohodek. Razumljivo je, da so danes na voljo potrebne zmogljivosti, vendar predvsem zato, ker se je obseg investicij za gospodarske objekte zelo zmanjšal. Toda ali smo doslej, v novih oblikah poslovanja, dosegli kakšne vidnejše rezultate, ki bi globlje posegli v celotno problematiko stanovanjske graditve, če ne štejem nekaj začetnih poskusov, ki pa života-

rijo spričo negotovosti, kako bo z nadaljnjim financiranjem stanovanjske graditve?

Strinjam se tudi z ugotovitvijo, da ne moremo registrirati »spiskov želja«, temveč da je treba izdelati realne bilance materialnih in finančnih možnosti ter zasnovati celotno stanovanjsko graditev na dolgoročnejših programih. To je vprašanje, ki se postavlja že vsa leta, toliko bolj ob sedanjih reformi. Vendar je pri tem potrebno določiti vlogo vsakega posameznega organa in organizacije, da bo ta program lahko tudi uresničen. To pa so bile tudi želje in opozorila Združenja kakor tudi kritika, ker tega že v preteklosti nismo upoštevali.

In še o delu, delitvi dohodka in stroških stanovanjskih podjetij. Vsebino dela vsakega podjetja bo dal letni in srednjeročni program, ki bo moral upoštevati potrebe sklada stanovanjskih hiš v upravljanju podjetja. Te programe bo obravnaval in sprejemal delavski svet, v katerem bodo sodelovali predstavniki stanovalcev in ustanoviteljev. Stanovanjsko podjetje je dolžno, da ohranja nezmanjšano vrednost stanovanjskega fonda, katerega upravlja ter skrbi tudi za njegovo reprodukcijo. Tem osnovnim ciljem mora biti prilagojena tudi notranja organizacija in poslovna dejavnost vsakega podjetja. Prve analize kažejo, da bodo stroški upravljanja stanovanjskih podjetij bremenili stanarine z 6—12%. Pri stanovanjskih podjetjih ali posebnih enotah za gospodarjenje s stanovanjskim fondom delovnih organizacij, ki naj bi upravljali z manj kot 1000 stanovanji, pa bodo ti stroški upravljanja lahko presegli tudi 20% stanarin. V omenjenih stroških pa niso zajeti stroški hišnikov, snažilk, kurjačev in drugih, ki so že doslej bremenili neposredno hišni sklad. Sicer pa bodo predstavniki stanovalcev in ustanoviteljev, ki sodelujejo v delavskem svetu, odločali, koliki del sredstev stanarin se bo priznalo delovni skupnosti stanovanjskega podjetja za njihovo delo pri upravljanju sklada stanovanjskih hiš. Samo s tem delom sredstev stanarin ter z dohodkom iz ostalih dejavnosti podjetja bo razpolagala delovna skupnost na način, kot to velja za vse druge delovne organizacije. Zato je tudi razumljivo, da čim večji bo sklad stanovanjskih hiš v upravljanju stanovanjskega podjetja, čim širša bo celotna dejavnost podjetja, toliko racionalnejše in cenejše bo lahko poslovanje podjetja. O vsem tem mora biti javnost seznanjena, vendar ne z zlonamernimi namigi in izmišljenimi podatki, temveč z resničnim stanjem, ker sicer vnaša tako dezinformiranje v izvajanje stanovanjske reforme še večjo zmedo in nezaupanje kot je

to že objektivno pogojeno glede na problematiko, ki se pojavlja v začetnem poslovanju teh novih organizacij. In kar zadeva obratna sredstva, naj omenim še to, da ni rešitev v tem, da se zagotove obratna sredstva, temveč predvsem v tem, da se zagotove dolgoročna sredstva — sredstva za kreditiranje porabnikov — kupcev stanovanj. Prav tu mora biti vzpostavljeno ravnotežje, sicer lahko nastopijo še večje težave v proizvodnji stanovanj.

Pri ustanavljanju in delu posebnih delovnih enot za gospodarjenje s stanovanji posameznih delovnih organizacij pa se nam zastavlja še vrsta vprašanj, in to:

— Kako organizirati gospodarjenje s hišami, kjer ima stanovanja večje število investitorjev, ki imajo vsak svojo enoto za gospodarjenje, da ne bo propadala hiša kot celota?

— Kako organizirati samoupravljanje stanovalcev take enote, ker so te večkrat na področju več občin?

— Kako zagotoviti sodelovanje teh enot s hišnimi sveti?

— V kakšnem položaju se bodo znašli delavci iste delovne organizacije, ki stanujejo v »starem stanovanjskem fondu«, kjer bi se morala povišati najemnina, če bi vsi investitorji izločili nov stanovanjski fond iz upravljanja občinskih stanovanjskih podjetij?

— Ali bo res racionalnejše in cenejše upravljanje nekaj desetlin ali stotin stanovanj v taki enoti, če mora le-ta poslovati po istih načelih kot stanovanjsko podjetje?

Zato je treba po mojem mnenju vnovič trezno premisliti, kdaj so ustvarjeni pogoji za delo takih enot, upošteva je pri tem tako interese delovne organizacije, občanov in družbenega fonda stanovanj kot celote. Ne bi želel polemizirati še o drugih vprašanjih, ker so se v praksi že »preživela« ali pa že dobila svoje pravo mesto v sistemu, če pa so jih v razpravah pred časom načenjali, je to bilo tudi nujno, saj se le tako pride do ustrežnejših rešitev.

Da sklenem svojo misel. Le s konstruktivnim in strokovnim razreševanjem problemov ob strogem upoštevanju družbenoekonomskih ciljev je mogoče ustvariti možnosti za uspešno realizacijo stanovanjske in gospodarske reforme. Uspešno izvajanje politike stanovanjskega gospodarstva bo zahtevalo razreševanje še vrste vprašanj, ki se pojavljajo v praksi, in bo zato nujno, da pri tem sodeluje kar najširši krog naših občanov.

MARKO RAINER

Dekolonizacija in Jugoslavija

V zadnjem času je bilo večkrat poudarjeno, da je potek dekolonizacije preostalih odvisnih dežel počasnejši zaradi odpora kolonialnih sil in zaradi pomoči, ki jim jo dajejo pri tem druge imperialistične sile.

Ta sodba drži. Zares ne moremo biti zadovoljni s sedanjim stanjem na tem področju, čeprav se je veliki večini poprej odvisnih narodov že posrečilo, da so se rešili kolonialnega izkoriščanja in začeli postavljati temelje za svoj samostojni razvoj. Če pomislimo, da je še pred 20 leti približno četrtna svetovnega prebivalstva ječala v kolonialnem suženjstvu, zdaj pa niti 2% ne več, lahko upravičeno rečemo, da je to zgodovinska zmaga socializma in protikolonialnih osvobodilnih gibanj. Zato ni prav nič pretirano, če pravimo, da so za zmeraj zašli dnevi kolonialnih imperijev, ki so se opirali na vojaško silo, na neposredno politično podrejenost narodov na vseh celinah in na neposredno gospodarsko izkoriščanje revnih. Tako je bil odpravljen poglavitni vzrok dejstva, da dve tretjini človeštva danes trpi lakoto in zavoljo katerega je današnja družba obremenjena razen s številnimi drugimi nasprotji še z antagonizmom, ki ga ustvarja zijajoči prepad med manjšino industrijsko razvitih dežel in nerazvitim svetom, ki sestavlja veliko večino.

Tudi preostala 2% v kolonialnem suženjstvu pomenita zelo resen problem, in sicer predvsem zaradi krvavega boja, ki ga glede na posebne okoliščine kolonializem še zmeraj lahko vsiljuje zatiranim ljudstvom v Angoli in na jugu Afrike, na Arabskem polotoku in še drugje. Mnogo bolj resno pa je to, da se takšno stanje trpi in da zato kolonializem neposredno ogroža tudi miren razvoj dežel, ki so se že osvobodile, in da slabo vpliva na splošne odnose na svetu, ko izziva celotno človeštvo v Rodeziji in Kongu ter v drugih delih sveta.

Tovariš Tito je pred več kot 10 leti (21. 12. 1954) opozoril v govoru pred indijskim parlamentom na »štiri poglavitne negativne okoliščine, ki povzročajo vse tisto zlo, za-

radi katerega je danes človeštvo v strahu in skrbeh, in ki bi jih morali izločiti iz prakse v mednarodnih odnosih, da bi bilo človeštvo lahko rešeno bojazni za svojo usodo. Te štiri okoliščine so: 1. neenakost med državami in narodi; 2. vmešavanje v notranje življenje drugih dežel; 3. razdeljenost sveta na vplivna območja in bloke in 4. kolonializem.

Danes lahko z zadovoljstvom ugotovimo, da je bil v času, ki nas loči od govora tovariša Tita v indijskem parlamentu, kolonializem kot svetovni sistem že premagan in da se je bila tudi razdelitev sveta na vplivna območja in bloke, kakršni so nastali med hladno vojno, že zelo razrahljala. Dejansko je ta razdelitev toliko bolj trhla, kolikor so bolj enotne napredne sile, ki se upirajo takšnim zamislim. Pa ne samo to. Upravičeno lahko trdimo, da je bila ravno politika miroljubnega sožitja in tvornega sodelovanja, ki jo je naša država skupaj z drugimi neuvrščeni in socialističnimi državami stalno izvajala, med odločilnimi dejavniki, ki so pripomogli, da se je prostor za politiko blokovskega uvrščanja čedalje bolj ožil, dokler niso zaradi nadaljnjega uveljavljanja politike neuvrščanja v glavnem izgubili moč tudi sami bloki kot orodje za vsiljevanje politike sile in imperialistične hegemonije.

Še nadalje pa sta ostali drugi dve okoliščini, na kateri opozarja v svojem govoru tovariš Tito. Neenakost med državami in narodi ni samo ostala, ampak se v določenem pogledu še povečuje. Vmešavanje v notranje življenje drugih dežel se ne samo še nadalje nasilno uveljavlja, ampak celo grozi, da se bo povampirilo v vojne, do končne iztrebitve. Omenimo naj samo nacionalno katastrofo, v katero je bilo pahnjeno vietnamsko ljudstvo, ki je krivo samo tega, da želi samo in v skladu s svojimi potrebami urejati svoje zadeve v svoji domačiji, ne da bi pri tem kogarkoli ogrožalo. Nekaznovane skladno potekajoče akcije mednarodnih reakcionarnih sil v Kongu so opogumile sile svetovnega imperializma za takšne akcije in za nastope tiste vrste, kot smo jih videli v Dominikanski republiki in v Afriki.

Zaradi tega je treba poudariti nezadovoljstvo, ki ga povzroča počasno likvidiranje kolonializma. To velja toliko bolj, ker spremljata omenjeno počasnost dve vrsti zla, ki sta v medsebojni zvezi s kolonializmom. Prvo zlo vidim v zelo škodljivih prizadevanjih, nastajajočih v zvezi z akcijo za pospešen razvoj dežel, ki so zaostale v svojem gospodarskem razvoju ravno zato, ker so bile desetletja, nekatere pa tudi stoletja izpostavljene kolonialnemu izkoriščanju; dru-

go zlo pa je v oblikah neokolonialističnega podrejanja, h katerim se zateka sodobni imperializem, želeč podrediti sodobne procese naravnega gospodarskega združevanja na temelju visoke razvitosti proizvodnih sil koristim kapitala.

Tako eno kot drugo vprašanje terja določeno pojasnilo. Za kaj gre pravzaprav?

Po podatkih Združenih narodov je v l. 1961 približno 410 milijonov prebivalcev ZDA in Zahodne Evrope razpolagalo z 830 milijardami dolarjev bruto narodnega produkta ali z 2000 dolarji na prebivalca; 1309 milijonov prebivalcev bivših kolonij in odvisnih dežel v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki pa je razpolagalo komaj s 171 milijardami dolarjev bruto narodnega produkta ali z 250 dolarji na prebivalca, torej s približno komaj osmino v primeri s prvimi. Morda bi kdo rekel, saj to je vendar jasno, ko je po istem viru znašala takrat vrednost skupnega produkta na enega prebivalca v ZDA 4500 dolarjev in v Zahodni Evropi 3600 dolarjev, medtem ko je bila ta vrednost v Afriki povprečno 320 dolarjev in v Indiji samo 240 dolarjev, torej skoraj 19-krat manj. Na to pa želim ravno opozoriti: namreč na velikanski razloček v pogojih za delo in življenje, ki onemogoča, da bi v sodobnem svetu na doseženi stopnji gospodarskega razvoja proizvodnih sil prišli po demokratični poti do integracije, ki je pogoj za nadaljnji napredek v svetovnem obsegu in za nadaljnje večanje svetovne produktivnosti dela, s tem pa tudi za naraščanje blaginje vseh.

Nadalje so zelo težavne in kompleksne okoliščine, v katerih so na novo osvobojene dežele začele graditi lastno narodno ekonomiko, ki mora biti tudi materialni temelj njihove politične neodvisnosti in enakopravnosti v mednarodnih odnosih. Zato so tudi sami Združeni narodi sprejeli dokumente, ki postavljajo celotnemu sodobnemu človeštvu kot eno pglavitnih zahtev hitrejši napredek držav v razvoju. Razglašeno je bilo tudi »desetletje razvoja«. In vendar ni naraščanje narodnega dohodka držav v razvoju kljub vsemu temu v letu 1965, ki je osrednje leto tega desetletja, preseglo 4%, čeprav bi moralo znašati vsaj 5%. Po računih strokovnjakov Združenih narodov komaj lahko pričakujemo, da bo dosežena zelena stopnja 5% do l. 1970, ker je kmetijstvo v teh državah v zastoju, delež industrije pa znaša samo 12% od celotne proizvodnje. Glede na takšno stanje so se začele akcije za organizirano raznovrstno mednarodno pomoč tem državam in še posebej za zagotovitev dodatnih sredstev v okviru ustreznih oblik mednarodnega financiranja gospodarskega razvoja teh držav.

Odveč bi bilo dokazovati, da je bil za to akcijo že skrajni čas. Nerazvite države so namreč z več strani v neugodnem položaju: pred nalogo svoje industrializacije so postavljene v času, ko so proizvodjalne sile zelo visoko razvite, ko stane novo delovno mesto tudi stokrat več, kot je stalo v dobi parnega stroja in jekla, in prav takrat je večina dežel, ki so danes industrijsko visoko razvite, izvršila svojo industrializacijo ali je vsaj položila trdne temelje zanj in imela pri tem na razpolago še bogata dodatna sredstva iz kolonialnih virov. Države v razvoju izvažajo pretežno osnovne proizvode, katerih cene na svetovnem trgu padajo ali se ne premaknejo, medtem ko cene industrijskih izdelkov, ki jih morajo uvažati, naraščajo; krediti za države v razvoju so se po ceni Mednarodne banke gibali v letu 1965, torej že peto zaporedno leto, na višini 6 milijard dolarjev, medtem ko dolgovi naraščajo (po istih podatkih gre dobrih 10% od izvoza držav v razvoju naravnost za odplačilo dolgov); državam v razvoju vsiljujejo v imenu »zasebne spodbude«, ki naj bi bila materialna osnova prave demokracije zahodnega tipa, zasebna posojila, ki praviloma niso primerna za velika dela, saj na to kažejo tudi procesi v domovini takšnega kapitala. Kaj naj rečemo šele o pomoči, ki jo dajejo zahodne države. Znano je namreč, da gredo tri četrtine pomoči spet nazaj v obliki profita, ostane pa se uporabi predvsem za različna raziskovanja in dela, ki so namenjena skoraj izključno koristim trgovine in ekstraktivne industrije, ki sta v rokah tujega kapitala. Zadostovalo bo, če dodamo, da odpade 90% pomoči, ki so jo dale ZDA Aziji, na 4 države: Japonsko, Južno Korejo, Tajvan in Južni Vietnam; čemu to, pa že vemo, posebno če gre za Južni Vietnam, Tajvan in Južno Korejo.

Takšnih dejstev bi lahko našteali še celo vrsto. Vendar to ni nujno potrebno, ker je o tem napisanih že mnogo del. Razlogov za akcijo zoper takšne postopke torej ne manjka. Zaradi njih so nosilci takšne delavnosti deležni splošne obsodbe človeštva. To je obenem tudi zelo učinkovito orožje v rokah naprednih sil, vendar je nujno potrebno, da učinkoviteje segajo po njem. Pa tudi objektivni pogoji za takšno akcijo so čedalje ugodnejši.

Kar se tiče samih držav v razvoju, jim je jasno, da svojega boja za neodvisnost ne morejo šteti za dokončanega tako dolgo, dokler ne bodo odpravile gospodarske neenakopravnosti, to je, dokler ne bodo izgradile zdrave in neodvisne narodne ekonomike. To pa je naloga, ki ji je treba

posvetiti vsakodnevno skrb. Treba je graditi in razvijati deželo, naseliti in obleči milijone ljudi, ki postavljajo zmagoviti revoluciji tudi popolnoma konkretne zahteve. Nam v Jugoslaviji je to zelo dobro znano tudi glede na izkušnje pri naši lastni izgradnji. To prav tako razumejo vsi narodi, ki so začeli graditi svojo prihodnost v podobnih razmerah. Še posebej je to jasno mednarodnemu delavskemu gibanju in vsem naprednim ljudem, ker vedo, da tukaj ne gre samo za materialno izgradnjo, ampak za sestavni del procesov, ki naj pripeljejo do tega, da bodo vzpostavljeni odnosi enakopravnega mednarodnega sodelovanja na svetu, krepiteve miru in socializma.

Sicer pa je tudi med meščanskimi ekonomisti in odgovornimi faktorji v razvitih državah čedalje več tistih, ki se zavedajo, da bi pomenilo veliko nevarnost za svetovno gospodarstvo in za človeštvo, če bi dopustili, da bi stihija še nadalje poglobljala prepad med industrijsko visoko razvitiimi in gospodarsko nerazvitimi državami. Ne gre namreč več samo za meje, ki jih postavljajo nerazvite države s svojo zaostalostjo mednarodni trgovini in gospodarskemu razmahu razvitih držav, ampak tudi za notranjo trdnost samih razvitih držav in za trden mir na svetu.

Takšno stanje zastavlja naprednim silam, še posebej pa socialistični državi, zlasti dve nalogi: 1. da s podpiranjem držav v razvoju podpre zgodovinsko neizogibne in napredne procese gospodarskega združevanja oziroma integriranja sodobnega sveta in 2. da s svojo konkretno mednarodno delavnostjo preprečuje, da bi kdo prav te procese izrabil za vsiljevanje novih oblik gospodarske in politične odvisnosti narodov. To je naloga, ki jo današnji čas zastavlja vsem socialističnim in naprednim silam. Z izpolnjevanjem te naloge pomagajo, da se s splošnim razvijanjem proizvodnih sil na svetu utre pot do odnosov brez zatiranja in izkoriščanja tako v posameznih državah kot tudi na svetu sploh. Ta naloga je še toliko bolj imperativna, ker potekajo ti procesi v dobi, ki je obremenjena tudi še z dejavniki imperializma.

Že Lenin je naglašal, da se da »gospodarska aneksija v celoti uresničiti tudi brez politične aneksije«. Prav to pa je bistvo neokolonializma. Z drugimi besedami, ker je tudi mednarodnopravno obsojeno in je nemogoče neposredno vojaško in politično podrejanje drugih dežel in narodov z namenom kolonialnega izkoriščanja na temelju razdelitve sveta med imperialistične sile, išče sodobni imperializem nove oblike za izkoriščanje in za uresničevanje svoje go-

spodarske, politične pa tudi vojaške nadvlade nad slabejšimi. Ker so na novo osvobojene dežele praviloma tudi gospodarsko manj razvite, so tudi najbolj ranljive v zvezi z neokolonialistično politiko.

Materialna osnova njihove odvisnosti je, čeravno so s političnega gledišča formalno neodvisne, mnogostranska. Tukaj naletimo predvsem na njihovo splošno gospodarsko, in ne samo gospodarsko, navezanost na bivšo metropolo, ki izvira še iz kolonialnih časov. Razen tega so še različne pogodbe, s katerimi so si metropole zavarovale svoje gospodarske koristi v nekdanjih kolonijah, preden so le-te postale neodvisne, ali pa po pridobitvi neodvisnosti. Takšne pogodbe najbolj pogosto rabijo za oviranje novih držav v svobodnem razvijanju gospodarskih in drugih odnosov z drugimi državami. Te omejitve gredo od različnih oblik privolitve, ki jo mora nova država dobiti od nekdanje metropole, da bi lahko navezala stike s tretjimi, pa do različnih vrst pridruženega članstvu v regionalnih gospodarskih združenjih razvitih držav in ustanavljanja različnih vrst »mešanih družb«. Posebno obliko omejitev pomenijo tudi sedanja monetarna območja — območja funta, franka ali dolarja — ki jim pripadajo praviloma vse nove države. Na vojaško-političnem področju se kaže ta odvisnost najmanj v obliki obveze, moralne in politične, da vsaj ne bodo gluhe do nasvetov, kako naj se dobro vedejo v zvezi s politiko notranje izgradnje, ki se v obilni meri dajejo pod geslom komunistične, totalitarne in podobne nevarnosti. Nato sledijo oblike odkritega pritiska, ki hoče vsiliti družbene sisteme, nastale v popolnoma drugačnih okoliščinah, in končno še intervencije, uprizarjanje državnih udarov in pod.

Ni dvoma, da je v takšnih razmerah nenavadno težavna naloga izgradnje dežele, utrditve njenega mednarodnega položaja in samostojnega notranjega razvoja. Nujen pogoj za njeno izpolnitev je politična in moralna enotnost države in strnitev vseh ljudskih sil okoli ključnih vprašanj izgradnje dežele in njene mlade ekonomike. Ni težko ugotoviti, kaj pomenijo v takšnih okoliščinah poleg osnovnih težav notranje izgradnje še nerešena vprašanja meja in kam peljejo v takšnih okoliščinah različni nasveti za decentralizacijo, prizadevanja za ohranitev plemenske razkosanosti države in podobno. In vse to priporočajo zelo pogosto tem državam tako toplo v imenu demokratizma in na temelju »znanstvenih« primerjav z državami klasične parlamentarne demokracije.

Mar ni jasno, da je to v skrajni posledici neposredno zaviranje procesa notranje konstelacije v teh državah in onemogočanje učinkovite akcije za ustvaritev pogojev, ob katerih bi tudi one zavzele svoje mesto enakopravnih članic v skupnosti svobodnih narodov?

Ni dvoma, da lahko štejemo med osnovne dejavnike, ki omogočajo takšne odnose podrejenosti, predvsem tole: občutno razliko v stopnji razvitosti držav na svetu; neugoden položaj nerazvitih držav v mednarodnem gospodarskem sodelovanju in izmenjavi; okoliščino, da države v razvoju nimajo možnosti, da bi si iz lastnih virov zagotovile hitrejši razvoj, tako da bi se izkopale iz zaostalosti, v katero jih je pahnil kolonializem; pomanjkanje izdelanega mednarodnega sistema za javno financiranje gospodarskega razvoja ob ugodnejših pogojih; umetne ovire, ki onemogočajo prosto medsebojno povezovanje držav, predvsem pa vključitev nerazvitih v enakopravno svetovno delitev dela.

Takšno stanje in takšni odnosi omogočajo pritisk, da bi se šibkejšje države politično ali ideološko postavile ob stran tej ali oni vodilni grupaciji. Ta pritisk se razodeva v raznovrstnih oblikah gospodarske, politične in moralne diskriminacije, kadar politika šibkejšje države ne ustreza hegemonističnim ciljem velike in močne države ali pa skupine takšnih držav; v izigravanju mednarodnih sredstev za dejaven boj zoper agresijo ter za krepitev mednarodne solidarnosti in razvijanja politike mednarodnega sodelovanja na temelju medsebojnega spoštovanja in koristi; v prizadevanju, da bi se različne mednarodne organizacije izrabile za izvajanje neokolonialistične politike (tako imajo na primer ZDA in Velika Britanija v mednarodnem monetarnem skladu skupaj $\frac{2}{3}$ glasov). V isti namen se uporabljajo blokavska in druga diskriminacijska regionalna združenja za vsiljevanje hegemonije (NATO, SEATO, medameriške organizacije itd.). Semkaj pa spadajo tudi prizadevanja, da bi še samo mednarodno skupnost — Združene narode — izrabili za vsiljevanje neokolonialistične in še druge politike gospodarskega, političnega in tudi vojaškega podrejanja.

Krepitev socialističnih držav in socializma kot svetovne ureditve pomeni sama po sebi zajezo zoper imperialistično politiko neokolonializma. Vendar pa je nujno potrebna tudi akcija, toda ne z namenom vmešavanja, temveč za dajanje moralne, politične in gospodarske podpore narodom, ki jih najbolj neposredno ogroža neokolonializem. Toda glede tega smo, kot kaže, šele na začetku.

Naj zadostuje, če navedem, da so na primer kapitalistične države udeležene pri obsegu izvoza in uvoza držav v razvoju z 80%, druge države v razvoju s 15%, socialistične države pa komaj s 5%. To pa v sorazmerju z naraslo gospodarsko močjo socialističnih držav vsekakor ni dovolj. Znano je, da so že samo ugodnejši pogoji za kredit, ki ga dajejo socialistične države, prisilili tudi kapitalistične države, da se odločajo za ugodnejše pogoje. Socialistične države bi lahko s svojo prakso bolj vplivale tudi na hitrejše uresničevanje načela enakopravnosti v mednarodnem gospodarskem sodelovanju sploh, držav v razvoju pa še posebej. Če bi bilo tako, bi se nove države lahko še bolj neposredno posvetile predvsem nalogam lastne izgradnje, ko bi se ne le laže upirale poskusom, da bi jih vključili v oporišča in bazo blokovske politike, ampak tudi krepile lastno vlogo v naporih za razvoj novih, enakopravnejših mednarodnih odnosov na svetu. To bi bila obenem tudi njihova lastna udeležba v tokovih sodobnega razvoja socializma.

Iz tega izhaja, da bi morale socialistične države tudi na tem področju močneje nastopati kot mednarodni gospodarski dejavnik. Pri tej svoji akciji bodo uživale podporo vseh naprednih sil, in sicer ne samo držav v razvoju, temveč tudi v samih kapitalističnih državah. Hkrati bo to že samo po sebi pomenilo močan materialni odpor zoper prizadevanja neokolonializma ter drugih oblik za podrejanje in vsiljevanje neenakopravnosti v mednarodnih odnosih. Ob hkratnem normaliziranju odnosov med Vzhodom in Zahodom bi bil lahko to pomemben prispevek k nadaljnjemu razbijanju več ali manj zaprtih regionalnih združenj, oprtih na gospodarsko, politično in idejno izključenost, ter spodbuda za uveljavljanje teženj po širšem demokratičnem povezovanju svetovnega gospodarstva.

Ali so socialistične države danes sposobne za takšno nalogo? So, ker je njihova gospodarska zmogljivost že večja od lastnih potreb. Ostajanje v lastnih mejah pa bi naspotno pomenilo zaviranje razvoja lastnih proizvodjalnih sil. To velja tako za našo kot tudi za druge socialistične države.

Pritisku, ki se opira na velikansko koncentracijo proizvodjalnih sil imperialističnih držav in ki deluje po zakonih neokolonializma, se lahko postavijo nasproti edinole ravno tako razvite proizvodjalne sile; vendar njihov cilj ni podrejanje, hegemonija, temveč osvoboditev vseh sil — ne glede na državne meje in regionalna združenja — za splošni napredek in razvoj na svetu in za to, da bi bile pri tej

veličastni nalogi današnjega človeštva enakopravno udeležene ustvarjalne sile vsakega naroda in vsake države ob pogojih samostojnosti in medsebojnega miroljubnega sodelovanja.

Akcija v tem duhu pa se seveda ne sme izčrpati samo na državah v razvoju. Morala bi biti podlaga za vse dvostranske in mnogostranske odnose med socialističnimi in neuvrščenimi državami, predvsem pa še za njihovo delavnost v okviru Združenih narodov, ki so se že izkazali kot najprimernejši forum za reševanje gospodarskih problemov sveta v sodobnih odnosih. Dejansko se delo ZN na tem področju čedalje bolj kaže kot temeljno področje in vsebina akcije te mednarodne skupnosti za ohranitev miru na svetu. Vsekakor je uspešnejše kot pa sanje o nekakšnih oboroženih mirovnih silah pod poveljstvom ZN, ki bi lahko zelo hitro postale orodje v rokah neokolonializma, glede česar je človeštvo že imelo priložnost za grenke izkušnje.

Naloga socialističnih sil je torej konkretna akcija, oprta na znanstveno analizo sodobnih odnosov in razmer, ne pa na najskrajnejše demagoške fraze, ki bi jih nekateri radi vsilili delavskemu gibanju v korist svoje lastne hegemonistične politike.

Edinole akcija, ki se opira na takšna načela, lahko ustvarja pogoje za svobodno akcijo in gospodarsko enakopravnost vseh držav in narodov, za razvijanje demokratičnih procesov in odnosov v sleherni državi posebej in pa med državami, za odpravo vseh oblik diskriminacije in hegemonizma, ob spoštovanju medsebojnih in pa tistih koristi, ki izhajajo iz potreb notranjega razvoja vsake države in pospeševanja mednarodnega sodelovanja.

Prav to pa je osnova načela o miroljubnem sožitju in tvornem sodelovanju med državami z različnimi družbeno-ekonomskimi ureditvami.

Tudi dosedanje izkušnje pričajo, da je politika miroljubnega sožitja in tvornega sodelovanja, ki je temelj celotne zunanje politike socialistične Jugoslavije, lahko učinkovita le tedaj, če se razvija ob konkretni akciji za reševanje obstoječih problemov in nasprotij, ki pritiskajo na sodobni svet.

Naša država je tudi sama v naponu pospešenega gospodarskega razvoja in graditve demokratičnih socialističnih odnosov. Kot del svetovnega gospodarstva smo neposredno zavzeti ne le za vsestransko povezavo s svetom zunaj naših meja in za iskanje konkretnih rešitev za odprte gospodarske in politične probleme v današnjem svetu. Ta naša za-

vzetost se sklada z zavzetostjo vseh drugih držav, ki težijo k istim smotrom. Kot del mednarodnih socialističnih sil in naprednih procesov smo neposredno zavzeti za to, da bi se čedalje bolj zoževal prostor za delovanje mednarodnih reakcionarnih sil in da bi se širili in krepili odnosi enakopravnega sodelovanja na svetu.

Smo majhna država in ni nevarnosti, da bi skušali svoja gledišča komu nasilno vcepiti. Smo namreč socialistična država, ki ji je takšna dejavnost tuja. To pa olajšuje našo akcijo, ki se mora razvijati predvsem v dveh smereh.

Prvo je, da navezujemo takšne oblike sodelovanja z drugimi državami, ki temeljijo na popolni enakopravnosti, izhajajoč pri tem od spoznanja, da imamo kot socialistična država tudi posebno odgovornost za graditev odnosov enakopravnosti in medsebojnega spoštovanja med državami in narodi ne glede na razločke v družbenih ureditvah, barvi kože ali rasi.

Drugo pa je, da v mejah svojih možnosti skupaj z drugimi naprednimi silami podpiramo mednarodne spodbude in akcije za reševanje problemov današnjega sveta, pri tem pa si stalno prizadevamo, da bi odkrili vzroke obstoječih sporov, ter naravnavamo našo akcijo zlasti na odpravljanje teh vzrokov.

Glede na nalogo še učinkovitejšega odpora zoper neokolonizem kot najnevarnejšo obliko imperializma v sodobnih okoliščinah, pomeni to predvsem:

Na gospodarskem področju: konkretne akcije naše države v sodelovanju z drugimi socialističnimi in drugimi miroljubnimi državami in naprednimi silami za moralno, materialno in politično podporo protikolonialnim gibanjem, za takšno politiko gospodarskih, kulturnih, političnih in drugih odnosov z državami v razvoju, ki bo podpirala njihove napore za zgraditev lastne samostojnosti in za utrditev lastnega enakopravnega položaja na svetu, za dajanje pomoči brez političnih in drugih pogojev, ki spravljajo prejemnika v odvisnost od tistega, ki daje pomoč; za ustvarjanje pogojev za kompleksno reševanje ključnih vprašanj iz odnosov med gospodarsko razvitimi in nerazvitimi državami; za odpravo vseh ukrepov in odnosov, ki temeljijo na diskriminaciji tretjih in na krepitvi avtarkičnih teženj; za spodbujanje vsega, kar prispeva k bistvenemu izboljševanju položaja držav v razvoju v mednarodnih gospodarskih odnosih in k spreminjanju sedanje strukture mednarodne delitve dela v smeri odprave vseh ovir, ki se postavljajo nasproti demokratični gospodarski združitvi sveta; za spod-

bujanje in podpiranje vseh akcij v okviru Združenih narodov in zunaj njih, ki bodo namenjene uresničevanju načel beograjske in kairske konference, posebno pa uresničevanju načel, sprejetih na konferenci ZN za trgovino in razvoj, kot so na primer: razvijanje mednarodnega mehanizma za financiranje, odprava carinskih in drugih ovir za prosto izmenjavo dobrin na svetovni ravni, postopna odprava agrarnega protekcionizma, carinskih omejitev in različnih diskriminacijskih ukrepov, preferencialni carinski postopek pri uvozu industrijskih izdelkov iz držav v razvoju, povečanje sredstev za posebni sklad ZN, razširitev programa tehnične pomoči ZN itd.

Na področju političnih odnosov: razvijanje takšnih odnosov z drugimi državami, ki bodo v praksi utrjevali položaj Jugoslavije kot samostojnega socialističnega dejavnika v mednarodnih odnosih; začenjanje in podpiranje vseh akcij in spodbud, katerih namen je zagotoviti svoboden in samostojen razvoj vsaki državi na podlagi njenih potreb, z lastnimi močmi, brez zunanjega vmešavanja; tvorno nasprotovanje sleherni politiki, opirajoči se na silo, sleherni politiki imperialističnega pritiska in podrejanja ter sodelovanje pri vseh akcijah in spodbudah, ki pomagajo pri pospeševanju mednarodnega sodelovanja in utrjevanju miru in varnosti na svetu.

V zvezi s tem bi bilo koristno preučiti, ali se ne bi morda morali lotiti tudi določenih dodatnih organizacijskih ukrepov za učinkovitejše reševanje in spremljanje vrste vprašanj, posebno pa delovanja Jugoslavije na področju sodelovanja z državami v razvoju in v skladu z obveznostmi, ki za nas prav tako nastajajo tudi na podlagi sklepov konference ZN o trgovini in razvoju.

To bi bilo potrebno iz več razlogov, posebno pa glede na tole:

1. Naloge, ki izhajajo iz sklepov in priporočil te konference, so zelo pomembne in kompleksne. Nanašajo se tako na področje domače politike držav članic ZN kot tudi na njihovo delavnost v mednarodnih odnosih, dvostranskih in mnogostranskih.

2. Včasih dobiva človek vtis, kot da smo pri nas skrb za izpolnjevanje obveznosti in nalog v zvezi z ženevsko konferenco preveč prepustili samo rutini in organom, ki se glede na naravo svojega delovnega področja ukvarjajo predvsem z gospodarskimi vprašanji. V resnici pa se v zvezi s sklepi in priporočili resolucije ZN o trgovini in razvoju dejansko še vedno bije boj za uresničevanje samih načel, na

katerih temeljijo ti sklepi in priporočila. To velja celo tedaj, ko gre na videz za čisto rutinska vprašanja trgovine s sladkorjem in podobno.

3. V zvezi s pripravljanjem našega srednjeročnega načrta za razvoj bi bilo vsekakor koristno, če bi poskrbeli za vzporedno obravnavanje vseh vprašanj, ki na poseben način angažirajo naše gospodarske in druge možnosti in ki je od njihove adekvatne rešitve odvisen nadaljnji razvoj naše države in njene naraščajoče ekonomske možnosti in drugih možnosti, da se tvornejše vključuje v sodobne svetovne procese.

Naloge, ki nas čakajo v zvezi s sklepi in priporočili ženevske konference in z bližnjimi novimi konferencami te vrste, sestavljajo nedvomno zelo pomembno problematiko prav takšne vrste.

ANTON VRATUŠA

TODD GITLIN

Lokalni pluralizem kot teorija in ideologija

Izberem lahko majhen del tega obsežnega predmeta in ob njem poskusim kaj dokazati, lahko pa vzamem tudi predmet v celoti in poskusim biti le provokativen. Seveda bom izbral drugo možnost. To je, prvič bolj zabavno in, drugič, poskusiti bi morali razmišljati skupaj.

C. Wright Mills

V sakega bruca v političnih vedah* kar bombardirajo z idejo, da je ameriška družba, hvala bogu, »pluralistična družba«. Ta fraza ponavadi pomeni približno tole: v Ameriki je moč porazdeljena med različnimi skupinami in ustanovami tako, da zagotovo nobena ustanova ne more zavladati nad skupnostjo drugih. Talcott Parsons, David Riesman, Daniel Bell, Seymour Lipset, John K. Galbraith, V. O. Key in David Truman so najpogostejše citirani zastopniki tega mnenja, C. Wright Mills pa je kot nasprotnik najpriljubljenejša tarča. Pluralistično stališče močno ustreza zagovornikom zelo reklamiranega »konca ideologije« iz petdesetih let.

Sledeče pripombe se ukvarjajo z lokalno inačico tega neuničljivo optimističnega stališča, ki z velikim zadovoljstvom ugotavlja, da je moč podobno porazdeljena in uravnotežena tudi v lokalnih skupnostih in v mestih. Lokalni pluralizem je postal spodbudno geslo obnoviteljev mest in ljudi, ki v imenu modernizacije opravičujejo prekupčevanje z zemljišči in v imenu »svobode posameznika« preganjajo revne; geslo birokratov države blaginje in njihovih akademskih apologetov, ki se vztrajno tolažijo z mislijo, da tako razdrobljeni sistem lokalnih skupnosti onemogoča bistvene družbene spremembe; geslo komisij za boj proti revščini, naperjen v imenu »demokracije« proti poslovnim krogom in socialnim ustanovam; celo geslo mnogih liberalcev in delavskih voditeljev, ki slavijo svojo težko pridobljeno »moč«. Lokalizirana teorija ima svojo množico se akademsko literaturo, ta daje dvomljiv ugled tako gradualistu (človek, ki se poteguje za drobne, postopne družbene spremembe, op. ured.) kot fatalistu, ki je utrujen od sveta in omrtvičen od mestne civilizacije prav v času, ko nastajajo resna gibanja za družbene spremembe. Namen teh pripomb je torej pretehtati veljavnost lokalnega pluralizma in raziskati njegov izvor.

* Članek je bil objavljen v ameriški reviji »Studies on the left«, vol. 5, št. 3/1965.

Raziskovanje porazdeljenosti lokalne moči je najbolj priljubljeno med družboslovci. Z vsemi opombami opremljena bibliografija zadevne znanstvene periodike od leta 1950 naprej *Main Street Politics* — izdal jo je Charles Press — navaja dela sto sedemindvajsetih avtorjev. Večina med njimi je takih, ki so napisali več kot eno delo (oziroma sodelovali pri več kot enem delu), nekateri do sedem del.¹ Družboslovci vročično zakoličujejo »svoja mesta,« pridobivajo »svoje« postdiplomske študente in se vdajajo jalovim medsebojnim polemikam. Vendar so se do nedavnega le redki trudili združiti vse dosežke in določiti lokalno pluralistično perspektivo ali izdelati alternativni vzorec porazdelitve moči, ki bi temeljil na izrecnih hipotezah in predlogih.

Delo *Community Power & Political Theory* Nelsona Polsbyja — izšlo je leta 1963 — naznanja novo stopnjo v razvoju te razprave. Napisanih je bilo dovolj novih člankov, da bi lokalni pluralisti lahko vsaj predstavili, če že ne razložili, skladen sistem, pravzaprav ideologijo. Ravno Polsbyjeva teorija ima prednosti — in šibke točke — skladnega, čeprav plitvega svetovnega nazora, ki pomeni implicirano soglasje pristašev lokalnega pluralizma. Mnoge Polsbyjeve formulacije izvirajo iz raziskave porazdeljenosti moči, v New Havenu objavljene v delu *Who governs?* (1961) avtorja Roberta Dahla. Resna newhavenska šola Dahla, Polsbyja in Raymonda Wolfingerja se nekoliko razlikuje od bolj cinične chikaške (zdaj harvardske) šole Edwarda Banfielda in Jamesa G. Wilsona; le-ta si najbolj prizadeva za sistematično prezentacijo; a tudi Banfieldovo delo *Political Influence* (1961) je dokaj dobra razlaga lokalno pluralističnega stališča. Da bi izluščil jedro stvari iz zmešnjave raznih osebnih in ačic, se bom v svoji analizi lokalnega pluralizma naslanjal — čeprav ne izključno — na Polsbyja, Dahla in Banfielda.

Razprava je razdeljena v tri dele: prvič, lokalni pluralizem je koherentna teorija s svojo lastno metodologijo in kritika tej teoriji nasprotujočega vzorca »stratifikacije«; drugič, kot teorija je lokalni pluralizem neustrezen in ne vzdrži kritike; tretjič, lokalni pluralizem je teorija in ideologija, ki ima svoje historične izvore v Ameriki in v njenih akademskih krogih ter služi določenim potrebam številnih ameriških intelektualcev v petdesetih in šestdesetih letih našega stoletja.

Vrstice iz Millsa, ki stoje na začetku tega spisa, so mišljene resno in dobesedno. Zdi se, da je v razpravi, katero duši »napačno zastavljena konkretnost« — kot je to imenoval Whitehead — potrebno malo izzivanja, da se je treba malce odmakniti od dreves, da bi lahko videli gozd.

Sestavine lokalnega pluralizma

Lokalni pluralizem se je pojavil zelo samozavestno z namenom, da bi izpodrinil neki drugi vzorec odnosov moči v skupnosti, namreč tistega, ki ga Polsby imenuje stratifikacijski prijem. Polsby,

¹ Charles Press, *Main Street Politics: Policy — Making at the Local Level*, East Lansing, Institute for Community Development, 1962.

Dahl in Banfield se bojujejo proti tistim teorijam, ki vidijo moč bolj ali manj osredotočeno v zaprtem krogu ljudi s skupnimi ekonomskimi in političnimi interesi: Mills predvsem v nacionalnem merilu, Helen in Robert Lynd (*Middletown, Middletown in Transition*) in Floyd Hunter (*Community Power Structure*) pa v lokalnem. Zato nas ne preseneča, da lokalno pluralistični protinapad bo-leha na isti negotovosti kot stratifikacijska literatura, katere posamezne trditve se največkrat trudi razvrednotiti. V tej divji zmedi trditev in nasprotnih trditev je moč razločno zaznati pet poglavitnih sestavin lokalnega pluralizma:

1. Ni elite moči; moč je v skupnostih široko porazdeljena;
2. Moč se vedno uporablja neposredno in jo je mogoče opazovati.
3. Porazdelitve moči v skupnosti ni treba raziskovati z raziskovanjem »pomembnih odločitev«.
4. Proučevati je treba le odločitve formalnih političnih teles ali posameznikov.
5. Sistem moči je »ohlapen« in v sebi dopušča socialne spremembe.

1. Pluralisti, kot pravi Polsby, »vidijo ameriško družbo razbito v stotine majhnih posebnih interesnih skupin, katerih članstvo se delno prekriva, z zelo različnimi sredstvi moči in z množstvom teh-nike za vplivanje na odločitve, ki so zanje pomembne...«² Podobno gledajo na ameriške lokalne skupnosti, upoštevajoč seveda prehod z nacionalnega na lokalni vidik. »Zdi se, da raziskovalci — plura-risti začenjajo z neizrečeno predstavo, da v mestu navsezadnje nihče ne dominira; zato respondenta ne bodo najprej vprašali: 'Kdo upravlja to skupnost?', ampak verjetneje: 'Ali v tej skupnosti sploh kdo upravlja?'«³ Polsby se — v izbruhu samoizpovedi — sprašuje:

»Zakaj pluralisti zavračajo predstavo, da v vsaki skupnosti ne-ka skupina nujno dominira? Del odgovora je v predpostavki, da so skupnosti raje manj kot bolj stanovitne, kar zadeva njihove vzorce odločanja; drugi del odgovora pa je vsebovan v predpostavki, ki je še temeljnejša, da namreč inertnost obvladuje velik del človeko-vega obnašanja. Ta ideja navaja pluraliste k temu, da imajo očitno aktivnost za veljavnejše znamenje, da nekdo sodeluje pri odločanju o nekem vprašanju, kot pa je zgolj goli voditeljski ugled«⁴

»Upravljanje« skupnosti pomeni nadzorstvo nad vsemi vidiki življenja skupnosti, ki se zde opazovalcu osrednji ali vsaj pomembni. Lokalni pluralisti zanikajo, da bi katera koli skupina »upravljala« skupnost v tem smislu.⁵

² Nelson Polsby, *Community Power & Political Theory*, New Haven, Yale University Press, 1965, str. 118.

³ *Ibid.*, str. 116.

⁴ *Ibid.*, str. 115.

⁵ Čeprav Polsby in Dahl na začetku pravita, da bosta obravnavala predvsem odločanje v New Havenu, vendarle obadva končujeta s posploševanjem. Cf., Peter Rossi, kot citirano spodaj, str. 41.

Vendar to ne zanikuje, da v skupnosti elita obstaja:

»V vsaki trajni asociaciji, ki je več kot zgolj peščica posameznikov, ima — značilno — zelo majhen odstotek ljudi sorazmerno velik vpliv na vse pomembne odločitve, ki se tičejo življenja asociacije — na primer njene ohranitve, deleža v skupnih dobrinah, kot so moč in ugled, načina, kako dobrine delijo znotraj asociacije, spremembe strukture, dejavnosti in pglavitnih ciljev itd. Te osebe so po definiciji voditelji.«⁶

O teh voditeljih trdijo, da razsežnosti njihove moči — tj. razsežnosti področij, nad katerimi je njihova moč učinkovita — niso iste, oziroma bolj poudarjeno: te razsežnosti se le redkokdaj, če sploh kdaj, ujemajo. Moč elite se — kot pravi Dahl — »ne kumulira«.⁷ Raziskava New Havena obravnava za določitev vplivnih ljudi troje problemskih območij; v Banfieldovi študiji chikaških razmer je raziskanih šest različnih političnih odločitev. Polsby, Dahl in Banfield se strinjajo o tem, da so na proučevane odločitve pomembno vplivali številni posamezniki iz različnih socio-ekonomskih statusnih stratov. Zdi se, da vse te posameznike družijo le njihova pripadnost srednjim slojem. Dahl ni našel skoraj nobenega področja, kjer bi se prekrival vpliv njihovih treh skupin vplivnih ljudi; Banfield je našel le malo več teh točk. Lokalni pluralisti pravijo, da obstaja več elit, da pa ni ene elite.

2. Lokalni pluralisti vztrajajo pri tem, da moči ne smemo pripisovati nobenim zakulisnim skupinam, ki delujejo skrite pred navadnimi očmi ali vsaj niso predmet znanstvene raziskave. Dahl trdi, da bi postavljanje moči zunaj vidnih kanalov pomenilo isto, kot podleči »načelu neomejene regresije«,⁸ po katerem se moč v stalnem zaporedju postavlja za domnevne vplivne osebnosti, dokler se končno ne pride do prvotnega gibala (elite moči). Po Dahlovem in Polsbyjevem mnenju je tematsko pripisovanje moči silam za kulisami v veliki meri vzrok za ugotovitve stratifikacijskih teoretikov; njihova metodologija določa njihove rezultate. Ker elito moči predpostavljajo, jo tudi najdejo — bodisi s pomočjo hipoteze o »objektivnih interesih« (Polsby jo pripisuje Lyndoma), bodisi s teorijo ugleda Floyd Hunterja. Nasprotno pa pluralisti vztrajno zatrjujejo, da mora biti teorija porazdeljenosti moči, kot vsaka znanstvena teorija, empirično preverljiva.⁹ Ker je teza o neomejeni regresiji že po definiciji nepreverljiva — »Ali ste nehal pretepati svojo ženo?« — je neznanstvena. To implicite pomeni, da je pluralistična metodologija nujno znanstvena zato, ker ugotavlja porazdeljenost moči le na posameznih primerih.

3. Težko je znanstveno razpravljati o trditvi, da bi katera koli skupina »potencialno« lahko imela pomemben ali odločilen ali sploh kakšen vpliv na zadeve skupnosti. Kako lahko, navsezadnje, re-

⁶ Robert Dahl, *Who Governs?* New Haven, Yale University Press, 1961, str. 95.

⁷ Ibid., str. 169 in sledeče.

⁸ Robert Dahl, »A Critique of the Ruling Elite Model«, *American Political Science Review*, 52, junij 1958, str. 463. Poslej skrajšano »Critique«.

⁹ V tem sledijo Karlu Popperju, ibid., str. 463.

čemo, da je neki akter močen ali nemočen, dokler kompetentno opazovana posledica dogodkov ne izpriča njegove moči?¹⁰

V skladu s tem pluralisti vztrajajo pri zahtevi, da je treba moč proučevati v procesu, ko je »dejansko« uporabljena za doseg do-
ločenega rezultata. Pomembna moč je zato domnevno diskontinu-
irana in se ne kumulira. V odločitvi, ki jo raziskovalec spozna za
»pomembno«, mora biti upoštevano razmerje strank pred dogod-
kom in obseg, v katerem se v končnem stanju odraža prejšnje; to
je v skladu z natančno Dahlovo definicijo moči.¹¹ Vendar to, da se
akterjev položaj pred odločitvijo ujema z doseženim končnim stan-
jem, ni *prima facie* dokaz, da je na položaj odločilno ali vsaj po-
membno vplival.¹² Dogodek odločanja ni nekakšen znanstvenikov
čarovniški klobuk, temveč je proces opaznega spreminjanja v raz-
položenju ali obnašanju. Pluralisti trde, da moči — glede na vsako-
kratni obseg — ni mogoče zanesljivo določiti drugače kot s pro-
učevanjem posameznih odločitev. Eden njihovih poglobitvenih ugo-
vorov proti teoretikom stratifikacije je, da se predvsem le-ti zani-
majo za potencialne izvore moči (bogastvo, položaj v instituciji),
ne proučujejo pa, »v kolikšni meri in kako učinkovito so ti izvori
izkoriščeni«. ¹³ Pluralisti hočejo vzpostaviti ravnotežje z mikroraz-
iskavami posameznih odločitev.

K temu jih navaja še en razlog. Od Marxa naprej so teoretiki
stratifikacije hipostazirali obstoj »objektivnih razrednih intere-
sov«, ki se uveljavljajo poleg navideznih odklonov in v nekem smi-
slu razvrstijo opazovano obnašanje. Pluralisti zaničujejo takšne
formulacije; zde se jim preprosto »konstrukcije raziskovalcev«. Polsby pravi, da hipostaziranje razredne zavesti dovoljuje raz-
iskovalcu, da zanemarija odmike od hipotetičnega vzorca kot zgolj
»napačne zavesti«; tak odnos pa se mu zdi arbitraren in neznan-
stven.¹⁴ Nadalje meni, da je pripisovati posamični interes prav tako
težko, kot ugotavljati razredni interes: »koristi in izgube katerega
koli posameznika od... konkretnih političnih rezultatov so nedo-
ločljive in neoprijemljive; bržkone jih sploh ni mogoče razumno
presoditi brez cele vrste zelo dvomljivih hipotez«. ¹⁵ (Polsby teh
hipotez ne določi natančneje.) Moč je zato treba povezati s speci-
fično vlogo v procesu odločanja: z možnostjo začeti proces ali ga
z vetom preprečiti.¹⁶

¹⁰ Polsby, op. cit., str. 60.

¹¹ Robert Dahl, »The Concept of Power«, *Behavioral Science*, 2 (julij 1957), str. 201–215. V nadaljevanju skrajšano »Concept«.

¹² Edward Banfield, *Political Influence* (New York: The Free Press Glencoe, 1961), str. 10.

¹³ Robert Dahl, »The Analysis Influence in Local Communities«, v *Social Science and Community Action* Charlesa R. Adriana (rednik). (East Lansing: Institute for Community Development, 1960), str. 35. V nadaljevanju skrajšano »Analysis«.

¹⁴ Polsby, op. cit., str. 23.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Dahl, *Who Governs?*, str. 181.

Pluralisti nadalje opravičujejo na proučevanju posameznih primerov temelječi prijem z vztrajnim zatrjevanjem, da so proučevane odločitve »pomembne«. Zanimivo je, da isto počenjajo tudi mnogi teoretiki stratifikacije, na primer Lynda in Mills.¹⁷ Primeri so izbrani glede na njihovo pomembnost v množičnih občilih in v razpravah izobražencev,¹⁸ čeprav Polsby svetuje strožje kriterije:

1. na koliko ljudi učinkuje rezultat,
2. koliko različnih vrst skupnih dobrin rezultat razdeli,
3. kolikšen del dobrin rezultat razdeli,
4. kako drastično spremeni rezultat obstoječo razdelitev skupnih dobrin.

Odločitve je mogoče razvrstiti »načelno... s pomočjo enega ali drugega kriterija ali pa s kombinacijo teh kriterijev.¹⁹

Dahl svetuje še en kriterij pomembnosti: »kot nujni, čeprav morda ne zadostni pogoj... bi moral obravnavani primer vsebovati dejanski spor o preferencah med dvema ali več skupinami. Na kratko to pomeni, da je po tem kriteriju nemogoč primer »indiferentnost nasproti preferenci«.²⁰

4. Lokalni pluralisti omejujejo svoje zanimanje za moč na oblastne odločitve. Ta omejitev je pogosto postavljena brez argumentov, ki bi se jih dalo braniti: tako na primer »zato, da še bolj zožim področje raziskave, nameravam omejiti svojo pozornost na odločitve »političnih« uradnikov;²¹ Polsby skuša upravičiti to osredotočenje tako, da se sklicuje na svoje kriterije spornosti in pomembnosti. Zanimajo ga odločitve, »ki imajo učinek na velike izseke populacije lokalnih skupnosti« in »zadevajo predvsem moč lokalne politike, kajti politična arena je tisto področje življenja skupnosti, kjer velike skupine druga drugi postavljajo zahteve in tako kolektivno določajo politične rezultate.«²²

5. Trditi, da je moč glede na določene možnosti zelo razdrobljena, da sredstva niso vedno izrabljena za dejansko izvajanje moči, je isto kot trditi, da je sistem moči popolnoma nedoločen. Povečini se ljudem ne posreči izkoristiti svojih sredstev v politični areni — bodisi da se jim cena zdi prevelika,²³ bodisi da se jim stvar ne zdi toliko vredna, ali pa imamo opravka z »variacijami v alternativnih možnostih«, kot to imenuje Dahl.²⁴ Potemtakem je sistem moči »ohlapien«. Nekdo, ki »kopiči« sredstva, lahko »osvoji ohlapnost« tako, da napolni »vakuum moči.«²⁵ Banfield razlaga okostene-

¹⁷ Mills govori o odločitvah »velikega formata«, Lynda uporabljata podobno izrazje.

¹⁸ Banfield, *op. cit.*, str. 9; Dahl, *Who Governs?*, passim.

¹⁹ Polsby, *op. cit.*, str. 95–96.

²⁰ Dahl, »Critique«, str. 467, Banfield, *op. cit.*, str. 9.

²¹ Dahl, »Analysis« str. 25.

²² Polsby, *op. cit.*, str. 4.

²³ Dahl, »Concept«.

²⁴ Dahl, *Who Governs?*, str. 295.

²⁵ Cf. Polsby, *op. cit.*, str. 37 in str. 17. Glej tudi *ibid.*, str. 70.

lost političnih mašinerij in nastanek vplivnih županov.²⁶ Dodatna implikacija je, da ima lahko — ne glede na že obstoječo delitev moči — pomemben vpliv kopičenje glasov volivcev ali pa uporaba velikih osebnih finančnih sredstev na političnem bojišču. Kjer obstajajo »stotine majhnih interesnih skupin«, je vedno dovolj prostora za eno več. Kjer se »moč ne kopiči, je vedno mogoče zakoliti« »interesno področje« x ali pa se novinci lahko zanj vsaj potegujejo.

Preverjanje teorije

Cesar je imenoval svoja oblačila nova za razliko od starejših, čeprav nova sploh niso obstajala. Lokalni pluralizem je kot teorija neuspešen deloma zato, ker se preveč trudi, da bi se izognil težavam, katere pripisuje stratifikacijskim vzorcem, deloma zaradi metodoloških težav, deloma zato, ker mu sklepe narekujejo njegove lastne definicije in hipoteze, deloma pa zato, ker je hote slep za pravi namen proučevanja distribucije moči.

1. Kdo ima moč?

V kritikah lokalnih pluralistov pripisujejo stratifikacijske teorije moč združeni eliti moči; v tako pojmovani eliti se poslovni ljudje in njihovi sodelavci kažejo kot grozljivo vsemogočni. Proti temu stališču naj bi govorilo dejstvo, da poslovni ljudje ponavadi niso enotni. Pripisovanja monolitnega nadzorstva eliti moči je vsekar ponazarjanje stratifikacijske teorije. Mills na primer trdi, da se njegova elita moči konstituira samo v trenutkih krize in je takrat tudi najbolj opazna.²⁷ Millsovi kritiki, z Danielom Bellom²⁸ vred, ga obtožujejo, da je namenoma zabilisal pomembnost pogajanj med političnimi, vojaškimi in gospodarskimi elitami, češ da takšna dejstva razvrednotijo pojem elite moči. Mills res do neke mere zanemarlja razlike znotraj elite, čeprav jih Lynda priznava.²⁹

Teorija o centralizaciji oblasti ne zahteva monolitnosti elite oblasti, čeprav stratifikacijska teorija tega ne pove dovolj izrecno. Vztrajati mora le pri tem, da je moč — ki zadeva pomembna področja — predvsem v rokah majhne skupine in da važni razgovori o družbenih odločitvah potekajo le znotraj te skupine. Dejstvo, da se vplivni ljudje prepirajo o pravilni uporabi svoje moči, ne zmanj-

²⁶ Banfield, *Urban Government*, New York: The Free Press of Glencoe, 1961, passim.

²⁷ C. Wright Mills, »The Power Elite: Military, Economic and Political«, v: *Problems of Power in American Democracy*, uredil Arthur Kornhauser. Detroit, Wayne State University Press, 1959, str. 164.

²⁸ Daniel Bell, »The Power Elite Reconsidered«, *American Journal of Sociology*, 64, november 1958, strani 238—250.

²⁹ Glej npr. primer političnih razlik v družini X pri Robertu in Heleni Lynd, *Middletown in Transition*, New York: Harcourt, Brace, 1937.

šuje *a priori* dejstva njihove osebne moči; to, da so pogajanja njihov monopol, lahko to dejstvo samo še poudari.³⁰

Zanimivo je, da štiri med šestimi Banfieldovimi študijami o odločanju v Chicagu obravnavajo pogajanja med poslovnimi ljudmi in voditelji vladnih in »civilnih« zastopstev (univerz, socialnih organizacij, bolnic, itd.). Noben predstavnik delavskih organizacij, cerkev, črncev³¹ ali neopredeljenih ni imel pomembnega vpliva na obravnavane štiri odločitve. Le-te se tičejo lokacije raznih novih gradenj; peta se tiče združevanja javnih ustanov za socialno delo in šesta podpiranja prehodne oblasti. Z drugimi besedami: vse vplivajo na blaginjo velikega števila chikaških prebivalcev in na razporeditev pomembnih javnih dobrin. Toda glede tistih štirih, ki se tičejo gradenj, je odločala — le peščica posameznikov. Pri preostalih dveh sta bila pritegnjena k odločanju predvsem župan Daley in guverner Stratton ter drugi poklicni politiki.

Da bi Dahl določil posedovanje moči, raziskuje v svoji študiji New Havena troje glavnih področij: politična imenovanja, lokacijo šol in obnovo mesta. Moč vidi zelo razdrobljeno; župan Richard Lee je edini posameznik, ki ima oblast na vseh treh področjih. Lee je svojo oblast zgradil v piramido s skrbno izbiro področij, opira pa se na ljudi, ki ga podpirajo v njegovem uradu. To naj bi bil dokaz za nevzdržnost stratifikacijskega vzorca, vendar je — če naj to sprejmemo za dokaz — treba precej napeti domišljijo.

Le po vulgarizirani stratifikacijski teoriji so »politični« uradniki nasploh zgolj inertni izvajalci volje vladajoče skupine. Takšno podobo Middletowna sta orisala Lynda, vendar je sprejemljiva samo za majhno provincialno mesto, ne pa za industrijsko raznoliko metropolo. Mills vidi v eliti moči koalicijo politične in vojaške elite ter elite korporacijskih bogatašev; relativna oblast teh elit se neprestano spreminja. Med uglednejšimi teoretiki stratifikacije se morda edino Hunterju izvoljeni uradniki kažejo kot po pravilu neposredno odgovorni zgornjemu razredu. Toda pripisovanje te predstave stratifikacijski teoriji sili pluraliste k čisto nasprotnemu stališču, namreč k trditvi, da je moč tako razdrobljena in razširjena, da so potrebni močni voditelji, ki se z lahkoto gibljejo med vsemi skupinami, jih vse uporabljajo, ne da bi kateri pripadali. Župan Lee in Daley obstajata samo zato, da bi s svojim obstojem dokazovala nevzdržnost stratifikacijskega stališča.

Težava je v tem, da pluralisti nagibajo k temu, da pozabljajo pomembnost fines v načinu, kako vplivni župan nabira moč in se obvezuje. Tako na primer Banfield uglajeno opazuje:

³⁰ Primer je spor med Trumanom in MacArthurjem in odločitev, da ne bo aktivnega vmešavanja v indokitajsko vojno leta 1954. MacArthur in admiral Radford sta bila skoraj dovolj močna, da bi zmagala. Ta »skoraj« je kvantitativne, ne kvalitativne narave.

³¹ »Voditelji« boja za državljske pravice imajo le postransko vlogo v sporu okoli bolnišnic in nobene vloge v drugih zadevah. Banfield, *Political Influence*, str. 27.

Politična glava si prizadeva za »velike stvari«, ker pa se ne meni preveč za katere, je sprejemljiva za sugestije. (Ko je gospod Daley nastopil službo, je takoj pisal trem ali štirim najbolj uglednim poslovnim ljudem v mestu in jih prosil za seznam stvari, ki bi jih bilo po njihovem mnenju predvsem treba napraviti.³²

2. Kooptiranje, konsensus in objektivni interesi

Če moč pomeni to, kar pravita Dahl in Banfield³³, potem imajo poslovni ljudje v zadnjem navedenih primerov veliko potencialno moč nad odločitvami Daleyevga urada. Lahko pa bi seveda tudi trdili, da je hotel Daley kooptirati poslovne ljudi z namenom, da bi se jim prikupil. Ko bi bili Daleyevi nameni isti kot nameni poslovnih ljudi, bi lahko sklepali, da je imel Daley odločilno moč, poslovni ljudje pa bi mu zgolj sledili. Toda za lokalnega pluralista pokrivanje preferenc onemogoči določitev moči! Lokalni pluralisti izločijo koncept kooptiranja zato, da ostane moč nedotaknjena, nameravana in neregulirana. Tako Banfieldova nadvse zanimiva anekdota govori proti drugemu delu njegove analize.

Banfield bi nasprotoval, češ da se docela zaveda mehanizma kooptiranja, in bi navedel naslednji odstavek:

Še bolj važna funkcija »mestnih voditeljev« je, da načrtom političnih glav dajejo legitimnost. V Chicagu gledajo na politike z nezaupanjem in na karieristične uradnike mestne uprave z rahlim zaničevanjem. Če naj publika zaupa uradnim dejanjem, potem jih morajo prej odobriti laiki; o njihovi kompetenci in nepristranskosti sploh ni moč dvomiti. Za sankcioniranje politikovih dejanj so kvalificirani bogati ljudje z družbenim ugledom, zelo uspešni v poslu ali v poklicu in (kar se komaj razločuje) voditelji mestnih organizacij...³⁴

Sporna točka je izraz »načrti političnih glav«. Če imajo ti načrti — v skladu z Dahlovim kriterijem »veta ali pobude« — svoj prvotni izvor pri poslovnih ljudeh, potem so »županovi« le v napačnem pomenu besede: rekli bomo, da so županovi šele tam, kjer se prodajajo, ne pa tam, kjer se delajo. Zgodovina njegovega primera kaže na obseg, v katerem so poslovni ljudje — ali »kar se komajda razločuje« voditelji mestnih organizacij — določali chicaške probleme kot probleme in jih spravljali v tek. In mar ne vrača identifikacija poslovnih ljudi z voditelji mestnih organizacij koncepta »objektivnih interesov« nazaj v legitimno govorico? Gotovo kaže na operacionalno definicijo »razreda«, h kateri se bom vrnil pozneje.

Če je kooptiranje dopustna zamisel (kot je za oba, za Banfielda in za Dahla),³⁵ potem moramo znova načeti vprašanje ujemanja interesov. Dahl na primer opazi, da so člani finančnega odbora v

³² *Ibid.*, str. 251.

³³ »Z 'močjo' mislimo sposobnost pripraviti druge do tega, da delujejo, čutijo in mislijo, kar hočemo.« *Ibid.*, str. 3.

³⁴ *Ibid.*, str. 277.

³⁵ Dahl, *Who Governs?*, str. 140 in sl.

New Havenu pretežno poslovni ljudje in da so to vedno bili: »...Napačno bi bilo domnevati, da so, zato da bi še naprej imeli nizke davke in izdatke, gospodarske veličine in poslovni ljudje v neprestanem sporu z drugimi pomembnimi skupinami.³⁶

Dahl ne trdi, da finančni odbor zmanjšuje davke zato, da bi si pridobil naklonjenost širokega občinstva. Vprašanje je, zakaj poslovni ljudje ne smejo kooptirati drugih sektorjev prebivalstva, če župan Lee lahko kooptira poslovne ljudi zato, da ti dajejo legitimnost njegovemu programu rekonstrukcije. Ko je Pandorina škaltla motivacij enkrat odprta, je ni lahko zapreti.

Kooptiranje nadalje pomeni podrediti interese nekoga drugega v zamenjavo za nominalni položaj v statusu, kjer se ne odloča. Pazite: »interesom nekoga drugega«. Dahl in Polsby poudarjata, da je treba za to, da bi določili, ali je bila moč izvajana ali ne, poznati odnose oziroma obnašanje tarče pred domnevnim izvajanjem moči in po njem. Predpostavlja se, da je obstajal izhodiščni odnos. Kako se ta odnos, se pravi »interes nekoga drugega«, razločuje od »objektivnega interesa«, ki ga pluralisti z nasmehom zavračajo? Res pripisujemo drugega kolektivom in prvega le posameznikom; toda ali je to zadostna razlika, da dopustimo hipotezo o individualnem in ovržemo hipotezo o kolektivnem interesu? Izhodiščni odnos tarče ni vedno znan; niti niso znane izhodiščne preference kooptirancev (kot dopušča Polsby). Kooptiranec »ve«, toda ne empirično. To so prav tako »konstrukcije raziskovalca« kot »objektivni razredni interesi«. Take konstrukcije so v analizi družbe neizogibne.

Press se sprašuje, »kako lahko vedno ugotovimo, čigave potrebe, če so sploh potrebe kogarkoli, anticipira tisti, ki odloča«?³⁷ Polsby daje duška istemu nihilizmu.³⁸ In pozneje, ko še bolj poudari isto stvar, navede štiri razloge, zaradi katerih moramo vedeti več kot samo, »kdo dobi in kdo zgubi«, če naj upravičeno govorimo o rezultatu odločitve v skupnosti:

1. distribucija vrednot se opravi brez izrecnega odločanja...;
2. odločanje ali neodločanje zunaj skupnosti ima lahko za stransko posledico pomembne porazdelitve vrednot znotraj skupnosti;
3. v odločanju je mnogo iracionalnih momentov...;³⁹
4. močni lahko namensko distribuiraajo vrednote tistim, ki so brez moči.

Kooptiranje in distribucija »vrednot«, tistim, ki so brez moči, potemtakem kvarita pluralistični vzorec porazdeljenosti moči. »Veto in pobuda« ne zadostujeta kot nadomestni kriterij, kajti prvi je omejen v obsegu, drugi pa vsebuje prav to, kar imajo pluralisti sami — kadar so drugače razpoloženi — za osrednje vprašanje motivacije — vprašanje nezaželenih »interesov«.

³⁶ Ibid., str. 82—83.

³⁷ Press, op. cit., str. IV.

³⁸ Polsby, op. cit., str. 90.

³⁹ Ibid., str. 132. Poudarek je moj. »Vrednote« v tem kontekstu pomenijo »dobrine, ki jih ima skupnost za vredne«, tj. denar.

5. Pomembne odločitve

Izključevanje neuradnih odločitev iz pluralističnih raziskav (celo iz mnogih stratifikacijskih raziskav) močno obarva njihove sklepe. Glede na to, o katerem mestu je govora in v katerem historignem trenutku, so možne pomembne razlike v analizi moči;⁴⁰ take razlike, celo med sistemoma kontrole v New Havenu in Atlanti, je mogoče razložiti na temelju zgodovinskega razvoja.⁴¹ Vendar zaverovanost v te razlike zatemni velike podobnosti, katere pluralisti v svojih uvodih dopuščajo, ostanejo pa neizkoriščene, ko je raziskava končana.

Polsby je edini pluralist, ki se trudi braniti to metodološko omejitev z drugačnimi razlogi, kot je »primernost«. Na »politične« odločitve se omeji zato, »ker je politično področje tisti sektor življenja skupnosti, kjer velike skupine postavljajo zahteve druga drugi...«⁴² Pluralisti trdijo, da ni nobenih odločitev brez očitnega spora, torej — po definiciji — tudi nobenih odnosov moči. Toda ta sodba je uperjena proti ugotavljanju osredotočene moči: namenoma išče tiste sfere odločanja, kjer obstaja spor, torej izključuje tiste sfere, kjer je moč velika ali celo absolutna (in spor utišan ali ga celo ni). To se veže z zgornjo točko 1), da namreč pluralisti navzlic vsem svojim kriterijem nimajo prave teorije moči. Zvezo nam pojasnjuje Dahlova pripomba, da tega pojma moči, ki je odvisen od očitnega spora, ni mogoče uporabiti za totalitarne sisteme.⁴³ Dodati moramo, da je tudi v primerih, ko se moč približuje absolutni, ni mogoče uporabiti.

Pomembnost neoblastnih odločitev je mogoče zanikati na dva načina: tako, da zanikamo njihovo pomembnost, ali pa s trditvijo, da sploh niso odločitve. Obe vrsti apriornega dokaza sta brezuspešni. V prvem primeru imamo — kot ugotavlja Peter Rossi — opravljanje z »začaranim krogom« predstav o pomembnosti na eni strani in zbiranje dejstev na drugi.⁴⁴

To je dilema vse družbene znanosti; nikoli se je ne moremo čisto znebiti, lahko pa jo obvladamo, če so kriteriji za izbor kar se da objektivni. Polsby sam je predložil seznam takšnih kriterijev, vendar so v njegovi kategorizaciji mnoge vrste odločitev, ki pluraliste ne zanimajo. Na primer vrste in število razpoložljivih služb v lokalni skupnosti, vrste in število razpoložljivih dobrin, kakšna posojila so na razpolago, kako je mogoče preživljati prosti čas, kakšne so plače, vsebina množičnih občil. O teh skupnih stvareh odločajo največkrat zasebna telesa, ki niso niti formalno odgovorna širšim množicami. Od teh teles so mnoga nacionalnega pomena, toda mnoga so tudi samo lokalna. Zadnji čas so o tej spoštovanje

⁴⁰ Dahl, *Who Governs?*, str. 40: »V dvajsetem stoletju ni bil izbran za župana niti en sam tovarnar ali visok uradnik velike korporacije.«

⁴¹ Peter Rossi, *Power and Community Structure*, v *Urban Government*, ki jo je uredil Banfield, str. 420.

⁴² Polsby, *op. cit.*, str. 4.

⁴³ Dahl, »Critique«, str. 468.

⁴⁴ Rossi, *op. cit.*, str. 415.

zbujajoči moči govorili sposobni opazovalci. Profesor harvardske ekonomske fakultete je na primer ugotovil: »V zgodovini nobena skupina ni razpolagala s tolikšno močjo, kot jo ima danes vodstvo v tipični korporaciji. Peščica ljudi nadzoruje življenjsko raven, možnosti za delo, dobrine skupnosti, naroda in sveta... za razliko od demokratične vlade ta skupina reproducira samo sebe. Je majhna in kohezivna...«⁴⁵

»Življenjski standard, možnosti za delo, dobrine skupnosti...«: po vseh možnih seznamih kriterijev »pomembnosti«, gotovo tudi po Polsbyjevem, so to zelo pomembna področja. Vendar jih pluralisti ne raziskujejo, kakor tudi ne raziskujejo ljudi, ki imajo moč nad temi področji.

Pluralisti nadalje trdijo, da ni mogoče razkriti odnosov moči, kjer imamo opravka z »ne — odločitvami« — v nepretrganem procesu, ki vzdržuje nekatere vidike družbenega sistema. Takšne trditve so pogosto neiskrene. Polsbyju se na primer zdi, da inertnost »v veliki meri določa človekovo obnašanje:

*Domneva o inertnosti pomaga tudi razporediti ekonomsko pomoč in družbene veličine v določen odnos. Če je bančništvo človekovo glavno življenjsko opravilo, potem pluralist domneva, da bo ta človek porabil svoj čas v banki in ne z manipuliranjem odločitev skupnosti.*⁴⁶

Kot da bančništvo samo ne bi nujno bilo vrsta manipulacij z odločitvami skupnosti! Ko Dahl našteva razne osnove vpliva v skupnosti, najprej omeni »denar in posojila« in potem nadzorstvo nad službami.⁴⁷ Čeprav noče, da bi bil njegov seznam razvrščen po pomembnosti teh osnov, ujemanje (kjer »nadzorstvo nad službami« pomeni mnogo več kot »politična« patronaža) ustreza. Čeprav ne moremo predvideti vseh posledic posojila, ima vendarle negativna ali pozitivna odločitev o posojilih daljnosežen pomen (v skladu s Polsbyjevimi kriteriji). Celo hoteni aspekti posojila imajo daljnosežne učinke na službe, na dosegljivost proizvodov, na dohodke itd.

Ko Dahl v svojem delu *Who Governs?* skuša pojasniti odpor premožnih skupin in posameznikov proti uporabi njihovega potencialnega vpliva, uvede koncept »variacij v alternativnih možnostih«,⁴⁸ po katerem se materialna sredstva ne uporabljajo na področju uradnih odločitev zato, ker jih je mogoče bolj izkoristiti drugje. Dovolj čudno je, da ne pojasni, kaj se zgodi z neuporabljenimi sredstvi. S tem da noče raziskovati uporabe neoficialne moči, še posebej ne tam, kjer se tiče gospodarskih mogočnikov, se izogne obravnavanju resnega vprašanja, kot da je samo ob sebi umevno.

Polsby poskusi mimogrede opraviiti s tem vprašanjem:

⁴⁵ Benjamin Selekman, »Power & Morality in Business«, v *Management's Mission in a New Society*; urednik Dan H. Fenn, Jr. (New York: Mc Graw — Hill, 1958), str. 308.

⁴⁶ Polsby, *op. cit.*, str. 116.

⁴⁷ Dahl, »Analysis«, str. 32.

⁴⁸ Dahl, *Who Governs?*, str. 316.

»Zavrtnemo lahko poljubno število argumentov, ki bi govorili proti stališču, da vlada interna poslovna kontrolna skupina; to nam je mogoče zato, ker obravnavana vprašanja niso bistvena za vzdrževanje pozicije elite moči. Interna poslovna kontrolna skupina prevladuje le v 'pomembnih' vprašanjih; to bodo (po definiciji) verjetno tista vprašanja, v katerih notranja poslovna kontrolna skupina prevladuje. Pot iz tega kroga bi bila uporaba kriterijev, ki so jih predlagali za razločevanje pomembnih vprašanj.«⁴⁹

Toda Polsby sam je navedel kriterije, ki jih zahteva. Uporaba teh bi le dokazala njegovo trditev, da gospodarski mogočniki večine uradnih odločitev nimajo za pomembno (in v resnici niso tako pomembne kot neoficialne odločitve). Toda kadar jih imajo za dovolj pomembne, preidejo izvori moči iz zasebne v javno sfero.

»Ne — odločitve« imamo dejansko lahko za sklope majhnih odločitev, katerih posledice so pogosto hotene in jih je mogoče predvideti. Tudi nehotene posledice bi zaradi konsistentnosti morale biti vključene v raziskavo distribucije moči. Možnost določitve odgovornosti je od nekdaj pomenila pripisovanje moči. S tem da zanikamo drugo, je zanikano prvo. Obramba banalnega Eichmanna implicira stališče, da majhne odločitve niso odločitve. Celo v pravu izgovor: »nisem vedel, da je bila puška nabita«, ni nobena obramba, čeprav je lahko olajševalna okoliščina. Uporabna teorija oblasti bi morala takšne okoliščine upoštevati.

4. Napačna apoteoza

V lokalnem pluralizmu je implicirano prepričanje, da so stvari kvalitativno takšne, kakršne bi morale biti. Ker je moč »ohlapna«, lahko vsakdo, ki ima ugovore zoper sistem — dokler ima sistem nasploh za legitim⁵⁰ — organizira skupino pritiska. Ta se v politični areni sreča z drugimi in, domnevno, pride iz spopada s svojim delom plena (tisti pa, ki odklanja to legitimnost, je po pravici brez moči). Ker ni elite oblasti, lahko vsakdo izvaja oblast, dokler spoštuje pravila igre. Ker se elitne skupine — kolikor obstajajo — spopadajo, lahko manj močne skupine dosežejo svoje namene, izrabljajoč ta konflikt.⁵¹

Ena izmed značilnosti Dahlove in Banfieldove probablistične definicije moči je to, da je — glede na določen namen — konstantna. Sistem oblasti je po definiciji statičen. Skupina, ki vstopa v politično areno, si po definiciji ne more pridobiti oblasti na že »zakoličenem« interesnem področju, če prej, s tem da ustvari kvalitativno nov položaj, ne spremeni pogojev oblasti. To je očitno absurd, kajti odnosi oblasti se v zgodovini spreminjajo. Toda če pristajamo na probablistično definicijo oblasti in ignoriramo⁵² filozofske težave, ki so inherentne probablističnemu konceptu, po-

⁴⁹ Polsby, *op. cit.*, str. 24.

⁵⁰ Robert Dahl, *Who Governs?*, str. 316.

⁵¹ Bell, *op. cit.*

⁵² Karl Popper, *The Logic of Scientific Discovery*, (New York: Basic Books, 1960).

tem je pluralizem omejen. Velja samo za določene grupacije, ne pa za druge.

Pluralisti ne priznavajo logike svoje definicije. Če se moč zadržuje v nekih rokah, potem so za to krivi tisti, ki je ne izžvejo. August Hollingshead je v *Elmtown's Youth* obtožil svet lokalne šole zaradi raznih napak. Ko Polsby govori o Hollingsheadovem pripisovanju nedotakljive moči temu svetu, pravi tole:

»Mandatna doba sveta v elmtownški šoli je bila določena s statutom, vseh sedem članov sveta so izvolili hkrati. Vsakdo je lahko kandidiral za enega izmed sedmih neplačanih, nepolitičnih položajev v svetu, če je vložil prošnjo, ki jo je podpisalo petdeset volivcev ali deset odstotkov volivcev zadnjih šolskih volitev, odvisno od tega, katera varianta je bila za kandidata ugodnejša. Ta osnovna dejstva so bila na razpolago vsem, ki so jih hoteli vzeti na znanje.

Toda očitno je bilo zanimanje za volitve v šolski svet izredno majhno. Kaže, da so omenjene mahinacije zagotovile majhni skupini nadzorstvo nad šolo v položaju, ko se nobena druga skupina za stvar ni potegovala. Vendar ne smemo domnevati, da bi bilo lahko preprečiti skupini, ki bi se za to resno potegovala, poskus, da zasede prazna ali celo že zasedena mesta v svetu...»⁵³

Takšna razmišljanja spet kažejo na naivno predstavo o moči, razen tega pa so v nasprotju s ponavljajočim se Polsbyjevim svarilom, da brez raziskave posameznih primerov nikomur ne smemo pripisovati moči. Kaže, kot da moč ne zbuja volje, da bi si jo prisvojili. Gotovo pluralisti ne mislijo, da je obnašanje vseh tistih, ki dopuščajo (»pristajajo na«) obstoječo razdelitev oblasti, akumulacija odločitev, da se ne bodo vmešavali. Toda če je subjektivni dokaz kazalec vse resnice, je eno poglavitnih določil politične apatičnosti spoznana »jalovost politične dejavnosti«. ⁵⁴ Empirično vprašanje je, koliko takšni občutki ustrezajo dejanskemu stanju stvari. Zavračanje spoznanja, da so neuspešne odločitve tudi odločitve, ovira raziskavo te resnice.

Naj povzamemo: optimistična vsebina pluralistične zamisli »ohlapne moči« je povezana z očitno omejenostjo definicije moči. Prav ta definicija, speljana do svojih logičnih konsekvenc, postavlja na laž optimistično vsebino. V tem je vsebovano protislovje, ki ga znotraj pluralizma ni mogoče razložiti.

Zato je prav, da izvor tega paradoksa in drugih neuspehov skicirane pluralistične teorije iščemo v dejavnikih, ki so zunaj teorije.

Teorija kot ideologija

1. Najbolj očitna napaka pluralističnih teorij je, da komajda ali sploh ne upoštevajo odločitev, ki niso čiste odločitve državnih organov. Lokalni pluralisti niso edini, ki tako napačno presojaajo.

⁵³ Polsby, *op. cit.*, str. 37. Kurziv je moj.

⁵⁴ Morris Rosenberg, »Some Determinants of Political Apathy«, *Public Opinion Quarterly*, zima 1954.

Hunter na primer omeji svojo raziskavo strukture moči v Atlanti na usodo »projektov lokalne skupnosti«, to je na oblastne odločitve posebne vrste. Vendar je ta težnja zlasti očitna pri pluralistih. Lahko bi razmišljali o tem, ali morda ne gre za poseben vzrok, ki v nekem smislu obstoji pred sporom med pluralisti in teoretiki stratifikacije in povzroča napako, ta pa prihaja najbolj naravno do izraza v pluralistični koncepciji. Robert Lynd pravi, da bi bil ta vzrok lahko vsebovan v tradicionalni zvezi med oblastjo in tiranskimi političnimi ustanovami.⁵⁵ To bi bilo še posebej res za Združene države z njihovim nacionalnim odporom, edinstvenim na svetu, proti napakam centralne vlade. Potemtakem bi smeli pričakovati, da bo lokalni pluralizem ameriška posebnost, kar — kolikor je meni znano — tudi je.

2. Toda ta etiologija gre le do tod: ugotovi nujni pogoj za pojav lokalnega pluralizma v Ameriki, ne pojasni pa, zakaj je nastal prav v času, v katerem je nastal, in ne v kakem drugem. Iskanje posebnih pogojev mora biti specifično zgodovinsko.

Očitna značilnost raziskav Middletowna je, da so skoraj vsa vprašanja skupnosti, ki so se odprla v obeh obdobjih (v poznih dvajsetih in v poznih tridesetih letih), razredna vprašanja in jih kot taka vidijo tako prizadeti kot tudi bistri opazovalci. Za Dahlov New Haven iz petdesetih let to ne velja. »Tu — pravi — v novih problemih ni bila toliko poudarjena deljivost izgub in dobičkov — bodisi za etično skupino ali za razred — kot že razdeljene izgube in dobički, razporejeni po skupinah in stratumih.«⁵⁶

Zgoraj sem trdil, da pristajanje (konsensus) nič ne pove o razporejenosti moči, tako da lahko rezultat razkrije moč, ne da bi očitno privzel razredni vidik. Vendar so bili v petdesetih letih problemi skupnosti — v New Havenu ali kje drugje — manj razredno diferencirani kot v prejšnjih obdobjih.⁵⁷

Ali to pomeni, da se je razredni konflikt zmanjšal, ali pa samo to, da se je spremenila fronta? Polsby in Dahl se s to alternativo ne ukvarjata. Polsby na primer takole razlaga »razpoloženje« soglasnosti do načrta za rekonstrukcijo mesta: »Kdo je bil za rekonstrukcijo? Do leta 1957 so bili v New Havenu vsi, ki so imeli v javnosti kakšno besedo, naklonjeni temu načrtu.«⁵⁸ Dahl razloži, kdo ni »imel nobene besede v javnosti«: »več sto prebivalcev revne

⁵⁵ Robert Lynd, »Power in American Society as Resource and Problem«, v v izboru Kornhauserja, *op. cit.*, str. 9.

⁵⁶ Dahl, *Who Governs?*, str. 60.

⁵⁷ Dahl tudi precenjuje ta pojav. Cf. str. 62. Leta 1959 so postavili vzorcem newhavenskih volivcev naslednje vprašanje: »Kateri so po vašem mnenju najvažnejši problemi New Havena?« Dahl poroča: »Najpogosteje omenjeni problemi so bili razvoj, promet in parkiranje...« Dahl primerja te rezultate z Gallupovimi anketami v tridesetih in štiridesetih letih, ko je enainvajset oziroma triinpetdeset odstotkov Američanov trdilo, da je »najvažnejši problem« brezposelnost. Vendar so takrat respondente spraševali, kateri problem imajo za najvažnejši problem Amerike. Razlike v odgovorih je mogoče razložiti z načinom, kako je bilo postavljeno vprašanje.

⁵⁸ Polsby, *op. cit.*, str. 71.

četrti brez političnega vpliva.⁵⁹ Ti in pa »peščica majhnih poslovnih ljudi« so bili tudi edini prebivalci, ki so »neposredno trpeli« škodo zaradi rekonstrukcije, čeprav so bile — kot Dahl sam pravi — finančne prednosti načrta rekonstrukcije mišljene v korist »lastnikov iz teh četrti in gradbenikov«. ⁶⁰ Toda stvar ni samo v tem, da koristi niso bile enakomerno razdeljene, saj ima Polsby prav, ko trdi, da neposredna korist ni nujno povezana z močjo. In celo iz srednjega in zgornjega sloja je le peščica posameznikov participirala pri odločitvah, ki jih navaja Dahl.

Po Dahlovem zagotavljanju le nekateri pripadniki srednjega in zgornjega sloja spadajo med tiste, ki »imajo kakšno besedo v javnosti« pri odločitvah v New Havenu. Drugi pregledi so pokazali politično apatičnost revnih, alienacijo, ki daleč presega splošno apatičnost delavskega razreda. Rekonstrukcija, osrednje javno vprašanje New Havena v petdesetih letih, je temeljito ločila manjšino od večine — manjšina so bili »več sto prebivalcev revne četrti« brez omembe vrednega političnega vpliva.

Ironija je, da tiho vztrajanje pluralistov pri tem, da sta edina družbena razreda tista, ki ju je Marx opredelil kot razreda, daje posebno barvo njihovemu pogledu na družbeni konflikt. Revnih, tistih, ki ne uživajo političnega zaupanja oziroma ne razpolagajo s pomembnimi uporabnimi dobrinami, ne vključujejo niti v pregled. Polsby nikoli ne govori o reakcijah prebivalstva revne četrti, niti o rušenju okolice Oak Streeta.⁶⁴ Dahl omeni to prebivalstvo samo v navedenem odstavku, sicer pa nikjer drugje na 353 straneh svoje knjige. Če je mogoče razred na novo definirati glede na moč nad vitalnimi odločitvami (oblastnimi in ne — oblastnimi) skupnosti, — čemur se je po mojem mnenju zelo približal Mills v delu *Elita oblasti* — potem so se meje med razredi spremenile, medtem ko so koristi še vedno samo na eni strani meje, ne glede na to, kako so porazdeljene.

Specifična situacija iz petdesetih let ima še drug vidik. Z zmanjševanjem moči poslovnih ljudi lokalni pluralisti vzdržujejo prednosti *statusa quo*. Raziskava razpoloženja javnosti do velikih poslovnih krogov — izvedel jo je leta 1953 Survey Research Center — razkriva tole korelacijo: čim višja je ocena velikega poslovnega sveta v nacionalni strukturi moči in vplivnosti, toliko bolj verjetne so težnje, da se njegova moč zmanjša.⁶² Logika te psihološke zveze je v tem, da kolikor bolj si želimo povečati moč poslovnih krogov, toliko manjša se nam kaže v resnici. Vsaj ena nit pluralistične misli sledi tej logiki; to je eden izmed temeljev Berlejevih razlogov za »korporacijsko odgovornost« in z njimi zvezanih pozivov k aktivizmu poslovnih ljudi.

Ko je v petdesetih letih iz različnih razlogov, kot so dominacija hladne vojne in konsolidacija delavskih gibanj, velika gospo-

⁵⁹ Dahl, *Who Governs?*, str. 244.

⁶⁰ Dahl, *op. cit.*, str. 60.

⁶¹ Polsby, *op. cit.*, str. 92.

⁶² Burton Fisher in Stephen Withey, *Big Business as the People See It*, Ann Arbor: Survey Research Center, 1953, str. X.

darska organizacija »izginila s prizorišč«, je bilo še lažje misliti, da so poslovni ljudje izgubili del moči. Dahl ugotavlja, da se po letu 1899 župani v New Havenu ne novačijo med gospodarskimi veličinami, medtem ko so bili vsi župani v letih 1842 do 1897 iz ekonomskega zgornjega sloja.⁶³ Lahko domnevamo, da imajo v petdesetih letih — sredi industrijskega razcveta in ko je depresija zagotovo minila — poslovni ljudje manjšo potrebo po tem, da bi neposredno posegali v odločitve skupnosti. Dahl tudi pove, da so se poslovni ljudje bolj kot prej zanimali za odločitve v nacionalnem merilu,⁶⁴ ker je dežela zaradi depresije, svetovne vojne in hladne vojne postala bolj »nacionalna« kot v prejšnjih podobnih situacijah. Zahteva, naj predlagatelj dokaže veljavnost te hipoteze, hipoteze same ne razveljavlja, kot bi radi dokazali pluralisti.

Nepristranska raziskava bi upoštevala to področje potencialne moči v enaki meri kot nasprotno dokaze. Zakaj je torej to področje ostalo neraziskano?

3. Do raziskovanja razporejenosti moči na temelju posameznih primerov ne bi smeli biti nezaupljivi; toda zakaj raziskovalci raziskujejo samo določene primere? Sociologi in politologi se ne zavzemajo za proučevanje razporejenosti moči znotraj poslovnega sveta, med poslovnimi krogi in delom ter med poslovnim svetom in skupnostjo. Arthur Kornhauser ugiba, »da je vzrok deloma v nasprotovanju, ki ga kažejo vodilni ljudje močnih gospodarskih podjetij proti temu, da bi bile objavljene analize bodisi vpliva njihove organizacije, bodisi delovanja njenega vodstva.⁶⁵ Ni nujno, da ta trditev popolnoma drži; zadostuje pa, da raziskovalci le zaslutijo takšen odpor, pa bodo že plašno umaknili raziskave, ki bi utegnile vplivati zlasti na delež dotacij in s tem otežile »shajanje«. Tudi Mills v opombi k *Eliti oblasti* priznava nekaj nejasnosti v svojih opisih zakulisnega izvajanja moči ekonomske, politične in vojaške elite; to pripiše hotenju elit, da bi prikrile svojo moč.⁶⁶ Jedro te trditve je empirično: na primer, da poslovni ljudje ne odprejo vrat raziskovalcem razporejenosti moči.⁶⁷

Treba bi bilo zbrati dokaze za to trditev in proti njej; a zelo se bojim, da bi se izkazala za pravilno. Millsovo opravičilo izvira

⁶³ Dahl, *Who Governs?*, str. 12–14 in 40.

⁶⁴ *Ibid.*, str. 78.

⁶⁵ Arthur Kornhauser, »Power Relationship and the Role of the Social Scientist«, v Kornhauserjevem izboru, *op. cit.*, str. 193.

⁶⁶ C. Wright Mills, *The Power Elite*, New York: Oxford Univ. Press, 1956, str. 363.

⁶⁷ Znano je, da tudi drugim raziskovalcem njihovih združenj niso naklonjeni. Komite za boj proti monopolom senatorja Kefauverja je uradno zahteval od je-k-larskih družb številčne podatke, a se družbe tej zahtevi niso odzvale. Poznam primer, ko je neki ekonomist — z dovoljenjem Central Labour Councila in Chamber of Commercea velikega ameriškega mesta — poskusil odkriti obseg uvajanja avtomatizacije v nekatera podjetja. Od vodilnih uslužbencev teh podjetij je vedno znova dobival isti odgovor: »Ko bi vam dali podatke, bi zanje zvedela tudi konkurenca.«

iz zdrave politične presoje in ga je mogoče preveriti. Podjetnega sociologa čaka naloga, da potrka na vrata. In če bi se vrata odprla, ali bo za raziskavo na razpolago podpora skladov — kot je na primer za raziskovanje vpliva na politične odločitve skupnosti?

4. Lokalni pluralizem ustreza še eni potrebi, samopostrežbi v bolj subtilnem smislu. To je potreba — še posebno nujna v našem času velikih odločitev in majhnih ljudi — da verjamemo v možnosti družbenih sprememb. James Meisel — poleg drugih — je obtožil Millsa, da poskusom spremeniti stanje stvari jemlje pogum, ker jim prerokuje neuspeh.⁶⁸

Pluralisti pa, nasprotno, navidezno rešujejo veljavnost politike z ugotavljanjem »ohlapnosti«.

Pazite, »ohlapnosti« ne vidijo v problemih, ki sem jih označil kot pomembne; pojavlja se bolj v razpokah moči velikega obsega. Domnevajo, da zato, ker se za moč poteguje več skupin, pride do ravnotežja moči; le-to pravično zadovolji mnoge obstoječe zahteve in dopušča uveljavljanje novih. Ker pa se različne skupine potegujejo za premoč, to ne pomeni, da se moči izenačijo.

Ko lokalni pluralisti obtožujejo tiste, ki so apatični, za njihovo apatičnost, trdijo ali vsaj molče predpostavljajo nasprotno. Če pravijo, da je moč lahko nakopičiti, potem tistemu, ki moči nima, manjka samo volja. Kljub metodološkemu vztrajanju pri zvezi med močjo in obsegom v odločilnem momentu zanemarjajo obseg moči, ki bi bil dostopen tistim brez velikih sredstev. S tem da zatirujejo veljavnost politike interesnih skupin, so liberalci, toda njihov liberalizem se izogiba jedru razdelitve moči pri pomembnih odločitvah.

Nujnost alternative

Kaj bi zahtevala alternativna teorija? — Prvič, občutek za to, katere družbene odločitve so pomembne v smislu njihovega učinkovanja na ljudi, in za način, kako meriti to pomembnost. Najbolj pogosto bi bile to »privatne«, ne pa »javne« odločitve. Drugič, koncepcijo moči, ki bi bila stroga, a vendar dinamična, ki bi opisovala sedanost, dopuščala možnost sprememb znotraj urejenega sistema moči, pa tudi sugerirala možnosti za preoblikovanje strukture moči v velikem obsegu (ne le moči, ki zadeva majhne, diskretne probleme). Pluralistični prijem niti ne opiše sedanje izkušnje niti ne dopušča velikopoteznih strukturnih sprememb.

Resen alternativni pogled bi izločil tiste vidike moči, glede katerih bi se ravnotežje moči moralo in moglo premakniti. Sprašujemo se, kako se lahko spremenijo temeljni odnosi v sistemu moči? in ne: kako se spreminja malenkostni vpliv v kotičkih in razpokah obstoječega reda? niti ne samo: kdo vodi stvar? Raziskovati bi bilo treba mehanizem družbene kontrole, tisto silo, ki prehiteva poskuse sprememb v razporejenosti moči, kot tudi mehanizme vplivanja in njihove meje.

⁶⁸ James Meisel, *The Myth of the Ruling Class*, Ann Arbor: Univ. of Michigan Press, 1958, str. 360—365.

Problem reporejenosti moči ni bil nikoli akademski problem. Pluralistična inačica zagovarja obstoječi razpon odnosov v sistemu moči, češ da je v bistvu pravičen. Standardna stratifikacijska inačica odkriva elite. Toda zdi se, da probabilistična definicija moči onemogoča možnost demokratično porazdeljenega odločanja. Prva slavi *status quo* ali pretirani optimizem, druga obup.

Zdaj zelo praktično potrebujemo teorijo, ki bi oblikovala strategijo naraščajočega gibanja revnih slojev tako v mestu kot na podeželju, ki bi oblikovala strategijo študentov in intelektualcev, ki so razburjeni zaradi kvalitete izobrazbe in umazane zunanje politike Združenih držav. Takšna teorija bi poiskala ključne politične točke; spraševala bi se, kako lahko z *organizacijo* akumulirana sredstva zbere na teh točkah, za kakšne cilje in s kakšnimi zavezniki, ki bi posodili sredstva, kakšna sredstva in v zamenjavo za kaj. Resno bi proučila taktiko za preklic legitimnosti in spodmaknitev ekonomske podlage sedanjemu sistemu, taktiko za iskanje novega v naročju starega: ali je to res prva resna afirmacija ali je abdikacija potencialne moči novih gibanj? Odgovor na ta vprašanja zahteva, da resno proučimo naše predstave o razporeditvi moči in o družbenih spremembah. Jasno bi moralo biti, da stvar presega akademske okvire.

Prevedla: Meta Grossman-Dokler

LAVO ČERMELJ

Slovenci in Hrvati pod Italijo

Po skoraj tridesetih letih je tudi v slovenščini izšla znana in pomembna knjiga Lava Čermelja »Life and Death Struggle of a National Minority. The Yugoslavs in Italy«, ki je v angleščini izšla že l. 1936. Že tedaj so mnogi izrazili željo, naj bi knjiga izšla tudi v slovenščini, med njimi dr. F. Zwitter, ki je v takratni »Sodobnosti« Čermeljevo delo zelo ugodno ocenil.

Slovenska izdaja knjige* ni le prevod angleške (oz. kasnejše francoske) izdaje, temveč je dopolnjena in njen obseg razširjen tako, da zajema celotno obdobje med obema vojnama.

V uvodu poda avtor okvirni opis etnične strukture prebivalstva Julijske krajine in kraten pregled sicer nadvse skopih pravnih in moralnih obveznosti kraljevine Italije do narodnih manjšin v njenih mejah, ki jih je kraljevina Italija grobo kršila.

Težišče knjige je vsekakor v tistih poglavjih, v katerih avtor nazorno, prepričljivo in na zanimiv, živahen način opisuje postopno izrinjenje Slovencev in Hrvatov iz javnega življenja, odpravo slovenskega in hrvatskega šolstva, usodo slovenskega in hrvatskega jezika v javnem živ-

ljenju, uničenje slovenskih in hrvatskih društev, tiska, poitalijančevanje krajevnih in osebnih imen, gospodarski pritisk na Slovence in Hrvate v Julijski krajini, vštrevši poizkuse umetne kolonizacije. Skratka, vso tisto zavestno in organizirano dejavnost fašistične Italije, katere končni cilj je bil poitalijančiti slovenski in hrvatski živelj v Julijski krajini. Pretresljivo in nadvse prepričljivo so pisana poglavja o fašističnem terorju nad Slovenci in Hrvati in opisi številnih procesov pred posebnim fašističnim tribunalom.

Ni namen tega kratkega prikaza kritično oceniti posamezne trditve v Čermeljevi knjigi. To bi seglo čez okvire tega kratkega prikaza, pa tudi sicer so za morebitno dopolnjevanje ali izpodbijanje posameznih trditev poklicani tisti, ki podrobno poznajo dogajanje v Julijski krajini med l. 1918 in l. 1941, oziroma oni, ki so sami sodelovali pri takratnih dogodkih. Kot splošno pomanjkljivost knjige naj omenim le to, da avtor, žal, v uvodnih poglavjih ni vsaj nekoliko prikazal procesov v družbenem in političnem življenju Italije v obravnavanem obdobju, kar bi manj poučenemu bralcu bilo vsekakor dobrodošlo.

* Slovenska Matica, 1965, str. 355

Čermeljeva knjiga je bila napisana v času najhujšega italijanskega fašističnega raznarodovalnega pritiska na podlagi bogatega gradiva in osebnih pričevanj kot delo, ki naj bi seznanilo svetovno javnost z brutalno fašistično raznarodovalno politiko; zato ni naključje, da je prej kot v slovenščini izšla v angleškem in nato v francoskem in ruskem (skrajšana) jeziku. Imela je močan odmev v takratni javnosti in je še danes cenjena zlasti med ljudmi, ki se natančneje ukvarjajo s problematiko narodnih manjšin. Seveda je v tistem času vzbudila tudi nemalo jeze v fašistični Italiji in nelagodnosti v predaprilski Jugoslaviji, ki si v svoji skrbi za prijateljstvo s fašističnimi likvidatorji slovenskega in hrvatskega naroda in »skrbi« za Slovence in Hrvate v zamejstvu ni pomišljala l. 1938 izdati ukaza o zaplembi francoske izdaje knjige.

Knjiga je pomembna tudi zato, ker jo je v marsičem mogoče smatrati za dokumentarni zapis ene izmed slovenskih osebnosti, ki je bila tesno povezana z dogodki v Julijski krajini. Dokumentarnih del in memoarov iz tega obdobja odpora slovenskega in hrvatskega ljudstva je še vedno zelo malo, in upati je, da bo objava Čermeljeve knjige v slovenščini spodbudila tudi druge. Obenem knjiga vsakomur, ki ga zanima tudi danes še ne docela urejen položaj Slovencev pod Italijo, omogoča, da doume ta položaj, ki ima, sicer ne glede na to, da ga nikakor ni mogoče enačiti s položajem med obema vojnama, v marsičem svoje vzroke v

žalostnem obdobju fašističnega pritiska.

Posebej se mi zdi knjiga pomembna, ker bralcu, tudi nestrokovnjaku, zanimivo, prijetno, s Čermelju lastnim, vsakomur dostopnim slogom odkriva prvo obdobje odpora slovenskega ljudstva, proti fašističnemu nasilju na Primorskem. Posamezna poglavja so pisana tako neposredno in pretresljivo, da se ni bati, da bi knjiga ne bila zanimiva tudi za tiste bralce, zlasti mlajše, ki sta jim obdobje in problematika, ki jo knjiga obravnava, sicer oddaljena.

Čermeljeva knjiga je dober opis enega izmed obdobjev spontanega odpora slovenskega ljudstva zoper različne poizkuse raznarodovanja, s katerimi se je srečevalo v svoji zgodovini, in primer intelektualnega prispevka ljudskemu boju. Zato je docela upravičeno, da je Čermeljev opis začetkov tudi oboroženega odpora slovenskega ljudstva na Primorskem, odpora, ki je doživel svoje logično in nujno nadaljevanje v enodušni podpori NOB, založba uvrstila med dela, izdana v počastitev dvajsete obletnice osvoboditve.

Čermeljeva knjiga prepričljivo opisuje odporno moč slovenskega ljudstva, prepuščenega samemu sebi in izpostavljenega sistematičnemu raznarodovalnemu pritisku, odporno moč ljudstva, ki mu je domača beseda, domača pesem, lastna narodna samobitnost odtehtala vse nasilje, krivice, trpljenje, katerim se je raje izpostavilo, kot pa da bi bilo izdalo lastno bit.

E. P.

Igre in ljudje

Delo Rogera Cailloisa *LES JEUX ET LES HOMES — LE MASQUE ET LE VERTIGE*, Paris 1958, je izšlo v prevodu Radoja Tadića pri beograjski založbi *Nolit*; (Rože Kajoa, *Igre i ljudi — maska i zanos*, Sazvežda 10, 1965). Uredništvo omenjene knjižne zbirke je ravnalo prav, ko je izbralo prav to knjigo. Doslej namreč nismo imeli v nobenem izmed naših jezikov kakega pomembnejšega sodobnega dela o problematiki iger, čeprav so vprašanja o igranju (v najširšem pomenu te besede) zelo aktualna. Od vprašanj moderne predšolske vzgoje do vprašanj rekreacije naših delovnih ljudi, od razumevanja različnih pojavnih oblik *množičnega* »razvedrila«, do poglobljanja v določena območja umetniške ustvarjalnosti — vsepovsod *potrebujemo* oporo dovolj vsestranske, koherentne teorije specifičnega predmeta, tj. *igre in igranja*. Ta knjiga ima lastnosti dobrega vodiča, domiselnega svetovalca in *aktivnega, kritičnega repetitorija*; (v njej je, skozi prizmo piščevih misli in dognanj, kritično, posredovano vse tisto bistveno, kar so prinesla raziskovanja in umovanja zadnjih desetletij o tej izjemno pomembni snovi; tudi uvodna študija Sretena Marića *Igre in resničnost* osvetljuje nekatere koncepcije starejšega datuma, poleg tega pa z mero in smiselno konstituira nekaj poskusnih izhodišč za kritiko Cailloisove obče teorije). Torej: pred seboj imamo moderno in

aktualno knjigo, ki je zares sodobna podoba sveta iger.

Kot pravi sam avtor, namen knjige ni le v tem, da bi ponudila nekakšno sociologijo (ali sociološko razlago) iger, temveč mu gre za to, da bi utemeljil (oz. gradil) sociologijo, ki bi ji bil *študij iger izhodišče*.

Veliko vprašanje je, če je mogoče utemeljiti neko sociologijo na *igranju*; tudi ta sijajna knjiga nam na to vprašanje ne more dati popolnega odgovora. V tem zapisu se bomo omejili (kar zadeva to vprašanje) le na neko misel, ki bi veljala za takšna *nenaavadna* izhodišča nasploh: knjiga prav gotovo vnaša neko »koristno komplikacijo« v *sociološko imaginacijo* (v Mills-ovem pomenu); v naša prizadevanja, da bi čim globlje in vse bolj vsestransko dojeli zgodovino in družbeni razvoj (razmerja, institucije, motive aktivnosti itd.), vključuje specifični teoretični instrumentarij, ki omogoča nove, avtentične analitične in interpretacijske posege v različne kulture, družbe, skupine, dejavnosti... Takšne »komplikacije« so spodbude oz. izviri novih vprašanj in odgovorov, so dober zaveznik zoper »meje«, ki nam jih zastavljajo »dokončna spoznanja«, ki so rezultat naše intimne težnje, da bi si poenostavili naloge in si s tem olajšali napore; še posebej so takšne »komplikacije« pomembne zato, ker vnašajo *plodni nered* v predstavljeni svet sociologije, ki ga — zdaj s te, zdaj z one strani — načenjajo stru-

peni zobje dogmatičnih, mehanističnih, vulgarnih itd. učbeniških sholastik.

Marksistična sociologija lahko brez večjih kritičnih operacij osvoji Cailloisovo definicijo *iger*, lahko sprejme njegovo klasifikacijo, ki kaže v knjigi izredno teoretično plodnost in »občutljivost«, pritrди lahko celi vrsti ugotovitev, toda ne more pristati na *enostransko izhodišče*, ki ima za neogibno posledico zoževanje in deformiranje vsebine spoznanj. Nedvomno ostaja Cailloisovo delo predvsem *sociologija iger*. Avtorjev namen, da bi zgradil temelje neke sociologije, *izhajajoč* od iger, ostaja, žal, vsaj v očeh pisca tega zapisa, *samo namen*, nekoliko pretirana ambicija ali celo ekstravagantnost, ki je precej značilna za »zahodno« sociološko ustvarjalnost — ne vedno na škodo njene kvalitete. Caillois se zaveda težav in se zato skuša omejiti, vendar vseeno ostane žrtev svoje pretencioznosti: kar je preveč, je preveč... Ker pa je knjiga napisana živo in aktualno, ker se giblje na širokem izkustvenem področju, ker ustreza vsem zahtevam dobre esejistično-monografske teoretične kreacije, omenjena hiba bralca ne moti. Avtor nas vodi od elementov in pojavnih oblik »igranja« pri insektih, do iracionalne in brutalne »igre« KKK, od brazilske *igre živali* (Jogo do Bico) do »sramežljive« loterije v Sovjetski zvezi, od ekstaze šamanov do huliganskih ekscesov itd., odkriva nam bistvena obeležja in *človeška »ozadja«* pojavov, kot so zvezdniški kult, množično hazardiranje, profesionalni šport, horoskop, quiz itd. Če upoštevamo še to,

da je *igranje* nasploh eno izmed prvinskih, intenzivnih izkustev, da gre za aktivnosti, ki v najrazličnejših oblikah spremljajo človeštvo skozi zgodovino in ljudi skozi življenje, potem se nam Cailloisova zamisel niti ne zdi več tako ekstremno parcialna in enostranska. Toda prav zato je treba reči še nekaj...

Piscu teh vrstic se tudi zdi, da je celotna knjiga, še prav posebej pa nekateri njeni pasusi, v znamenju vprašanja: Kje se prične in kje se neha igra? Kaj je igranje in kaj ni? Čeprav je Caillois dovolj jasen, čeprav so njegovi elementi za definicijo povsem razločni, vendarle ne moremo dokončno razrešiti vprašanja — predvsem zaradi izkustvenega gradiva, ki ga sam (poštenjak) navaja... Na tem mestu le skica nekega prakseološkega problema: Če ugotavljamo v izkustvu najrazličnejše transformacije »dela« v »igro« in »igre« v »delo« — ali je mogoče iz teh dinamičnih zvez, iz prežemanja elementov »resnega« in »neresnega«, »utrudljivega« in »spontanega«, »obveznega« in »prostega«, »vključenega« in »izločenega«, »produktivnega« in »neproduktivnega« itd. sklepati na možnosti nekih prihodnjih sintez »delovnega« in »igrivega«, sintez, ki bodo bolj kot dosedanje in sedanje (povsem ali pretežno naključne) *plemenitile delo in tvorbo osmišljale igro?*

Ob branju se nam vsiljuje še eno vprašanje: O odnosu med neko popularno shemo in problematiko iger. Gre za t.i. oblike družbene zavesti (religija, znanost, morala, filozofija, umetnost); te oblike so v določeni zvezi z *igro*, še posebej

— če upoštevamo vse tisto, kar je Caillois napisal o »dar-mar družbah«.

Te družbe so tisto, kar marksizem obravnava kot epohi divjaštva in barbarstva ali kot družbeno-ekonomsko formacijo praskupnosti. Soočeni smo z dejstvom *pomembne* prisotnosti momentov igre v prvotnih družbah, ki je zanje, kar zadeva »družbeno zavest«, značilna t. i. sinkretična, enotna *podoba sveta in življenja*; posamezne *oblike družbene zavesti* še ne nastopajo ločeno, izdiferencirano. Menim, da je vse tisto, kar je mogoče v tem ali onem aspektu, s to ali z ono omejitvijo opredeliti kot igro, zelo pomemben faktor v človekovem in družbenem duševnem življenju, skozi vsa obdobja — točneje: da mora biti problematika iger organsko in smiselno vključena v vse raziskave in razlage *družbene zavesti*. To nujnost nam najizraziteje kaže *začetek*, prvotne družbe. Mogoče bi bilo pretirano (in *metafizično*) opredeliti *igro* kot eno izmed »oblik družbene zavesti«, toda, glede na to, da tudi druge *oblike* ne nastopajo izolirano, da se vedno med seboj prežemajo in da poudarek (historično-razvojno) prehaja z ene na drugo, tudi to ne bi bilo nemogoče. *Cailloisov instrumentarij kombinacij in presečišč kategorij agon* (tekmovanje, boj), *alea* (sreča, usoda), *mimicry* (šemljenje, maskiranje) in *ilinx* (vrtoglavica, zanos, ekstaza), *z načinoma igranja paidia* (prvinska sila improvizacije in veselja) in *ludus* (želja po neobvezni, prostovoljni težavnosti) — gre torej

za pojma krajnika na relaciji »od razuzdanosti do pravila« — je lahko za to zahtevno *sociološko problematiko* izredno *koristen in učinkovit*.

S temi skromnimi pripombami opozarjamo na to koristno knjigo. Njeno bogato vsebino v kratkem sestavku ni mogoče niti najskromneje sumirati. Kar zadeva njen splošni pomen: Po eni strani je ta knjiga zanesljiv vodnik v zelo zahtevne sociološke in psihološke raziskave iger. (Takšne raziskave so pogosto opravljene na zelo šibkih teoretičnih temeljih — kar se da primitivno; izgovor, češ da gre za empirične raziskave, je jalov in je samo slaba »mimicry« za kulturno-zgodovinsko in teoretično slepoto.) Noben raziskovalec iger (otroških ali kakršnihkoli drugih) ne more mimo Joséja Ortege y Gasset, mimo Johana Huizinge, mimo Jeana Piageta in mnogih drugih ustvarjalcev, katerih dela — po velikem začetniku pojmovanja, da *sodi igra k jedru človečnosti*, po Friedrichu v. Schillerju — vse močnejše osvetljujejo pomen in vlogo iger ter igranja za zgodovino in kulturo.

Po drugi strani si s tehtnimi premisleki karakteristik popularnih iger odpiramo dostop k mnogim aktualnim družbenim vprašanjem — včasih prav v njihovo *središče*. Spomnimo se jedke zbadljivke o jojoiziranju, ki jo je Miroslav Krleža v knjigi *Evropa danas* (v slovitom *slovarčku*) naslovil na demoraliziranega in brezperspektivnega malomeščana ter meščana stare Jugoslavije; Krleža posre-

čeno primerja položaj te žalostne eksistence z jojojem na prstu, z nič manj porazno figuro francoskega rojalističnega emigranta, ki z malajsko igračko preganja dolgočasje, obup in druge tegobe odpisanega stanu.

Igre... ta izraz napredka ali regresije družbe, ta medij kulturne rasti ali zatona razredov in civilizacij, ta »večna« izjemna, pa vendar središčna, neskončno pestra aktivnost...

Vlado Sruk

Beležke o tujih revijah

WEG UND ZIEL

št. 1, 2, januar, februar, 1966

Franz Muhri, *Naša usmeritev*, zavrača antikomunistično gonjo desnih ekstremistov Avstrijske ljudske stranke (ÖVP), češ da v Avstriji ni nobene reakcionarne in neofašistične nevarnosti, pač pa komunizem ogroža svobodo in demokracijo. V tezah XIX. kongresa KP Avstrije je zapisano, da *socializem dodaja samo še nove svoboščine k obstoječim*. Avstrijski komunisti niso proti privatni lastnini drobnega proizvajalca, ne prizadevajo si odstraniti sedanje demokratske stranke, temveč so za večstrankarski sistem. Friedl Fűrnerberga, *Delo in sabotaža* trdi, da ne more biti govora o sabotaži pri izvajanju načrtov ÖVP, o kateri govorijo njeni plakati pred bližajočimi se volitvami, a gre le za to, da delavci in nameščenci niso zadovoljni s politiko stranke. KP Avstrije in Avstrijska socialistična stranka (SPÖ) ne bosta sklenili volilne zveze, vendar komunisti vedo, da so znotraj socialistične stranke Avstrije sile, ki se zavzemajo za enotnost vseh demokratov in antifašistov, od katolikov do komunistov. Pisec meni, da je tudi vodstvo SPÖ precej krivo, da sta kapital in reakcija postala vse bolj predrzna. Walter Truger, *Poljsko-nemška meja*, analizira stališča zahodnih zaveznikov od meje Odra-Nisa in ugotavlja, da so jo zavezniki enotno sprejeli. Zahodnonemška vlada tudi pri članicah NATO ne more najti pristašev za svoje ekspanzionistične težnje po spremembi vzhodne meje. Revija prinaša prispevka dveh

tujih avtorjev: Generalnega sekretarja KP Čila Louisa Corvalana. Perspektive revolucionarnega gibanja Čila in poljskega ekonomista W. Brusa, *Centraliziranje-decentraliziranje: problem socialističnega gospodarstva*.

Erwin Scharf, v naslednji številki revije v članku *Po sklepu komunistov*, analizira politično situacijo v Avstriji pred bližnjimi volitvami. S tem ko se je KP Avstrije odločila, da bo samo v enem volilnem okrožju postavila svojega kandidata, v vseh drugih pa bodo člani KP glasovali za kandidate SPÖ, je zopet postala dvomljiva absolutna večina, ki jo želi dobiti ÖVP. Na temelju take odločitve komunistov bi mogla dobiti SPÖ 50.000 glasov več kot ÖVP. ÖVP hoče po dobljeni absolutni večini v parlamentu in vladi oslabiti koalicijo in si popolnoma podrediti politiki SPÖ. Predstavniki velekapitala v ÖVP skušajo uničiti poddržavljena podjetja. Iz katolicističnega tabora se tudi dvigajo svareči glasovi. Katoliški krogi se odtegujejo od sovražne protikomunistične propagande, trdeč, da nobena politična stranka ni upravičena govoriti v imenu cerkve in avstrijskih katoličanov. Walter Truger, *Atomska nevarnost v Evropi*, meni da pade na ZDA velika odgovornost pri vojaški krepitvi Zahodne Nemčije. Bonn potrebuje močno vojsko in nepomirjeno srednjo Evropo, ker zahteva, da se popravijo meje in odstrani Nemška demokratična republika. Avstrija bi morala biti bolj aktivna v boju za mir in kljub prijateljstvu povedati ZDA, da je proti

vietnamski vojni in atomski oborožitvi Zahodne Nemčije. Jacques Fournier, *Pismo iz Pariza*, trdi, da je doslej edino KPF uradno analizirala nedavne francoske volitve in ugotovila, da je prišlo do enotnosti demokratičnih sil v Franciji in da je treba to enotnost še utrjevati. Franz Marek analizira življenje in delo Antonia Gramscija. Če je Engels predstavil razvoj socializma od utopije do znanosti, je Gramsci prispeval filozofski problem razvoja socializma od znanosti k akciji. Velik Gramscijev prispevek k marksističnemu pojmovanju zgodovine je njegovo raziskovanje, v kakšnem odnosu je odločitev posameznika k spoznani razvojni zakonitosti družbe.

-ak-

DEUTSCHE ZEITSCHRIFT FÜR PHILOSOPHIE

št. 10, 11, oktober—november 1965

O. Finger, *O etiki delavskega razreda*, nam predstavi etične poglede »delavskega filozofa« J. Dietzgena. Zavrača poskuse, da bi njegove nazore interpretirali v duhu Kantove imperativne etike. Dietzgen se je posrečilo otresti se materializma buržoaznega demokrata L. Feuebacha, ker je bil vseskozi politično aktiven v delavskem gibanju in ker je poznal nekatera dela K. Marxa in F. Engelsa. H. Klotz, *O problemu objekt — subjekt — dialektika*, utemeljuje razlikovanje razmerij materija—kot G. A. Wetter in Jean Y. Calvez, ki izenačujeta oba odnosa, poskušajo zavest in subjekt—objekt. Neotomisti zanikati dialektiko narave in trdijo, da Marx sploh ni bil materialist. Zgodovina razmerja subjekt—objekt je proces nastajanja narave za človeka. Pisec povezuje različne zgodovinske stopnje človekovega dela z različnimi stopnjami G. K. Lehmann, *O nekaterih informarazmerja med subjektom in objektom. cijskih — teoretičnih aspektih v estetiki*, se loteva kritičnega razpravljanja o tovrstnih problemih z zahodnonemskim filozofom Maxom Bensejem. Zavrača njegovo misel o rastoči entropiji umetniškega izražanja. W. R. Beyer, *Proti ultraindividualizmu*, analizira Sartrov poskus izpolniti marksizem z eksistenzializmom. Sartrovi dopolnitveni pred-

logi ne rastejo na tleh samega marksizma. K. Gebhardt, *O filozofski vsebini* da je Weismann gledal na znanstveno genetiko kot na neločljiv sestavni del razvojnega nauka. kot na njegovo konkretizacijo v kemičnem fizikalnem področju, in potemtakem ne more biti govora, da je Weismann zastopal idealistične nazore v biologiji. E. Rossade, *O razmerju subjekt—objekt v gospodarski teoriji Walterja Euckena*, nam predstavi predvsem vsesplošno razmerje človeka do narave v nazorih W. Euckena (1891—1950), enega izmed utemeljiteljev »Freiburške šole« neoliberalizma. G. Klaus, *Kibernetične refleksije o subjektivnem momentu v spoznavanju*, meni da more kibernetika in informacijska teorija marsikaj bistvenega reči o spoznavnem procesu od čutnega zaznavanja pa do najvišjih stopenj abstrakcije.

VOPROSY FILOSOFII

št. 1, januar 1966

Izredno zanimiv je sestavek kozmonavta A. A. Leonova in kandidata meProdoru v kozmos in človekovo odražadicijskih znanosti V. I. Lebedeva o nje prostora zunaj Zemlje. Pri oblikovanju naše dosedanje prostorske orientacije so imele veliko vlogo zemeljske gravitacijske sile. Vloga posamičnih čutil pri odražanju prostorskih odnosov se spremeni v breztežnih kozmičnih razmerah. Avtorja hočeta zbuditi pozornost psihologov in filozofov za konkretno analizo kozmološkega materiala. A. S. Šljapočnikov, *Problemi raziskovanja vzrokov prestopništva*, zavrača razlage, ki iščejo vzroke asocijalnih pojavov samo v vplivu buržuazne ideologije in v prisotnosti ostankov preteklega v zavesti ljudi, torej v zaostajanju družbene zavesti za družbeno bitje. Vzroke je treba odkrivati v stvarnosti sami, ne pa samo v zavesti. I. Močalov, *Navedeni problemi znanosti*, meni, da so tovrstni problemi neločljivi del v nenehnem razvoju človekovega znanja in jih ni mogoče mehanično odstraniti. Njihova odstranitev bi predpostavljala, da so nam jasne znanstvene ideje že od vsega začetka. P. S. Karpinskaja, *O filozofskih problemih molekularne biologije*, se zavzema za ustvarjalno

raziskovanje razvoja organskega sveta na osnovi združitve darvinizma in novejših dosežkov molekularne biologije. E. M. Čudinov, *O filozofski ocenitvi praznih »svetov« v relativistični kozmologiji*, postavlja osnovno vprašanje: ali je poleg mase oziroma gravitacijskega polja še kakšen vzrok ukrivljenosti prostora? Iz pritrdilnega odgovora na to vprašanje izhajata dva sklepa: a) da obstoji nova vrsta še neznane materije ali b) da je takšen tip prostora samo abstraktna matematična možnost, ki ni realizirana v stvarnosti. Matematične konstrukcije praznih svetov ne postavljajo v dvom materialističnega načela o povezavi materije s prostorom in časom, ampak kažejo samo na nove možne tipe te povezave. L. F. Voljfon, *»Manifest trojne revolucije« in njegova kritika*, kritično pretresa omenjeni dokument in sklepa da sedanji sistem distribucije v ZDA ne ustreza razvoju proizvodnih sil.

-ak-

MARXISM TODAY,

januar 1966

Prihodnost angleške levice, odprto pismo Arnolda Kettla nekomunistični levici, je naslov članka, ki v skladu s sklepi 29. kongresa britanske komunistične partije poziva levico k skupnim akcijam. K angleški levici prišteva: levo krilo laburistične stranke, levi del sindikalnega gibanja, večji del članstva mirovnega gibanja, levo usmerjene intelektualce, študente in srednje sloje.

Predlog za enotno akcijo zajema pereča vprašanja angleške notranje in zunanje politike. Prihodnost levice je v prizadevanju za levo politiko znotraj laburistične stranke.

Barbara Niven ocenjuje knjigo Johana Bergerja: *Uspeh in propad Picassoja*. Knjiga je redek in pomemben prispevek angleškega marksista, ki ustvarjalno aplicira marksizem na likovno umetniško področje. Studija analizira Piccassojevo ustvarjalno kontinuiteto v odvisnosti z njegovimi miselnimi prevrati in družbeno pogojenostjo.

Sergey Pronin, *Zadružniško gibanje: cilji in načela*, je sovjetski avtor, ki ugotavlja, da nove socialno-ekonomske vsebine v razvitih in razvijajočih se deželah zahtevajo aдекватne spremembe v načinu organiziranja in načelnem opredeljevanju. Avtor definira vlogo zadružništva v *socialističnem in kapitalističnem sistemu*.

Emil Burns, Predsednik Nkrumah o neokolonializmu, ocenjuje *Nkrumahovo knjigo Neokolonializem: zadnja faza imperializma*. Po Burnsovem mnenju so misli, ki jih je zapisal predsednik Gane, enako zanimive za narodnoosvobodilna gibanja kot za socialistična in napredna gibanja v kapitalističnih deželah. V knjigi Nkrumah očitno upošteva marksistično-leninistično teorijo.

Revija objavlja še diskusijske prispevke na članke iz prejšnjih števil: Svoboda umetnosti, Rudyard Kipling, Dialektični zakoni, Laburisti in Elizabetijanske ljudske pesmi.

-rr-

OBVESTILO

Koncem marca bo izšla posebna publikacija Visoke šole za politične vede v Ljubljani na temo *»Aktualni problemi politične znanosti«*. Publikacija vsebuje prispevke in razpravo s simpozija, ki je v letu 1965 vzbudil zanimanje družbenopolitičnih delavcev in naših bralcev. Ker je naklada zelo omejena, vabimo vse zainteresirane, da publikacijo naroče neposredno pri Visoki šoli za politične vede, Ljubljana, Titova 102. Cena publikacije je 25 N din.

Bibliografija knjig in člankov

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

TITO: Govori i članci. XVII knjiga. Zagreb, Naprijed 1965. 456 str. — 6625/16

DRULOVIĆ Miloško: Moral lične odgovornosti. Lična odgovornost i samoupravljanje. — NIN 16. 23. I. 1966, br. 784, 785

OZBOLT Branko: O odnosu marksizma i demokracije. — Naše teme 1965, br. 12, str. 1826—1831

STRINKA Julius: O dvostrukom shvaćanju dijalektike socijalizma. Preveo Vladimir Vondraček. — Naše teme 1965, br. 12, str. 1795—1803

II. FILOZOFIJA

DOKLER Janez: Predmet in družbena funkcija filozofije. I. del. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo 1964. 169 str. (Kidričev sklad) — IV/1819

FILOZOFSKE smeri na Slovenskem v 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja. I. Gradivo za bibliografijo izdelal Franc Verbinc. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo 1965. 140 str. (Kidričev sklad) — IV/1823

PEJOVIĆ Danilo: Protiv struje. Studije i eseji. Zagreb, Mladost 1965. 328 str. — I/2270-44

FILIPOVIĆ Vladimir: Priroda i povijest. — Praxis 1966, br. 1, str. 1—13

MARKOVIĆ Mihailo: Sovjetska filozofija danas. Utisci nakon boravka među filozofima SSSR. — NIN 2. I. 1966, br. 782

MUMFORD Lewis: Mehanička rutina. Preveo Ante Peterić. — Naše teme 1965, br. 11, str. 1669—1677

PETROVIĆ Gajo: Povijest i priroda. — Praxis 1966, br. 1, str. 34—41

SUPEK Rudi: Nekonformizam etičnosti. — Odjek 15. I. 1966, br. 2.

—: Sto je povijest? Odgovori diskutanta: Ivan Kuvačić, Erich Hahn, Wetter Gustav idr. — Praxis 1966, br. 1, str. 2—106

ZAJEČARANOVIĆ Gligorije: Priroda i dijalektika. — Polja 1966, br. 89

III. SOCIOLOGIJA

KAVČIĆ Bogdan: Potrebe in potrošnja delavskih družin v Sloveniji v letih 1957—1960. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo 1965, 63 str. (Kidričev sklad) — IV/1824

STUDIJSKI PROJEKT »Sociološko raziskovanje jugoslovanske komune« Komuna v Jugoslaviji kot posebna oblika socialistične skupnosti. Hrestomatija literature o komuni. Klasični marksizma in jugoslovanska politična misel o komuni. Pripravil Đurđev, redakcija Zdravko Mlinar. (Kidričev sklad) — IV/1822

MILIĆ Vojin: Sociološki metod. Beograd, Nolit 1965. 666 str. — II/10149

JANKOVIĆ Nevenka: Obrazovanje, razonoda i odmor u ličnoj potrošnji stanovništva Jugoslavije. — Socijalna politika 1965, br. 11—12, str. 1063—1071

ILIĆ Miloš: Goldmanova sociologija romana. — Polja 1966, br. 89

JEROVSEK Janez: Sociološki aspekti konformizma. — Naše teme 1965, br. 12, str. 1715—1735

LIVADA Svetozar: Društveno-ekonomske posledice starenja poljoprivrednog stanovništva. — Naše teme 1965, br. 12, str. 1734—1735

MATEJKO Aleksandar: Društveno-psihološki uslovi stvaralačkog rada u nauci. — Gledišta 1966, br. 1, str. 119—131

MOZINA Stane: Analiza rednega delovnega časa vodilnih oseb. — Kadrovska politika 1965. št. 9, str. 130

IV. PSIHOLOGIJA

BUJAS Zoran, KOPAJTIC N., OSTOJČIĆ A., PETZ Boris: An experimental contribution to the psychology of competition in public schools. Zagreb, Psihologijski institut sveučilišta 1953. 14 str.

DORĐEVSKI Risto: The prognostic validity of teacher training school Marks for success in the teaching profession. Zagreb, Psihologijski institut sveučilišta 1954. 9 str. — II/10148-21

LAIRD Donald-Eleanor: Praktična psihologijska prodaja. Prevela Sonja Kunštek. Zagreb, Panorama 1965. 218 str. — 10034-8

RIESMAN David, GLAZER N., DENEY R.: Usamljena gomila. Studija o promeni američkog karaktera. Prevela Olivera Stefanović, predgovor Zagorka Pešić-Golubović. Beograd, Nolit 1965. 382 str. — 10690-11

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

PATERNU Boris: Slovenska proza do moderne. Studije. Koper, Lipa 1965. 150 str. — 11372

MINIĆ Milka: Nauka traži veću podršku. Razgovor sa direktorom Instituta za izučavanje radničkog pokreta. — NIN 16. I. 1966, br. 784

BROZ Pavao: Kultura in proračunski odnosi. — Komunist 21. I. 1966, br. 3

Nepromenjeni književni esnaf. Dobrica Ćosić i Oskar Davidović podneli ostavku na članstvo u Savezu književnika Jugoslavije. — Ekonomska politika 15. 29. I. 1966, br. 720, 722

Kriminal ili zabava? Može li omladina s »Gitarijade« produžiti naš razvojni put? — Vjesnik 6. II. 1966

MAJSTOROVIĆ Stevan: Promene na selu i kulturna akcija. Gledišta 1966, br. 1-2, str. 5-25

PERATONER Ervin: Suvišnost intelektualaca? — Telegram 4. II. 1966, br. 301

VIDMAR Josip: Opasnosti od pretjerane osjetljivosti. — Vjesnik 6. II. 1966

ZUPANČIĆ Beno: Nisu mi potrebni komplimenti. U posljednjih 100 godina stvarali smo veoma jednostrani tip našeg intelektualca. — Vjesnik 16. I. 1966

KUJUNDIĆ Nedeljko: Anomalija našeg školskog sistema. — Telegram 21. I. 1966, br. 299

PEDIČEK Franc: Školska reforma onkraj umske vzgoje. — Naši razgledi 29. I. 1966, št. 2

SAVIĆ Branka: Aktuelni problemi dečje zaštite i vaspitanja u uslovima privredne reforme. — Socijalna politika 1965. br. 11-12, str. 1011 do 1119

SERGEJEV Dimitrije: Razmišljanje o aktivističkom studiju. — Gledišta 1966, br. 1, str. 25-35

SEVER Meta: Vprašanje otroškog varstva postaja vedno bolj pereče. — Naša ena 1966, br. 1, str. 3-6

Zaključni izpiti na gimnazijah 1964/65. Iz poročila zavoda za napredek šolstva SRS. Jovita Podgornik. — Sodobna pedagogika 1965, št. 9-10, str. 190-301

ZJALIĆ Milan: Sveučilište i privredna reforma. — Polet - Zagreb 1965, br. 20-21

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

POPOVIĆ Milentije: O međunacionalnim odnosima i nacionalizmu. Razgovor sa urednicima NIN-a i Politike. — NIN 30. I. 1966, br. 786

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

KARDELJ Edvard: Beleške o naši društveni kritiki. Ljubljana, Državna založba 1965. 104 str. — II/10150

KOVACEVIĆ Milivoje: Komunalni sistem i komunalna politika. Predgovor napisao Jovan Đorđević. Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika SRS Srbije 1965. 273 str. — II/10139

RUS Veljko: Status vodstvenega kadra v pogojih samoupravljanja. Kranj, Zavod za organizaciju dela 1964. 215 str. (Kidričev sklad) — IV/1850

SOLJAN Marija: Neke karakteristike društvenog položaja žena, tendencije daljnih kretanja i uloga konferencije za društvenu aktivnost žena.

- Zagreb, Konferencija za društveno aktivnost žena 1965. 74 str. — 11377
- ZECEVIĆ** Miodrag: Društvene organizacije i udruženje građana u komun. Beograd, Institut društvenih nauka 1965. 173 str. — II/10145
- BAKARIĆ** Vladimir: Reforma otvara novu etapu naše socialističke revolucije. Izlaganje na III. plenumu CK SK Hrvatske. — Vjesnik 10. I. 1966
- BILANDŽIĆ** Dušan: Problemi ostvarivanja radničkog samoupravljanja — Naše teme 1965, br. 1, str. 1583 do 1625
- CRVENKOVSKI** Krste: Enakopravnost terja, da se med seboj še bolj spoznamo. Pogovor v uredništvu »Delo«. — Delo 16. I. 1966
- CERNE** Franc: Zgodovinski razlogi za neogibnost gospodarske reforme — Naši razgledi 15. 29. I. 1966, št. 1, 2
- DRAŠKOVIĆ** Dragomir: Neformalno grupisanje u osnovnoj organizaciji Saveza komunista. — Gledišta 1966, br. 1, str. 43—53
- GLIGOROV** Kiro: Pravi put do stabilizacije. Realizam u postavljanju ciljeva razvoja. Aktuelni razgovori Radio-televizije Beograd. — Ekonomska politika 22., 29. I. 1966, br. 721, 722, Delo, Borba 21., 28. I. 1966
- MARKOVIĆ** Mihailo: Usmeravanje društvenog razvoja u uslovima samoupravljanja. — Međunarodna politika 1. II. 1966, br. 580
- POLOŽAJ** opštine u novim uslovima. Referat Branka Pešića. Savetovanje Stalne konferencije gradova. — Komuna 1965, br. 12, str. 3—22
- POPIT** Franc: Z bojem mnenj do urešničevanja politike in stališč sindikatov. Razprava na plenumu RS ZS Slovenije. — Delo 10. II. 1966
- RUS** Veljko: Značilnosti statutih industrijskih delovnih organizacij. — Kadrovska politika 1965, št. 9, str. 133—138
- Pred simpozijem o Socialistični zvezi. O spremembah statuta SZDL. Družbenoekonomski odnosi v družbenih službah. Aktualna vprašanja razvoja kmetijstva. — Delo 6. 14. 30. I., 4. 8. II. Borba, Vjesnik, Politika 6. 11. 12. 13. 14. 16. 29. I., 3. II. Komunist 14. 21. I. 1966, št. 2, 3
- STEFANOVIĆ** Svetislav: Socijalistička demokracija pretpostavlja efikasnu zaštitu prava građana. Razgovor. — Borba 14. I. 1966
- TRAJKOVIĆ** Aleksandar: Dohodak i opštinski budžeti. — Socijalizam 1965, br. 12, str. 1585—1602
- TODOROVIĆ** Mijalko: Smanjivaće se deo dohotka koji iz radnih organizacija odlazi na potrebe društva. Odgovori gledaocima televizije. — Ekonomska politika 5, Politika 4. II. 1966
- VLAHOVIĆ** Veljko: Neophodna je reforma navika i ponašanja ljudi. Odgovori na beogradskoj televiziji. — Borba 16. I. 1966
3. Politični sistemi in politične organizacije:
- GABELIĆ** Andro: Kineski pogledi na rat. Beograd, Sedma sila 1965. 63 str. — 9011-5/134
- OBRRADOVIĆ** Slobodan: Indonezija na raskršću. Beograd, Sedma sila 1965. 96 str. — 9011-5/135
- BACETIĆ** M.: Susret na kojoj tački? Planovi talijanskih socijalista i socijaldemokrata. Dijalog o marksizmu i religiji. — Vjesnik 21. 23. I. 1966
- GANDI** Indira: Nema odstupanja od socijalizma. Razgovor Indire Gandi sa Momom Blagojevićem. — NIN 23. I. 1966, br. 785
- SHEFIR** Fuad: Iskustva UAR u socijalističkoj izgradnji. — Međunarodna politika 16. 30. I. 1966, br. 379, 380
- STARČEVIĆ** Ante: Na putu prema bijelo-crnoj buržoaskoj demokraciji. — Naše teme 1965, br. 12, str. 1778 do 1794
5. Mednarodni odnosi:
- DAKOVIĆ** Vojo: Kineska politika i rat u Vijetnamu. — Međunarodna politika 16. I. 1966, br. 379
- PEROVIĆ** Puniša: Princip nemešanja u međunarodnim odnosima. — Socijalizam 1965, br. 12, str. 1603—1612
- PETKOVIĆ** Ranko: Sporazum u Taškentu. — Međunarodna politika 16. I. 1966, br. 379
- PUDAR** Dragoljub: Teškoće interameričke saradnje. — Pregled 1965, br. 11, str. 473—491

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

DRAGICEVIĆ Adolf: Leksikon političke ekonomije. Prvi i drugi svezak. Zagreb, Informator 1965. 465 + 540 str. — II/10142-1, 2

GATARIĆ Đuro: Aktuelni problemi financiranja i raspodjele prema radu u državnim organima. — Naše teme 1965, br. 12, str. 1756—1777, Socijalna politika 1965, br. 11—12, str. 1019—1037

JANJETOVIĆ Milan: Proizvodnja i produktivnost u društvenom sektoru. — Socijalizam 1965, br. 12, str. 1549—1562

KRAIGHER Boris: Problemi ekonomske politike Jugoslavije. — Međunarodna politika 1. II. 1966, br. 380

PEROVIĆ Mirko: Još o socijalističkoj društvenoj svojini. — Socijalizam 1965, br. 12, str. 1618—1626

ROMIĆ Borivoje: Pojava i problemi u formiranju ličnih dohodaka u radnim organizacijama. — Socijalna politika 1965, br. 11—12, str. 993 do 1103

TOMEN Miloš: Agrarna politika i individualno gazdinstvo. — Socijalizam 1965, br. 12, str. 1565—1579

VITASOVIĆ Zdenko: Ekonomski interesi u suradnji istraživača i proizvođača. — Socijalizam 1965, br. 12, str. 1580—1585

VIII. SREDSTVA MNOŽICNEGA OBVEŠĆANJA IN JAVNO MNENJE

KALIŠNIK Stefan: Zabavnost v tisku. Ob posvetovanju o raznih vidikih zabavnosti v tisku, radiu in televiziji. — Naši razgledi 29. I. 1966, št. 2

POPRAVEK

Pri članku Paula Ricoeura »Ustvarimo univerzo« v 2. številki revije je pomotoma napisano, da je članek priredil in prevedel Vladimir Bračič. Prispevek je priredil *Milivoj Raič*, prevedla pa sta ga *Anton Kolar* in *Branko Rudolf*.

DRUŠTVENA uloga i odgovornost štampe. Diskusija: Stipe Suvar, Zvonimir Kristl, Vjekoslav Mikecin, Božidar Novak idr. — Naše teme 1965, br. 12., str. 1623—1668

X. ZGODOVINA IN GEOGRAFIJA

KOSOVO i Metohija 1943—1965. Priština, AP 1964. — IV/1816

JUVANČIĆ Ivo: Stališče KPI do slovenskega narodnega vprašanja v razdobju med dvema vojnama. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja 1965. (Kidričev sklad) 205 str. — IV/1854

PLETERSKI Janko: Avstrijsko ljudsko štetje dne 31. marca 1961. na Koroškem v primerjavi s štetji dne 22. marca 1934 in 1. junija 1951. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja 1964. 139 str. (Kidričev sklad) — IV/1855

ZBORNIK dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI. Knjiga 1, druga izdaja. Borbe v Sloveniji 1941. Ljubljana, Vojno zgodovinski inštitut JLA in inštitut za zgodovino delavskega gibanja 1965. 567 str. — II/759-1

ZBORNIK Dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 12. Borbe v Sloveniji 1944 (marec-april). Ljubljana, Vojno zgodovinski inštitut JLA in inštitut za zgodovino delavskega gibanja 1965. 615 str. — II/759-12

ZBORNIK dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom I. knjiga 20. Borbe u Srbiji 1944. g. Beograd, Vojnoistorijski institut 1965. 771 str. — II/759-1/20

Iz vsebine naslednjih števil:

Ivan Rudolf:

Argumenti ali fraze

Neda Pagon-Brglez:

Antiintelektualstvo

Miloš Brelih:

Energetika in gospodarstvo

Franc Pediček:

Prispevek k duhovni podobi mladih

Vlado Vodopivec:

Normativni akti in delovna razmerja

Zvonimir Tanko:

Marksistična teorija dohodka

K. Nkrumah:

Neokolonializem — zadnji štadij kapitalizma

Vlado Benko:

**Problemi in dileme v politiki
zahodnoevropskih držav**

TUJI AVTORJI

TODD GITLIN je nekdanji predsednik združenja »Študenti za demokratično družbo« (Students for a Democratic Society) in vodja njihovega raziskovalnega projekta o miru in vzgoji; končal je študij političnih ved na michiganski univerzi.

VLADIMIR ROMANOVICH POLOZOV in BORIS ROMANOVICH RJASČENKO, avtorja prispevka »Odpravljanje razlik med umskim in ročnim delom« (Teorija in praksa 2/66) sta docenta na leningrajski univerzi. Gornjo temo sta obdelala tudi v knjigi »Komunizem in odpravljanje razlik med umskim in ročnim delom«, ki je izšla v založbi leningrajske državne univerze konec leta 1965.